

ЦЕНТР РАЗУМКОВА

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ШЛЯХИ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

**Інформаційно-аналітичні матеріали
до Фахової дискусії
16 грудня 2016р.**

Проект “Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах:
особливості, перспективи і виклики”
реалізується за підтримки
програми “Matra” МЗС Нідерландів та Фонду Конрада Аденауера

КИЇВ

З М І С Т

ВСТУП	3
ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА <i>(Результати соціологічного дослідження)</i>	4
ІЄРАРХІЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ	4
ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ. ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ДЕРЖАВИ, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ, БАЧЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	4
Сприйняття України – Почуття патріотизму – Зміна ставлення до України за останні роки – Відчуття себе господарем держави та відчуття гордості за державу – Ставлення до громадянства – Бачення майбутнього України	
СОЦІОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ. БАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД МОВНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	8
Мовна ідентичність та мовні практики – Самооцінка рівня знань української мови та культури – Якою має бути мовна та культурна політика держави	
НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, РОЗУМІННЯ НАЦІЇ, СПРИЙНЯТТЯ ПІДХОДІВ У СФЕРІ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН	11
Національна ідентичність	
ЧИННИКИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	11
Чинники консолідації та роз'єднання українського суспільства – Бачення та оцінки минулого і майбутнього країни – Оцінка можливостей задоволення культурних і релігійних потреб – Регіональні відмінності та національна єдність – Проблема українсько-російських відносин	
ВИСНОВКИ	16
ДАНІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕНІ В ТАБЛИЦЯХ І ДІАГРАМАХ	18
ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ ПРО СЕБЕ, ДЕРЖАВУ, СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ, ШЛЯХИ ДОСЯГНЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ЄДНОСТІ	75
ДОСВІД ФОРМУВАННЯ/ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН У КРАЇНАХ БАЛТІЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ	87
Досвід формування ідентичності країн Балтії – Латвія – Естонія – Литва – Польща – Румунія	
Додаток	
Указ Президента України №534/2016 “Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері”	98

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ШЛЯХИ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

(Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії)

Представлені інформаційно-аналітичні матеріали є підсумком реалізації другого етапу проекту Центру Разумкова “Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики”.

Дослідження, проведені на першому етапі, результати яких презентувалися у червні 2016р., дали можливість виявити зміни, що відбулися в різних аспектах ідентичності в період 2005-2015рр., в т.ч. під впливом Революції Гідності та російської агресії проти України. Результатом цих досліджень стала достатньо повна картина ідентичностей українських громадян, включно з між-регіональними відмінностями, а також особливостями, зумовленими належністю громадян до соціальних груп, виділених за різними ознаками¹.

Дослідження дали підстави для висновку, що в Україні відбулося формування основних контурів спільної загальнонаціональної ідентичності громадян, притаманної сучасній українській політичній нації, в основі якої – посилення ціннісного ставлення до своєї країни та самоповаги до себе як до народу, поширення українського національно-культурного компоненту ідентичності, відчуття українцями своєї “унікальності”, поступове формування консенсусу навколо європейського цивілізаційного вибору.

Водночас, дослідження виявили і наявність проблемних аспектів, зокрема, розбіжностей між жителями різних регіонів, пов'язаних з вибором напрямів подальшого геополітичного розвитку держави, проблематикою відновлення територіальної цілісності України та вибору моделей співіснування з жителями територій, які на сьогодні є окупованими, досягнення примирення та порозуміння.

Крім того, протягом часу, що спливає від попереднього опитування громадян, у житті держави та суспільства, в міжнародному оточенні України, відбулися помітні зміни, які позначилися на суспільних настроях.

Передусім, йдеться про погіршення соціально-економічного самопочуття громадян, зниження рівня довіри до інститутів влади, політичних партій, окремих політиків, активні спроби дестабілізації ситуації в Україні з боку країни-агресора, відсутність прогресу у врегулюванні конфлікту на Донбасі та поверненні Криму, певне зниження рівня уваги до України з боку міжнародної спільноти та посилення впливу Росії на політичні процеси в деяких країнах Заходу, суперечлива позиція окремих держав Європи в питаннях бачення європейського майбутнього України та окремих аспектів її відносин з ЄС.

З урахуванням зазначених чинників, у дослідженнях, проведених у рамках другого етапу проекту, Центром Разумкова ставилися такі основні завдання:

- деталізувати розуміння громадянами певних аспектів ідентичності (зокрема, громадянської та соціокультурної);
- дослідити характер сприйняття громадянами жителів інших регіонів України, їх особливостей, існуючих уявлень і стереотипів;
- виявити особливості бачення жителями різних регіонів факторів роз'єднання та консолідації суспільства, оцінити потенціал їх впливу;
- з'ясувати ставлення громадян до можливих політичних підходів і окремих заходів у “чутливих” сферах, зокрема, мовній, культурній та національній політиці, з погляду їх впливу на національну єдність;
- оцінити інтенсивність і характер впливу згаданих вище тенденцій суспільно-політичного та міжнародного життя на різні аспекти ідентичності громадян, передусім, її громадянський аспект.

Така постановка завдань відповідає головній цілі другого етапу проекту: виробленню ефективного, теоретично обґрунтованого та адекватного сучасним суспільним реаліям політичного інструментарію (змісту державної політики та засобів її реалізації) для формування загальнонаціональної ідентичності громадян України, застосування якого сприятиме прискоренню процесу консолідації українського суспільства, досягненню порозуміння та забезпечення національної єдності.

Представлені інформаційно-аналітичні матеріали містять результати загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного у листопаді 2016р., аналіз результатів 17 фокус-груп, проведених у різних регіонах України у вересні-жовтні 2016р., а також довідкові матеріали, що висвітлюють основні підходи та напрями формування/збереження національної ідентичності в країнах Балтії, а також у Польщі та Румунії.

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ¹)

Представлене дослідження здійснювалося з метою поглибленого вивчення особливостей деяких аспектів ідентичності громадян, зокрема, громадянської та соціокультурної, виявлення характеру впливу на ідентичність процесів, що відбувалися в Україні упродовж 2014-2016рр., з'ясування ставлення громадян до можливих підходів у сферах мовної та культурної політики, а також бачення проблем і перспектив консолідації українського суспільства в сучасних умовах.

ІЄРАРХІЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ

В ієрархії ідентичностей найбільш важливим для громадян України є їх позиція в сім'ї, сімейний стан – на першочергову важливість сімейної позиції вказали 22% респондентів. Ця ж позиція посідає перше місце за сумою першого, другого та третього виборів (59%).

За сумою першого, другого та третього виборів 2-4 місця поділяють такі ідентичності: нинішня або попередня професія респондента, вікова група, гендерна належність (34-36%).

Ідентифікація себе як громадянина України посідає в цій ієрархії лише п'яту позицію (29% за сумою першого, другого та третього виборів), шосту та сьому позиції (21-22%) за сумою 1-3 виборів посідають національність і “належність до України як “країни, в якій я живу”.

Останні місця в ієрархії ідентичностей посідають класова належність (17%), релігійна належність чи ставлення до релігії (11%), політичні симпатії (7% за сумою 1-3 виборів).

Ідентифікація себе як громадянина України відіграє найбільшу роль для жителів Південного (сума 1-3 виборів становить 39%) та Західного (35%) регіонів, найменшу – для жителів Східного регіону (11%).

Національність відіграє найбільшу роль для жителів Західного регіону (34%), найменшу – для жителів Сходу (10%), Півдня та Донбасу (по 15%); належність до України як до країни, в якій вони

живуть, відіграє найбільшу роль для жителів Південного (26%), Західного (24%) і Центрального (23%) регіонів, найменшу – для жителів Сходу (13%).

Громадянство України має дещо більше значення для етнічних українців, порівняно з росіянами, (відповідно, 30% і 25%), так само, як і національність (відповідно, 23% і 18%) та належність до України (відповідно, 22% і 15%).

ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ. ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ДЕРЖАВИ, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ, БАЧЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Чим ширшою є спільнота, з якою ідентифікує себе людина, тим ширшим може бути поле її активності (діяльності), тим більш загальними є інтереси, які вона відстоюватиме, і проблеми, в розв'язанні яких вона може брати участь. У межах країни (держави) такою максимально “широкою” спільнотою є все суспільство в цілому, або “громадяни країни”.

Як і у 2014р. найчастіше респонденти вважають себе *саме громадянами України* (58%), на другому місці – локальна ідентифікація (як жителя села, району чи міста) (22%), на третьому – регіональна (11%).

Ідентифікація себе як громадян України меншою мірою притаманна жителям Східного регіону (52%) та Донбасу (45%), хоча і в цих регіонах вона є переважаючою. Сумарна частка тих, хто ідентифікує себе, насамперед, з регіоном чи поселенням, у цих двох регіонах є вищою (на Донбасі – 39%, на Сході – 38%), ніж в інших регіонах (30-31%).

¹ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова 18-23 листопада 2016р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 015 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

У таблицях двовимірних розподілів наведені результати лише по тих групах респондентів, чисельність яких у масиві опитаних перевищує 50 осіб.

У таблицях, де наведено дані за регіонами, області розподіляються за регіонами таким чином: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр**: Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області та місто Київ; **Південь**: Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід**: Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області; **Донбас**: Донецька та Луганська області.

Локальна та регіональна ідентичність переважає серед етнічних росіян – сумарна частка тих, хто ідентифікує себе, насамперед, з регіоном чи поселенням, серед них становить 50%, тоді як частка тих, хто називає себе громадянином України, становить 34% (серед етнічних українців – відповідно, 31% та 62%). Також частіше етнічні росіяни, порівняно з етнічними українцями, вважають себе громадянами колишнього Радянського Союзу (відповідно, 9% і 1%) та громадянами світу (відповідно, 5% і 2%). Разом з тим, ідентифікують себе як громадян Росії лише 0,4% етнічних росіян.

Вплив мови спілкування у родині² на ідентичність менший, ніж національності (очевидно, це пов'язано з тим, що російськомовні українці мають ідентичність, близьку до ідентичності україномовних українців). Найбільші відмінності спостерігаються у частці тих, хто вважає себе насамперед громадянином України – 62% серед україномовних респондентів та 53% серед російськомовних. Серед російськомовних українців 60% мають загальнонаціональну ідентичність.

Слід зазначити, що в молодших вікових групах більшою мірою виражена загальнонаціональна ідентичність і меншою – локальна. Так, якщо частка тих, хто вважає себе, насамперед, громадянином України, становить 48% серед респондентів віком від 60 років і старших, то у віковій групі 30-39 років вона становить 66%, у віковій групі 18-29 років – 61%. Самоідентифікація як жителя поселення чи регіону властива 41% респондентів літнього віку, 25% респондентів віком 30-39 років і 31% респондентів віком 18-29 років. Із віком знижується ідентифікація з колишнім СРСР – від 7% у найстаршій віковій групі до 0,2% – у наймолодшій.

Так само має вплив і освітній чинник (який, щоправда, пов'язаний з віковим, оскільки чим молодші респонденти, тим частіше вони мають високий освітній рівень). Серед респондентів з вищою освітою 64% мають загальногромадянську ідентичність, а 28% – локальну чи регіональну, тоді як серед тих, хто має неповну середню освіту – відповідно, 52% і 42%.

Сприйняття України

Відповідаючи на питання “*З чим у Вас, у першу чергу, асоціюється слово “Україна”?*”, респонденти найчастіше відповідають, що це – їх Батьківщина (46%), країна, в якій вони живуть (24%), держава, громадянами якої вони є (17%).

Якщо в Західному та Центральному регіонах більше половини (по 56%) опитаних відповідають, що Україна – це їх Батьківщина, то на Сході та Донбасі – близько третини (відповідно, 35% і 32%), а на Півдні – 28%. У Південному, Східному регіонах і на Донбасі частка тих, хто відповідає, що Україна – це країна, в якій вони живуть (від 26% до 34%), є більшою, ніж у Західному та Центральному регіонах (18-19%). Варіант відповіді “Україна – це держава, громадянином якої я є”, більш популярний у Південному (22%) і Східному (25%) регіонах.

Вважають, що Україна – це їх Батьківщина, 50% етнічних українців і лише 20% етнічних росіян. Для етнічних росіян Україна – найчастіше країна, в якій вони живуть (38%, серед етнічних українців таку відповідь дають лише 22%), також частіше етнічні росіяни дають відповідь “Україна – це держава, громадянином якої я є” (відповідно, 23% і 16%).

Почуття патріотизму

Дві третини (67%) респондентів *вважають себе патріотами України*, 10% відповіли на це питання негативно, 10% – відповіли, що це залежить від ситуації, а 13% вагалися з відповіддю.

На *наявність почуття патріотизму, любові до України* вказали 76% опитаних, 14% констатують його відсутність. Мають почуття патріотизму більшість жителів усіх регіонів – від 59% на Донбасі – до 88% на Заході країни, 80% етнічних українців та 53% етнічних росіян.

За самооцінками респондентів, найбільшою мірою *почуття патріотизму посилили* героїзм і самовідданість українських військових, добровольців, волонтерів, виявлені в боротьбі проти російської агресії та сепаратистських рухів (на це вказали 71% опитаних), російська агресія проти України: анексія Криму, військова підтримка сепаратистських формувань на Донбасі, що принесли значні людські та економічні втрати (55%), Майдан (50%), конфлікт на Донбасі та його наслідки (49%). Натомість, дії влади з реалізації реформ у 2014-2016рр. у відносній більшості опитаних (42%) *послабили почуття патріотизму*.

Героїзм і самовідданість українських військових, добровольців, волонтерів, виявлені в боротьбі проти російської агресії та сепаратистських рухів, *посилили* почуття патріотизму у більшості жителів усіх регіонів (від 52% жителів Сходу до 90% жителів Західного регіону).

Російська агресія проти України *посилила* почуття патріотизму у більшості жителів Західного та Центрального регіонів (відповідно, 76% і 64%), відносній більшості жителів Донбасу та Півдня (відповідно, 44% і 39%), тоді як серед жителів Сходу країни приблизно однакові частки становлять ті, у кого російська агресія *посилила* (31%) і *послабила* (29%) почуття патріотизму, а також не вплинула на це почуття (32%).

Майдан *посилив* почуття патріотизму у більшості жителів Західного та Центрального регіонів (відповідно, 77% і 56%), і відносній більшості жителів Донбасу (42%), тоді як серед жителів Південного регіону приблизно однакові частки становлять ті, у кого Майдан *посилив* (26%), *послабив* (22%) почуття патріотизму, а також не вплинув на це почуття (29%). Серед жителів Сходу країни відносна більшість (36%) заявили, що Майдан *послабив* їх почуття патріотизму.

Стосовно дій влади з реалізації реформ, то про те, що вони *послабили* у них почуття патріотизму,

² У таблицях двовимірних розподілів дані за групами, виокремленими за мовою спілкування у родині, наведені в колонках “мова”.

заявили більшість (59%) опитаних на Сході, відносна більшість жителів Південного (45%) та Центрального (40%) регіонів. У Західному регіоні відносна більшість (38%) зазначили, що ці дії влади не вплинули на їх відчуття патріотизму, а на Донбасі приблизно однакові частки опитаних зазначили, що дії влади послабили почуття патріотизму (35%) та не вплинули на нього (32%).

На думку більшості громадян, вищі керівники держави *не є патріотами країни*. Так, не вважають патріотом Президента П.Порошенка 51% опитаних, вважають його патріотом лише 23%. Подібно оцінюють респонденти Голову Верховної Ради України А.Парубія (його не вважають патріотом 53% опитаних), Прем'єр-міністра України В.Гройсмана (не вважають його патріотом 54%), Секретаря РНБО України О.Турчинова (не вважають його патріотом 55%).

На противагу їм, українських військовослужбовців, які воюють або воювали в зоні АТО, вважають патріотами 74%, а громадян, які працюють і сплачують податки в Україні – 58%.

Повага до українських військових, учасників АТО, добровольців пов'язана з тим, що, на переконання переважної більшості респондентів, “українські військові сьогодні є єдиним гарантом безпеки громадян України, суверенітету й територіальної цілісності Української держави” (з цим судженням згодні 72% опитаних), і “якби не самовідданість учасників АТО, добровольців, мобілізованих військовослужбовців, волонтерів, то України сьогодні вже б не існувало” (з цим судженням згодні 71% опитаних). **З цими судженнями** згодні більшість жителів більшості регіонів (крім Східного, де частка тих, хто з цим згоден, статистично суттєво не відрізняється від частки тих, хто з цим не згоден).

З обома судженнями згодні більшість етнічних українців. Стосовно етнічних росіян, то з першим із цих суджень згодні відносна більшість з-поміж них, а відносно другого судження частки згодних і незгодних статистично значимо не відрізняються.

Зміна ставлення до України за останні роки

Найчастіше респонденти відповідають, що за останні три роки їх *ставлення до України* не змінилося (43%), у 29% опитаних воно погіршилось, а у 18% – покращилося. Респонденти, які вважають себе патріотами України, переважно не змінили своє ставлення до України (48%), у 23% воно покращилося, а у 22% погіршилося.

Ті ж, хто не вважає себе патріотом, переважно погіршили власне ставлення до України (57%), лише у 8% з-поміж них воно покращилося, а у 32% – не змінилося. У відносній більшості (46%) тих, хто вважає або не вважає себе патріотом “залежно від ситуації”, ставлення до України за останні три роки погіршилося, лише у 13% – покращилося, а у 27% – не змінилося.

Про те, що ставлення до України за останні три роки не змінилося, говорять більшість (55%) жителів Західного регіону та відносна більшість жителів Центрального, Південного та Східного регіонів (від 38% до 45%). На Донбасі приблизно рівні

частки респондентів зазначають, що їх ставлення до України не змінилося (34%) та погіршилося (33%).

Кардинально відрізняється зміна ставлення до України в різних етнічних групах – якщо серед етнічних українців відносно більшість (45%) становлять ті, чиє ставлення до України не змінилося, то серед етнічних росіян – ті, чиє ставлення до України погіршилося (47%). З іншого боку, частки тих, чиє ставлення покращилося, є приблизно рівними – 19% серед етнічних українців та 16% – серед етнічних росіян.

Чинником, що впливає на зміну ставлення до України, є рівень добробуту – чим він є вищим, тим вищою є частка тих, чиє ставлення покращилося (від 14% серед тих, хто ледве зводить кінці з кінцями до 32% тих, хто відповів, що в цілому живе забезпечено), так само, як і знижується частка тих, чиє ставлення погіршилося (з 33% до 21%).

Слід зазначити, попри те, що відносна більшість респондентів відповідають, що за останні три роки їх ставлення до України не змінилось, оцінки процесів, які відбувалися в Україні за останні три роки, частіше є негативними.

Так, більшість (52%) опитаних *не погоджуються з судженням* “після зміни влади у 2014р. в Україні збільшився рівень демократії, дотримання політичних і громадянських прав і свобод” (погоджуються з цим 36% опитаних).

68% не погоджуються з тим, що “реформи, які були проведені в Україні за останні три роки, відповідають інтересам більшості громадян України” (погоджуються з цим лише 20% громадян).

Лише стосовно судження “після зміни влади у 2014р. Україна наблизилася до вступу до ЄС” частки згодних (42%) і незгодних (45%) статистично значимо не відрізняються.

Оцінки суспільних процесів істотно відрізняються в регіонах – найбільш позитивно вони сприймаються в Західному регіоні, найбільш негативно – у Східному.

Очевидно, що чим кращою є оцінка процесів, що відбуваються в Україні, тим кращою є тенденція зміни ставлення до України. Так, серед респондентів, які повністю згодні з судженням “після зміни влади у 2014р. в Україні збільшився рівень демократії, дотримання політичних і громадянських прав і свобод”, у 58% покращилося ставлення до України, а серед тих, хто повністю не згоден із цим судженням, ставлення до України покращилося лише у 7% (а 45% констатують, що їх ставлення до України погіршилося).

Однак, слід зазначити, що результати дослідження свідчать також і про те, що ставлення до України має певну “резистентність”, тобто є досить стійким попри переважно негативну оцінку процесів, що відбуваються в Україні протягом останніх років.

Відчуття патріотизму тісно пов'язане з *почуттям відповідальності за долю країни*. Серед тих, хто вважає себе патріотом, 68% відчувають подібну відповідальність, серед тих, хто не вважає себе патріотом – лише 21%.

Загалом, же серед усіх опитаних відчувають таку відповідальність 54%, не відчувають – 37%. Якщо в Західному та Центральному регіонах відповідальність за долю України відчувають більшість респондентів (відповідно, 68% і 56%), то в Південному, Східному регіонах та на Донбасі частка тих, хто відчуває таку відповідальність, статистично значимо не відрізняється від частки тих, хто цієї відповідальності не відчуває.

Майже три чверті (73%) опитаних *вважають, що “сильні патріотичні почуття громадян України посилюють позиції країни у світі”* (не згодні з цим лише 13%), стільки ж – що “сильні патріотичні почуття громадян України необхідні для того, щоб Україна залишалась єдиною” (не згодні 12%), більшість (57%) не погоджують з тим, що “сильні патріотичні почуття громадян України ведуть до негативного ставлення до іммігрантів” (погоджуються лише 18%), 56% не погоджують з тим, що “сильні патріотичні почуття громадян України ведуть до негативного ставлення до національних меншин” (згодні – 18%), а 51% не згодні, що “сильні патріотичні почуття громадян України ведуть до нетолерантності” (згодні – 23%).

Відчуття себе господарем держави та відчуття гордості за державу

Відчуття патріотизму та відповідальності за долю країни передбачає *прагнення відчувати себе господарем держави*. Так, серед тих, хто вважає себе патріотом, 62% відчувають подібну потребу, тоді як серед тих, хто не вважає себе патріотом – лише 25%. Разом з тим, лише 19% тих, хто вважає себе патріотом, відчувають себе господарями держави (серед населення загалом ще менше – 15%). До того ж, частка тих, хто відчуває себе господарем держави, порівняно з 2005р.³, зменшилася з 17% до 15%, а тих, хто не вважає себе господарем, зросла з 71% до 77%.

Для того, щоб *відчувати гордість за державу*, як вважають 69% респондентів, насамперед, потрібно, щоб вона була політично стабільною, економічно розвинутою і забезпечувала умови для підвищення життєвого рівня своїх громадян.

Лише 18% дотримуються думки, що для цього вона повинна мати високу обороноздатність, а її політика має бути незалежною від зовнішніх впливів, 8% відповіли, що для цього вона має користуватись авторитетом і повагою на міжнародній арені і лише 2% – що її культура, мистецтво і спорт мають бути широко відомими та популярними у світі. У цьому аспекті пріоритети є практично однаковими в усіх регіонах України, різних соціально-демографічних групах респондентів.

Ставлення до громадянства

Відповідаючи на питання “*Що для Вас особисто означає бути громадянином України?*” найчастіше респонденти дають такі відповіді: “мати українське громадянство, український паспорт” (48%), “жити на своїй Батьківщині, де рідний дім, рідня, рідна земля,

природа” (45%), “можливість відчувати турботу з боку влади, мати належні соціальні гарантії” (41%). 31% опитаних обирають варіант відповіді “відчувати себе частиною єдиного українського народу, його культури і традицій”, 29% – “мати можливість обирати Президента країни, Верховну Раду, місцеві ради, брати участь у референдумах”, 26% – “можливість пишатися досягненнями своєї країни та її представників у різних сферах – економіці, науці, мистецтві, спорті”, 23% – “впевненість, що українська влада захистить свого громадянина, якщо він потрапить у скрутну ситуацію за кордоном”. Лише 4% обрали варіант “відчувати свою відмінність від представників інших держав”. 1% опитаних дали відповідь “я хоч і громадянин України, але не хочу ним бути”.

За більшістю відповідей регіональні відмінності є неістотними. Однак, слід відзначити, що соціокультурне розуміння громадянства (“відчувати себе частиною єдиного українського народу, його культури і традицій”) є найбільш вираженими в Західному регіоні (43%), дещо менш вираженим у Центрі (33%) і на Півдні (31%), і найменш виражене у Східному регіоні (18%) та Донбасі (25%). За частотою вибору цього варіанту, також найбільш істотно відрізняються етнічні українці та етнічні росіяни (відповідно, 33% і 16%).

49% респондентів, які є громадянами України, відповідаючи на питання “*Якби у Вас була можливість отримати, крім українського, громадянство іншої країни, яке б громадянство Ви обрали?*” відповіли, що не стали б отримувати інше громадянство⁴. Серед тих, хто допускає можливість отримання іншого громадянства, 27% відповіли, що готові заради цього *відмовитися від українського громадянства* (серед усіх опитаних цей показник становить 14%).

Готовність відмовитися від українського громадянства не відрізняється залежно від регіону опитування на статистично значимому рівні – від 13% усіх опитаних у Західному, Центральному та Південному регіонах до 15% – на Донбасі і 16% – у Східному регіоні. Слід зазначити, що серед тих, хто вважає себе патріотом України, 10% допустили можливість відмови від українського громадянства (серед тих, хто себе патріотом не вважає – 30%).

Бачення майбутнього України

Більшість (56%) респондентів *вірять, що Україна подолає існуючі проблеми і труднощі* і стане заможною, процвітаючою державою, не вірять в це 22%, а ще 22% не визначилися.

Хоча, судячи з відповідей, лише меншість очікують цього в найближчому майбутньому – 39% *вірять у свої власні перспективи* гідного життя, тоді як 55% – у перспективі гідного життя в Україні для їх дітей, онуків.

Найбільше оптимістично налаштованих громадян, які вірять, що Україна подолає існуючі проблеми і труднощі і стане заможною, процвітаючою державою – на Заході (71%) та в Центрі (60%).

³ За результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 23-28 лютого 2005р. в усіх регіонах України. Опитано 2 012 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

⁴ Ті, хто дав позитивну відповідь на це питання, найчастіше вказують на бажання отримання громадянства США (7%), Канади (6%), Німеччини (5%), Польщі (5%), Росії (4%), Білорусії (3%).

На Донбасі таких 52%, на Сході – 47%, а найменше – у Південному регіоні (37%). Хоча в усіх регіонах частка “оптимістів” перевищує частку “песимістів” (тобто тих, хто не вірить у те, що Україна стане заможною і процвітаючою). Частка останніх становить від 13% у Західному регіоні до 32% – у Східному.

Так само, частка тих, хто вірить у перспективи гідного життя в Україні їх дітей та онуків, у всіх регіонах перевищує частку тих, хто в це не вірить. І, так само, частка тих, хто в це вірить, істотно відрізняється в регіонах (від 71% на Заході до 42% на Сході).

Віра як у майбутнє України, так і у власне майбутнє та майбутнє дітей та онуків більшою мірою виражена у молодих людей. Вірять у те, що Україна подолає існуючі проблеми і труднощі і стане заможною, процвітаючою державою, 63% тих, кому від 18 до 29 років і 51% тих, кому 60 і більше років.

Оптимізм стосовно майбутнього України, власного майбутнього та майбутнього дітей і онуків в Україні помітно більшою мірою виражений у етнічних українців, порівняно з етнічними росіянами – вірять у те, що Україна подолає існуючі проблеми і труднощі і стане заможною, процвітаючою державою, 59% етнічних українців і лише 39% етнічних росіян (серед останніх це рівно стільки ж, скільки тих, хто не вірить у це).

СОЦІОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ. БАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД МОВНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Мовна ідентичність та мовні практики

Більшість (69%) громадян *вважають рідною мовою* українську, 27% – російську, 2% – іншу мову. У 2011р.⁵ українську мову як рідну відзначили 61% респондентів, російську – 36%, іншу мову – 2%⁶.

Вдома переважно українською мовою розмовляють 55% респондентів, переважно російською – 41% опитаних, іншою мовою – 1% опитаних. У 2011р. ці показники становили відповідно, 52%, 45% і 1%.

Отже, із врахуванням особливостей вибірки опитувань у 2011р. і 2016р., у мові спілкування практично не відбулося змін. Тоді як частка тих, хто вважає рідною мовою українську, змінилася більш помітно. Можна припустити, що під впливом суспільно-політичних процесів, які відбувалися в Україні останніми роками, відбулися певні зміни в мовній ідентичності громадян, але не в мовних практиках, які виявилися більш стійкими.

Зберігаються істотні відмінності між регіонами – якщо в Західному, Центральному та Південному регіонах більшість опитаних назвали рідною українську мову (відповідно, 97%, 86% і 63%), то у Східному регіоні та Донбасі – російську (відповідно, 52% і 66%).

Лише в Західному регіоні частка тих, хто назвав рідною мовою українську, близька до частки тих,

хто розмовляє нею вдома. У всіх інших регіонах частка тих, хто переважно спілкується вдома українською мовою, менша, ніж частка тих, хто визнає її рідною.

Найбільшою ця різниця є в Південному регіоні, де визнають рідною мовою українську 63% опитаних, а переважно спілкуються нею вдома – лише 34%. Тобто, можна говорити про суперечливість мовної ідентичності та мовних практик.

Слід також зазначити, що якщо частки тих, хто спілкується вдома українською та російською мовами, мало відрізняються у вікових групах, то стосовно рідної мови спостерігається тенденція зростання частки тих, хто вважає рідною мовою українську, із зменшенням віку респондентів (від 67% серед тих, кому від 60 років і більше, до 73% серед тих, кому від 18 до 29 років, відповідно, частка тих, хто вважає рідною російську мову, зменшується з 30% до 23%). Тобто у молодших респондентів поступово змінюється мовна ідентичність за збереження мовних практик у родинному спілкуванні.

Водночас, слід констатувати, що дисонанс між мовною ідентичністю і мовними практиками найбільш виражений у групі респондентів з вищою освітою – у цій групі вважають рідною мовою українську 66% опитаних, тоді як спілкуються нею вдома лише 48%.

Певною мірою це може бути пов'язано з тим, що люди з вищою освітою частіше є міськими жителями, а саме міста як у часи Російської імперії, так і у радянські часи, найбільш інтенсивно піддавалися русифікації. Разом з тим, саме люди з високим освітнім рівнем відіграють найбільшу роль у формуванні стандартів мовних практик у суспільстві в цілому.

Стійкість мовних практик визначається тим, що вони формуються на ранніх стадіях соціалізації особистості – ще в ранньому дитинстві. Відповідаючи на питання “*Що найбільшою мірою визначає вибір мови, якою Ви розмовляєте?*”, найчастіше респонденти обирають варіант відповіді “цією мовою я розмовляю з дитинства” (41%). 12% опитаних дали відповідь “ця мова є найбільш поширеною в місті (селі), де я живу, нею розмовляють більшість жителів”, 9% – “цією мовою розмовляють в моїй сім’ї”, 5% – “цією мовою я навчався в школі”.

Частина респондентів застосовують “ідеологічне” обґрунтування мовних практик “це мова народу, до якого я належу” (15%), “це – мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов’язок як громадянина” (6%), 5% – “це – мова країни, яку я вважаю своєю історичною батьківщиною”.

“Прагматичні” мотиви вживання тієї чи іншої мови поширені дуже незначною мірою: варіант відповіді “я можу отримати найбільше інформації цією мовою – читати літературу, газети, журнали, дивитися телебачення тощо” обрали лише 2%

⁵ За результатами дослідження, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова 2-10 березня 2011р. в усіх регіонах України. Опитано 2 011 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

⁶ Тут також потрібно враховувати те, що в 2016р., на відміну від 2011р., опитування не охоплювало Крим.

респондентів, “цією мовою можна отримати кращу освіту” – 1%, “цією мовою розмовляють там, де я працюю” – 1%, “коли я розмовляю цією мовою, мене краще розуміють на роботі, в державних установах, магазинах, на ринку” – 1%, “ця мова є більш зручною для моєї спеціальності” – 0,2%.

Самооцінка рівня знань української мови та культури

Оцінюючи *власний рівень знань* української мови за п'ятибальною шкалою, респонденти оцінюють його в середньому 3,9 балами. Ця самооцінка є вищою, ніж самооцінка рівня знання української літератури (3,6 бала), українських народних звичаїв і традицій (3,6 бала), історії України (3,5 бала), української культури, мистецтва (3,4 бала), особливостей культури, традицій, звичаїв різних регіонів (3,3 бала).

Найвищі показники знання української мови демонструють жителі Західного регіону. Разом з тим, самооцінки жителів Західного регіону випереджають жителів Сходу, крім знання мови, лише за знанням українських народних звичаїв і традицій, а жителів Півдня, лише за знаннями мови, українських народних звичаїв і традицій, також за знанням української літератури.

Самооцінки жителів Центрального регіону за всіма показниками поступаються самооцінкам жителів Західного регіону, статистично значимо не відрізняються від самооцінок жителів Півдня, і поступаються жителям Сходу за показниками знання історії України та особливостей культури, традицій, звичаїв різних регіонів.

Самооцінки знань жителів Донбасу в усіх зазначених сферах є нижчими за самооцінки жителів кожного з інших регіонів, що говорить про більшу відстороненість Донбасу від загальноукраїнського соціокультурного та інформаційного поля.

Цілком очікувано рівень знань у більшості сфер зростає із зростанням освітнього рівня (крім обізнаності з українськими народними звичаями, традиціями та особливостями культури, традицій, звичаїв різних регіонів, обізнаність з якими не пов'язана з рівнем освіти).

Рівень обізнаності представників найстаршої вікової групи є нижчим у більшості сфер (крім обізнаності з українськими народними звичаями, традиціями та особливостями культури, традицій, звичаїв різних регіонів) за рівень обізнаності представників усіх інших вікових груп. Рівень обізнаності етнічних українців є вищим у всіх сферах за рівень обізнаності етнічних росіян.

Відчувають *потребу в покращенні свого рівня володіння українською мовою* 22% респондентів. При цьому, відчуття потреби в удосконаленні володіння українською мовою істотно не залежить від рівня володіння нею. Лише серед тих, хто оцінив рівень знання мови найвищим балом (5 балів), частка тих, хто відчуває потребу в покращенні володіння нею, є дещо меншою (15%). Серед тих, хто оцінив свій рівень володіння мовою 4 балами,

відчувають потребу в покращенні володіння нею 24%, серед тих, хто оцінив його 3 балами – 26%, одним чи двома балами – 23%.

Етнічні українці та етнічні росіяни відчувають потребу в покращенні свого рівня володіння українською мовою практично однаковою мірою (відповідно, 22% і 19%), так само стосується україномовних і російськомовних громадян (відповідно, 22% і 21%).

Серед жителів різних регіонів найбільшу потребу в оволодінні українською мовою висловили жителі Донбасу (33%), найменшою мірою – жителі Східного (8%) та Південного (12%) регіонів. Чим молодші респонденти, тим частіше вони відчувають таку потребу (від 16% серед тих, кому 60 років і більше, до 27% серед тих, кому від 18 до 29 років). Так само зростає відчуття цієї потреби із зростанням освітнього рівня – від 17% серед тих, хто має неповну середню освіту, до 26% серед тих, хто має вищу освіту.

Відповідаючи на питання “*Якби Вам запропонували наступні можливості для покращення свого рівня володіння українською мовою, якими з них Ви скористалися б?*”, ті респонденти, які відчувають потребу в покращенні свого рівня володіння українською мовою, майже однаковою мірою сприймають усі запропоновані форми навчання: безкоштовні курси для дорослих у позаробочий час (35%), безкоштовні курси за місцем роботи, навчання (33%), безкоштовні Інтернет-курси (дистанційне навчання) (31%), безкоштовні тренінгові Інтернет-програми, програми для самостійного вдосконалення володіння українською мовою (27%). 9% відповіли, що не скористалися б жодним із запропонованого.

Відповідаючи на питання “Чому досить значна частка громадян України погано володіють державною мовою?”, найчастіше респонденти дають відповідь “вони просто не хочуть вчити мову” (37%). Також називаються такі причини: “державна не створила належних умов для вивчення державної мови громадянами, які не мали можливість вивчити її під час здобуття освіти” (30%), “є багато професійних галузей, де можна працювати і зробити кар'єру, не володіючи державною мовою” (29%), “мовою міжнародного спілкування, як і раніше, залишається російська, тому володіння державною мовою не є для громадян нагальною потребою” (29%), “значна частина інформації надходить до громадян іншими мовами (23%), “українська система освіти не забезпечує вивчення державної мови всіма учнями і студентами на однаково високому рівні” (20%).

Тобто, якщо при мотивації вживання першої (рідної) мови прагматичні мотиви практично не називаються, то при обґрунтуванні відмови навчання українській мові тими, для кого вона не є рідною, прагматичні мотиви (точніше, їх відсутність) стають провідними. Тому для стимулювання вивчення української мови тими, хто нею не володіє достатньою мірою, очевидно, необхідне не лише покращення її викладання, але й створення системи прагматичних стимулів її вивчення.

Якою має бути мовна та культурна політика держави

Відносна більшість респондентів вважають правильним такий *підхід до мовної політики*: “кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах. У повсякденному житті (за межами сім’ї та в сім’ї) кожен громадянин може спілкуватися будь-якою мовою” (42%).

Ще 15% опитаних займають більш жорстку позицію “кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах та у повсякденному житті (за межами сім’ї). У сім’ї кожен громадянин може спілкуватися будь-якою мовою”, тобто, фактично обмежуючи спілкування іншими мовами межами родини.

21% респондентів підтримали позицію “кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування. Спілкуватися в офіційних установах, у повсякденному житті (за межами сім’ї та в сім’ї) кожен громадянин може будь-якою мовою”.

12% вважають не обов’язковим володіння українською мовою і її вживання як в офіційних установах, так і повсякденному житті. Остання точка зору є більш поширеною на Донбасі (де її поділяють 28% опитаних) та у Південному регіоні (19%). Вона є більш популярною серед етнічних росіян (її поділяють 30% представників цієї групи).

Більше двох третин (69%) опитаних *погоджуються з тим, що* “в країні, де титульна нація становить переважну більшість населення, громадяни всіх національностей мають знати її мову” (не погоджуються – 15%), а майже три чверті (74%) погодилися з тим, що “спілкування державною українською мовою – це вияв поваги до себе як до громадянина України та до своєї держави – України” (не погоджуються – 13%).

Понад половини (59%) респондентів погоджуються, що “українська мова, яка багато років зазнавала утисків, потребує сприяння з боку держави її розвитку і поширенню, незалежно від того, як це впливає на становище інших мов” (не погоджуються – 19%).

Разом з тим, відносна більшість (45%) респондентів не погодилася із судженням “державна мова має право обмежувати на своїй території сфери використання інших мов, крім державної, як це робиться, наприклад, у Франції” (погодилися з цим судженням 33% опитаних).

Останню точку зору найчастіше не сприймають у Східному, Південному регіонах та на Донбасі, тоді як у Західному регіоні більшість (51%) респондентів її підтримали, а у Центральному регіоні число її противників і прихильників є приблизно рівним.

В оцінках підходів до *принципів державної підтримки різних мов і культур* на території України, думки громадян розділилися.

42% респондентів вважають, що “державна має, в першу чергу, сприяти розвитку української мови і культури, а вже потім – мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України”, 31% – що “державна має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України”.

На думку 13% опитаних, “державна має, в першу чергу, сприяти розвитку української і російської мов і культур (як мов і культур двох найбільших національних груп України), а вже потім – мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України”.

4% респондентів вважають, що “державна має, в першу чергу, сприяти розвитку української і кримськотатарської мов і культур (мов і культур корінних народів України), а вже потім – мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України”.

Першу точку зору (пріоритетна підтримка української мови і культури) підтримують більшість жителів Західного та Центрального регіонів (відповідно, 56% і 57%).

У Східному регіоні майже половина (49%) опитаних вважають, що “державна має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України”, у Південному регіоні дві вищенаведені точки зору мають рівну кількість прихильників (по 30%).

На Донбасі найбільш поширеними є точки зору, що “державна має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України” (31%) і “державна має, в першу чергу, сприяти розвитку української і російської мов і культур (як мов і культур двох найбільших національних груп України), а вже потім – мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України” (30%).

Загалом, в українському суспільстві немає консенсусу стосовно того, *що краще – збереження культурних особливостей регіональних та етнічних груп чи культурна уніфікація*.

41% опитаних підтримали точку зору, що найбільш ефективним для забезпечення суспільно-політичної єдності України є збереження культурних традицій, заохочення використання своїх національних мов спільнотами громадян України різних національностей, а 36% – поступове зближення культурних традицій спільнот громадян України різних національностей з культурою українського етносу, заохочення їх до поширення використання української мови, вироблення на цій основі сучасної української культури.

Перша точка зору підтримується абсолютною чи відносно більшістю респондентів у Західному (52%), Центральному (43%) та Південному (44%) регіонах, друга – у Східному регіоні (52%), а на Донбасі частки прихильників цих двох точок зору статистично значимо не відрізняються (відповідно, 38% і 29%).

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, РОЗУМІННЯ НАЦІЇ, СПРИЙНЯТТЯ ПІДХОДІВ У СФЕРІ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Національна ідентичність

86% опитаних за *національною належністю* вважають себе українцями, 11% – росіянами, 2% – представниками інших національностей, а 1% не змогли визначитися, до якої національності вони належать.

Українці становлять більшість населення всіх регіонів – від 60% серед жителів Донбасу до 97% – серед жителів Західного регіону.

Слід зазначити, що частка тих, хто вважає себе українцем, зростає, а частка росіян зменшується із зниженням віку респондентів. Так, якщо серед тих, кому від 60 і більше років, українцями себе назвали 81%, а росіянами – 15%, то серед тих, кому від 18 до 29 років – відповідно, 94% і 5%. Тобто частина молодих людей, серед чийх батьків (дідів, бабусь) були росіяни, ідентифікують себе як етнічних українців (при цьому, як було показано вище, переважно залишаючись російськомовними).

Частіше (33% опитаних) респонденти схильні вважати, що *національна належність людини має визначатися* за етнічним походженням батьків (чи одного з батьків), 25% дотримуються думки, що національна ідентичність є результатом власного вибору, самовизначення людини, 14% – що вона визначається за країною постійного проживання, 12% – за мовою, яку вона вважає рідною, 11% – за мовою, якою вона повсякденно спілкується.

Мовні критерії національної належності (рідна мова та мова спілкування) найчастіше підтримуються жителями Західного регіону, в інших регіонах перевага віддається етнічному походженню (а на Донбасі – також критерію самовизначення).

Дещо більше третини (37%) опитаних вважають за потрібне, щоб *в українському паспорті вказувалася національність* його власника, не потрібним це вважають 26% респондентів, 29% ставляться до цього байдуже, а 8% не визначилися.

Частка тих, хто не вважає за потрібне, щоб у паспорті вказувалася національність його власника, порівняно з 2005р.⁷, зменшилася з 34% до 26%, тоді як частка тих, хто вважає це потрібним, статистично значимо не змінилася (відповідно, 35% і 37%).

Найбільше прихильників внесення національності до паспорта – в Західному регіоні (53%), у Центральному регіоні цю ідею підтримують відносна більшість (39%) опитаних, тоді як в інших регіонах частки прихильників і противників цієї ідеї статистично значимо не відрізняються.

За внесення національності до паспорта виступають відносна більшість етнічних українців (40%), не підтримують цю ідею 25%). Етнічні росіяни частіше виступають проти (34%), тоді як вважають, що це потрібно робити – 21% росіян.

Громадяни України частіше виступають проти концепції “плавильного котла” (коли різні расові та етнічні групи адаптуються і змішуються з більшістю громадян) – її підтримують лише 30% опитаних, тоді як 46% респондентів вважають, що для країни краще, коли різні расові та етнічні групи зберігають свої особливі звичаї і традиції.

Другу точку зору підтримують абсолютна чи відносна більшість жителів усіх регіонів, відносна більшість як етнічних українців, так і етнічних росіян.

ЧИННИКИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Чинники консолідації та роз’єднання українського суспільства

На думку громадян України, *консолідації українського суспільства найбільшою мірою сприятимуть*:

- “подолання існуючих соціально-економічних проблем, підвищення добробуту більшості громадян” (67% опитаних);
- “подолання корупції і притягнення корупціонерів до відповідальності” (66%);
- “зміна влади в Україні, прихід до влади чесних, професійних, некорумпованих людей” (51%);
- “більш справедливий розподіл суспільних благ, зменшення розриву між статками багатих і бідних громадян” (48%);
- “збільшення участі громадян у вирішенні соціально важливих проблем на державному та регіональному рівнях” (29%).

Відповідаючи на питання: “Що може бути основою для єднання жителів України?”, найчастіше респонденти дають такі відповіді:

- “спільне бачення майбутнього напрямку розвитку держави” (62%);
- “спільні проблеми, які стоять перед громадянами України сьогодні” (59%);
- “спільна історія та спільні оцінки подій і діячів історичного минулого” (43%).

Ці три чинники називають найважливішими для єднання жителів всіх регіонів. Ще 22% вважають, що такою основою може виступати спільна державна мова і стільки ж – спільний ворог.

Чинниками роз’єднання країни, найбільшою мірою, на думку громадян, можуть виступати:

- федералізація України (на це вказали 33% опитаних);
- вступ до оборонного союзу з Росією (32%);
- курс на членство в НАТО (31%);
- відмова від повернення Криму, згода на надання особливого статусу окупованим територіям Донбасу (31%).

⁷ За результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 20-27 грудня 2005р. в усіх регіонах України. Опитано 2 009 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Федералізацію України потенційним чинником роз'єднання найчастіше вважають жителі Західного (49%), Центрального (37%) регіонів і Донбасу (33%), так само, як і вступу до оборонного союзу з Росією (відповідно, 50%, 38% і 31%).

Відмову від повернення Криму, згоду на надання особливого статусу окупованим територіям Донбасу жителі Східного регіону вважають роз'єднуючим чинником дещо рідше (21%), ніж жителі інших регіонів (від 29% до 36%).

Жителі Західного регіону рідше (11%), ніж жителі інших регіонів (від 31% до 46%) вважають роз'єднуючим чинником курс на членство України в НАТО. В той же час, у Східному, Південному регіонах і на Донбасі курс на членство України в НАТО вважають першим за впливом роз'єднуючим чинником (відповідно, 46%, 33% і 39%).

У Східному регіоні на другому місці за рівнем важливості, як чинник роз'єднання громадян, перебуває "історія України, позбавлена радянських і російських інтерпретацій, формування історичної пам'яті на власне українській основі" (так вважають 22% жителів цього регіону). Тобто більше п'ятої частини жителів цього регіону вважають, що "переписування" історії сприятиме посиленню розколу в суспільстві (загалом по масиву опитаних цей чинник вважають роз'єднуючим 11%).

Тоді як у Західному регіоні 37%, на Донбасі – 28% респондентів, навпаки, дотримуються думки, що роз'єднанню країни сприяє радянське минуле, радянська історія, культурна спадщина (загалом по масиву опитаних так вважають 22%, найменше з цим згодні жителі Східного регіону – 8%).

У Західному регіоні також помітно частіше, ніж загалом по масиву опитаних, вважають роз'єднуючим чинником підвищення статусу російської мови в Україні (як другої державної чи офіційної у певних регіонах) (відповідно, 33% і 20%).

Відповідаючи на питання "Що найбільше роз'єднує громадян України?", респонденти найчастіше дають такі відповіді:

- "ставлення до влади і державної політики" (43%);
- "ставлення до війни на Сході" (41%);
- "ставлення до Росії" (40%);
- "бачення перспектив, напрямів розвитку своєї країни" (30%);
- "ставлення до Європи і США" (28%);
- "фінансові питання" (28%).

Жителі Донбасу частіше, ніж жителі інших регіонів, вважають, що громадян України найбільше роз'єднують ставлення до війни на Сході України (54%) і ставлення до Росії (50%), а разом з жителями Сходу вони частіше, ніж жителі інших регіонів, вважають, що громадян України найбільше роз'єднує ставлення до Європи і США (відповідно, 40% і 42%).

Жителі Сходу, частіше, ніж жителі інших регіонів, дотримуються думки, що громадян України найбільше роз'єднує ставлення до влади і державної політики (56%).

Бачення та оцінки минулого і майбутнього країни

59% громадян вважають, що Україна має свою власну історію, яка починається від виникнення перших поселень людей на її території і охоплює періоди перебування українських земель у складі інших державних утворень та час існування України як незалежної держави.

Близько третини (32%) погодилися з альтернативною точкою зору, згідно з якою, "історія України є невід'ємною частиною історії великого східнослов'янського народу, як і історія Росії і Білорусі".

Першу точку зору поділяють більшість населення Західного та Центрального регіонів, другу – більшість жителів Східного регіону, на Півдні та Донбасі ці дві точки зору мають однакове число прихильників.

Етнічні українці та росіяни мають різне бачення цього питання – якщо етнічні українці переважно підтримують першу точку зору (63%), то етнічні росіяни – другу (63%).

Чим молодшими є респонденти, тим частіше вони погоджуються з першою точкою зору, і рідше з другою. Чим вищим є освітній рівень респондентів, тим частіше вони погоджуються з першою точкою зору (рівень згоди з другою точкою зору від рівня освіти не залежить).

Майже дві третини (65%) респондентів зазначили, що вони *не прагнуть відновлення Радянського Союзу*, 13% відповіли, що прагнуть, ще 22% відповіли "так, але я розумію, що за сучасних умов це нереально".

Ті, хто не прагне відновлення Радянського Союзу, становлять більшість опитаних у всіх регіонах (від 51% у Східному регіоні до 87% – у Західному).

Якщо серед етнічних українців 69% відповіли, що не прагнуть відновлення Радянського Союзу, то серед етнічних росіян – лише 39%. Якщо серед респондентів віком до 29 років не прагнуть відновлення Радянського Союзу 83%, то серед тих, кому 60 років і більше – лише 44%.

Чим вищим є освітній рівень респондентів, тим частіше вони відповідають, що не прагнуть відновлення Радянського Союзу – від 55% серед тих, хто має незакінчену середню освіту, до 71% серед тих, хто має вищу освіту. Якщо серед тих, хто відповів, що їх родина "ледве зводить кінці з кінцями", не прагнуть відновлення Радянського Союзу 50%, то серед тих, хто живе забезпечено – 79%.

Ті, хто прагне відновлення Радянського Союзу, найчастіше *обгрунтовують своє прагнення* тим, що за часів існування СРСР існувала впевненість у завтрашньому дні (70%), високим рівнем соціальних гарантій за радянських часів (64%), існуванням у ті часи можливості безоплатного отримання вищої освіти (58%), відсутністю безробіття (55%), достатнім матеріальним рівнем життя (53%), тим, що за радянських часів відчували гордість за велику державу у планетарному масштабі (50%), стабільністю і відсутністю збройних конфліктів (46%).

Характеризуючи *події, що відбулися в Україні наприкінці 2013р. - на початку 2014р.*, 42% назвали їх Революцією Гідності, 20% – вимушеною зміною влади не цілком легітимними засобами, а 21% – антидержавним переворотом.

У Західному регіоні більше двох третин (70%), а у Центральному регіоні – майже половина (47%) респондентів назвали ці події Революцією Гідності. На Донбасі більше половини (58%), а у Південному регіоні – 45% становлять сумарну частку тих, хто називає ці події або Революцією Гідності, або вимушеною зміною влади не цілком легітимними засобами. У Східному регіоні частка тих, хто називає ці події антидержавним переворотом (43%), статистично значимо не відрізняється від сумарної частки тих, хто називає ці події або Революцією Гідності, або вимушеною зміною влади не цілком легітимними засобами (41%).

Якщо серед етнічних українців називають ці події антидержавним переворотом лише 18%, то серед етнічних росіян – 38%.

Відповідаючи на питання *“Чи хотіли б Ви повернутися в Україну, якою вона була до 2014р.?”*, 37% опитаних дали позитивну відповідь, 49% – негативну. Не хотіли б повернутися до “України до 2014р.” 74% жителів Західного регіону, 50% жителів Центрального регіону (хотіли б серед жителів цього регіону – 36%). У Східному регіоні більшість (54%) хотіли б повернутися “в Україну до 2014р.”, не хотіли б – 32%, на Півдні – відповідно, 43% і 32%, на Донбасі частки тих, хто хотів би, і тих, хто не хотів би повернутися до України, якою вона була до 2014р., статистично значимо не відрізняються – відповідно, 48% і 46%.

Якщо етнічні українці переважно не хотіли б цього (51%), то етнічні росіяни – переважно хотіли б (57%). Чим молодші респонденти, тим частіше вони не хочуть повернення “в Україну до 2014р.” – від 43% серед тих, кому 60 років і більше, до 55% серед респондентів віком до 29 років. Якщо серед тих, хто відповів, що їх родина “ледве зводить кінці з кінцями”, хотіли б повернутися в Україну, якою вона була до 2014р., 46%, то серед тих, хто живе забезпечено – лише 28%.

37% респондентів вважають, що *в майбутньому Україна буде* високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною, 21% – що Україна буде країною, що йде особливим шляхом розвитку (як, наприклад, Китай), 9% – що вона буде слабозвинутим придатком Заходу, 5% – що вона назавжди стане країною “третього світу”, нерозвинутою і маловпливовою, 3% – що Україна зникне як самостійна держава, 1% – що Україна буде слабозвинутим придатком Росії.

Порівняно з 2005р.⁸, бачення майбутнього України змінилося в тому, що з 14% до 21% зросло число респондентів, які вважають, що в майбутньому Україна буде країною, що йде особливим шляхом розвитку.

Частка тих, хто вважає, що в майбутньому Україна буде високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною, є найбільшою у Західному регіоні (53%), найменшою – у Східному (25%) і Південному (22%) регіонах.

Точка зору, що Україна буде країною, що йде особливим шляхом розвитку, приблизно рівною мірою представлена у більшості регіонів (21-24%), крім Донбасу, де так вважають дещо менше (14%) респондентів.

Песимістичні сценарії (Україна буде слабозвинутим придатком Заходу або Росії, назавжди стане країною “третього світу”, зникне як самостійна держава) більш поширені у Східному, Південному регіонах і на Донбасі (сумарна частка тих, хто дає подібні прогнози, становить у цих регіонах від 21% до 26%, у Центральному регіоні ця частка становить 16%, у Західному – 10%).

Так само ці песимістичні сценарії є більш поширеними серед етнічних росіян (сумарна частка тих, хто саме таким чином бачить майбутнє України становить серед них 33%, тоді як серед етнічних українців – 15%).

Оцінки майбутнього країни істотно залежать від майнового стану респондентів. Так, серед тих, хто відповів, що їх родина живе забезпечено, частка тих, хто вважає, що Україна буде високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною, є істотно вищою (51%), ніж загалом по масиву опитаних (37%).

Оцінка можливостей задоволення культурних і релігійних потреб

Задоволення культурних і релігійних потреб є одним з основних прав громадянина. Позбавлення цього права хоча б частини громадян підіриває основи суспільної системи, призводить до соціальних конфліктів.

Загалом громадяни України високо оцінюють *можливість задоволення культурних і релігійних потреб*. Так, вважають, що вони мають можливість отримувати об'єктивну інформацію про події в Україні та світі мовою, якою користуються у повсякденному житті, 89% опитаних, навчатися рідною мовою – 87%, відвідувати заклади культури, які ведуть діяльність їх рідною мовою – 85%, дотримуватися національних традицій – 90%, задовольняти релігійні потреби – 89%.

Якщо серед україномовних респондентів відповідають, що вони мають можливість отримувати об'єктивну інформацію про події в Україні та світі мовою, якою користуються у повсякденному житті, 92%, то серед російськомовних – 86%, навчатися рідною мовою – відповідно, 92% і 82%, відвідувати заклади культури, які ведуть діяльність їх рідною мовою – відповідно, 88% і 82%, дотримуватися національних традицій – відповідно, 94% і 84%, задовольняти релігійні потреби – відповідно, 92% і 87%.

⁸ За результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 20-27 грудня 2005р. в усіх регіонах України. Опитано 2 009 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Отже, згідно з наведеними результатами дослідження, культурні потреби україномовного населення забезпечуються в Україні дещо краще, ніж російськомовного.

Регіональні відмінності та національна єдність

Відчуття спільності (історичної, культурної) з жителями інших регіонів виражене у громадян України незначною мірою. Відповідаючи на питання *“Чи відчуваєте Ви спільність (історичну, культурну, спільні перспективи) з жителями інших регіонів України?”*, лише 39% дали однозначно ствердну відповідь. 40% відповіли “не з усіма, лише з деякими з них”, що, правда, лише 11% дали однозначно негативну відповідь.

Найбільшою мірою відчуття спільності демонструють жителі Заходу (51% відчувають спільність із жителями інших регіонів), найменшою – жителі Південного регіону (24%) та Донбасу (26%). Хоча в усіх регіонах частка тих, хто однозначно не відчуває такої спільності, є невисокою (від 4% у Західному регіоні до 20% на Донбасі).

Чим частіше респонденти *бувають в інших регіонах країни*, тим частіше вони схильні відчувати спільність з жителями інших регіонів. Якщо серед тих, хто ніколи не бував в інших регіонах України, відчувають таку спільність 30%, то серед тих, хто буває раз на рік або частіше – 46%.⁹ Так само частіше подібну спільність відчувають ті, *хто має родичів або друзів в інших регіонах* – 43%, тоді як серед тих, хто їх не має – 31%.¹⁰

Водночас, відносна більшість (49%) опитаних вважають, *що відмінності між жителями різних регіонів України* – це добре, оскільки це збагачує країну, її культуру, 32% дотримуються думки, що це погано, оскільки створює можливості для “навішування ярликів”, виникнення сепаратистських рухів, задрості одних до інших.

Ті респонденти, які відчувають спільність з жителями інших регіонів, частіше вважають, що відмінності між жителями різних регіонів України – це добре (59%, лише 28% вважають, що це погано), тоді як респонденти, які однозначно не відчувають такої спільності, частіше вважають, що існування подібних відмінностей – це погано (47%, вважають, що це добре – 32%).

Отже, ті громадяни, які відчувають спільність із жителями інших регіонів, усвідомлюють наявність різниці між ними та жителями інших регіонів, однак, переважно вважають ці відмінності позитивним явищем. Вважає, що відмінності між жителями різних регіонів України – це добре, більшість або відносна більшість опитаних у всіх регіонах, крім

Донбасу (де частки тих, хто вважає, що це добре, і тих, хто вважає, що це погано, статистично значимо не відрізняються).

Чотири п'ятих (81%) опитаних вважають, що для консолідації суспільства в кожній країні повинна бути своя спільна для всіх громадян *національна ідея* (лише 6% вважають, що вона не потрібна). З тим, що така ідея потрібна, згодні більшість опитаних у кожному регіоні (від 67% на Півдні до 91% на Заході країни).

85% респондентів (від 71% на Донбасі до 94% на Заході) переконані, що у дітей (незалежно від їх походження) *варту виховувати почуття любові до України*, поваги до її історії.

Певною мірою із успішністю такого виховання більшість (56%) респондентів пов'язують надії на те, що *молодшому поколінню буде легше досягти єдності між собою*, солідарності і взаємодопомоги. На це сподіваються більшість або відносна більшість жителів усіх регіонів (від 42% на Півдні до 70% на Заході країни).

Загалом громадяни України, попри досить негативні оцінки сьогоденної ситуації в державі, налаштовані на те, щоб докласти зусиль для позитивних змін у країні.

Відповідаючи на питання *“Що Ви порадили б українцям?”*, 55% обрали варіант відповіді “зосередитися над тим, щоб зробити життя у своїй країні кращим”, 33% – “зосередитися над тим, щоб зробити кращим життя у своєму місті (селі)”, і лише 4% – “зосередитися над тим, щоб реалізуватися в інших, більш заможних країнах”.

Проблема українсько-російських відносин

Ідеологема, суть якої полягає в тому, що український та російський народи є “братськими народами”, є однією з важливих радянських ідеологем, яка, свого часу, була створена на зміну ідеологемі часів Російської імперії про “триєдність” російського народу (згідно з якою білоруси та українці не визнавалися окремими народами¹¹).

Ідеологема *“братства” українського та російського народів* пережила радянські часи і має досить багато прихильників у сучасній Україні, хоча під впливом останніх подій їх частка зменшується.

Так, якщо у квітні 2014р.¹² (вже після окупації Росією Криму) вважали українців і росіян “братніми народами” 62% громадян України, то в листопаді 2016р. – 51%, а частка тих, хто так не вважає, зросла з 28% до 34%. Єдиний регіон, де прихильники ідеї про “братство” українського та російського народів перебувають у меншості – Західний регіон (тут її підтримують 28% опитаних),

⁹ Загалом по масиву опитаних, 32% відповіли, що їм доводилося бувати в інших регіонах України один раз на рік і частіше, 20% – один раз на два роки і рідше, 20% – один раз на п'ять років і рідше, 15% – один раз на 10 років і рідше, 14% відповіли, що ніколи не бували в інших регіонах України. Найбільше тих, хто ніколи не бував в інших регіонах України – на Сході (19%) і Донбасі (23%).

¹⁰ Загалом по масиву опитаних, 69% мають родичів або друзів в інших регіонах, 31% – не мають. Серед тих, хто має таких родичів або друзів, 67% відповіли, що спілкуються з ними хоча б один раз на рік або частіше.

¹¹ Остання поступово знову стає фактично офіційною в сучасній Росії, зокрема, В.Путін часто публічно повторює тезу, що “українці та росіяни – один народ”, “нас [Росію та Україну] спочатку розділили, а потім стравили”. Див.: виступ В.Путіна на пленарній сесії Міжнародного дискусійного клубу “Валдай” – <https://russian.rt.com/russia/news/328567-putin-russkie-i-ukraincy>.

¹² За результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 25-29 квітня 2014р. в усіх регіонах України за винятком Криму. Опитано 2 012 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

у Центральному регіоні вони становлять відносну більшість (41% порівняно з 36% тих, хто її не поділяє), у Південному, Східному регіоні та Донбасі вони становлять більшість опитаних (відповідно, 61%, 87% і 55%).

Вважають українців і росіян “братніми народами” 82% етнічних росіян, але лише 47% етнічних українців. Чим старшими є респонденти, тим частіше вони поділяють цю ідеологему (частка таких зростає від 42% у віковій групі 18-29 років до 62% серед тих, кому 60 і більше років).

Ідеологему “українці і росіяни – це один народ” підтримують 26% респондентів, 63% вважають, що це два різні народи. У Західному, Центральному регіонах і на Донбасі ті, хто не підтримує цю ідею, становлять більшість (відповідно, 85%, 67% і 58%), а в Південному регіоні та на Сході частка тих, хто підтримує цю ідею, статистично значимо не відрізняється від частки тих, хто її не підтримує.

Вважають, що українці і росіяни – один народ, 55% етнічних росіян і лише 22% етнічних українців (вважають їх двома різними народами – відповідно, 38% і 67%). Чим старшими є респонденти, тим частіше вони поділяють ідеологему, що українці і росіяни – один народ (частка таких зростає від 19% у віковій групі 18-29 років до 35% серед тих, кому 60 і більше років, хоча у всіх вікових групах вони становлять меншість).

Відповідаючи на питання “**Чи вважаєте Ви, що відносини України і Росії мають бути нормалізовані, навіть якщо Крим залишиться у складі Росії?**”, відносна більшість респондентів (41%) дають негативну відповідь, а 34% – позитивну. Серед тих хто вважає українців і росіян “братніми народами”, 54% опитаних виступають за нормалізацію українсько-російських відносин навіть за таких умов, а серед тих, хто не вважає українців і росіян “братніми народами”, 73% виступають проти такої нормалізації.

Проти нормалізації українсько-російських відносин на таких умовах виступають більшість (58%) населення Західного регіону, відносна більшість (49%) жителів Центрального регіону, у Східному регіоні більшість (62%) виступають за нормалізацію навіть на таких умовах, а на Донбасі і Півдні частки тих, хто виступає за і проти такої нормалізації, статистично значимо не відрізняються.

Виступають за нормалізацію на таких умовах 60% етнічних росіян і лише 31% етнічних українців. Чим старші респонденти, тим частіше вони виступають за таку нормалізацію (їх частка зростає від 31% у віковій групі 18-29 років до 41% серед тих, кому 60 і більше років).

Відносна більшість (42%) опитаних не вірять у те, що **Росія може розпочати відкриту повномасштабну війну** проти України (вірять 35%). Серед тих, хто вважає українців і росіян “братніми народами”, 56% не вірять у можливість цього, а серед тих, хто не вважає українців і росіян “братніми народами”, 55% – вірять.

У можливість такої війни вірять більшість (54%) населення Західного регіону, не вірять більшість населення Східного (59%) і Південного (58%) регіонів, а в Центральному регіоні та на Донбасі частка тих, хто в це вірить, статистично значимо не відрізняється від частки тих, хто не вірить.

Не вірять у можливість такої війни 59% етнічних росіян, а серед етнічних українців частка тих, хто в це вірить, статистично значимо не відрізняється від частки тих, хто в це не вірить (відповідно, 38% і 39%). Чим старші респонденти, тим частіше вони не вірять у можливість такої війни (частка таких зростає від 37% у віковій групі 18-29 років до 47% серед тих, кому 60 і більше років).

У випадку, якщо **Росія розпочне відкриту повномасштабну війну проти України**, на думку 57% опитаних, Україна має дати збройну відсіч (34% вважають, що в будь-якому випадку, 23% – у випадку, якщо будуть гарантії міжнародної допомоги). 12% дотримуються думки, що Україна в такій ситуації повинна капітулювати. 31% опитаних не визначилися з відповіддю на це питання.

Найбільше тих, хто не визначився – серед респондентів, які вважають українців і росіян “братніми народами” (41%). У цій групі респондентів також 40% вважають, що Україна в такій ситуації має дати збройну відсіч, а 20% – що капітулювати. Серед тих, хто не вважає українців і росіян “братніми народами”, 87% вважають, що Україна повинна захищатися.

Найбільше тих, хто не визначився, що робити в такій ситуації – серед жителів Південного (47%), Східного (40%) регіонів і Донбасу (38%).

Ті, хто вважає, що Україна повинна буде в такій ситуації дати збройну відсіч російській агресії, становлять більшість серед жителів Західного (82%) і Центрального (63%) регіонів, відносну більшість серед жителів Донбасу (48%) та Південного регіону (43%), а у Східному регіоні частки тих, хто вважає, що Україна в такій ситуації повинна буде захищатися, і тих, хто вважає, що Україна повинна буде капітулювати, статистично значимо не відрізняються (відповідно, 33% і 28%).

Серед етнічних українців 61% дотримуються думки, що Україна в такій ситуації повинна буде дати збройну відсіч російській агресії, тоді як серед етнічних росіян – лише 26%.

Оцінюючи, якою повинна бути **політика України стосовно Росії**, 21% респондентів виступають за поглиблення співпраці, 25% – за зменшення співпраці і впливу Росії на Україну, а ще 26% – за згортання співробітництва з Росією.

Порівняно з квітнем 2014р., знизилася частка тих, хто обрав варіант відповіді “зменшення співпраці з Росією” (з 35% до 25%), значною мірою за рахунок зростання частки тих, хто займає більш радикальну позицію, тобто виступає за згортання співробітництва з Росією (їх частка зросла з 22% до 26%). Також з 22% до 29% зросла частка тих, хто не визначився. Частка тих, хто виступає за поглиблення

співпраці, статистично значимо не змінилася (22% – у 2014р. і 21% – у 2016р.).

Найбільше тих, хто виступає за згортання співробітництва з Росією – у Західному регіоні (49%), а тих, хто виступає за поглиблення співпраці – у Східному регіоні (45%).

Серед етнічних росіян виступають за поглиблення співпраці 38%, тоді як серед етнічних українців – удвічі менше (19%). Виступають за згортання співробітництва між Україною та Росією відповідно, 10% етнічних росіян та 28% етнічних українців.

Чим молодші респонденти, тим рідше вони виступають за поглиблення співпраці (від 27% серед тих, кому 60 і більше років, до 17% у віковій групі 18-29 років) і частіше – за згортання співробітництва між Україною та Росією (відповідно, 22% і 28%).

Лише 8% респондентів вважають, що *у найближчі роки відносини України і Росії* покращаться, 35% – що вони погіршаться, і стільки ж – що вони залишаться без змін. На покращення відносин не сподіваються переважна більшість жителів усіх регіонів, так само, як і більшість представників усіх груп, за якими здійснювався аналіз.

За результатами дослідження можна зробити такі висновки.

В ієрархії ідентичностей громадян України громадянська та національна ідентичності не посідають провідних місць, поступаючись за значимістю самоідентифікації за належністю до мікрогруп (насамперед, до родини), професійних, вікових, гендерних груп. Разом з тим, громадянська та національна ідентичності мають для громадян більшу значимість, ніж класова, релігійна належність, політичні симпатії.

Обираючи між різними територіальними спільнотами, більшість респондентів ідентифікують себе як громадян України. Для представників молодшого покоління більшу значимість, ніж для представників старших вікових груп, має загальнонаціональна ідентичність, значимість локальної ідентичності для молоді зменшується.

Результати опитування підтверджують, що події останніх років істотно вплинули на формування громадянської ідентичності. За самооцінками респондентів, найбільшою мірою почуття патріотизму посилити героїзм і самовідданість українських військових, добровольців, волонтерів, виявлені в боротьбі проти російської агресії та сепаратистських рухів, російська агресія проти України (анексія Криму, підтримка Росією сепаратистських формувань на Донбасі, значні людські та економічні втрати), Майдан. Дії влади з реалізації реформ у 2014-2016рр., навпаки, послабили почуття патріотизму у відносній більшості опитаних.

Водночас, рівень патріотизму громадян є високим: дві третини опитаних вважають себе патріотами України, а три чверті засвідчують наявність почуттів патріотизму, любові до України. Попри складну соціально-економічну ситуацію, більшість респондентів вірять у здатність України подолати

існуючі проблеми і труднощі та у наявність перспектив гідного життя в Україні, меншою мірою для себе, більшою – для своїх дітей та онуків. На оцінку перспектив України помітно впливають вік і національність респондентів.

На підставі результатів дослідження можна зробити висновок, що під впливом суспільно-політичних процесів, які сталися в Україні останніми роками, відбулися певні зміни в мовній ідентичності громадян (зокрема, зросла частка громадян, які вважають українську мову рідною), але не в мовних практиках, які виявилися більш стійкими. Тому можна говорити про суперечливість мовної ідентичності та мовних практик (найбільшою мірою це проявляється у Південному регіоні). У представників молодших вікових груп поступово змінюється мовна ідентичність за збереження мовних практик у родинному спілкуванні.

Громадяни дещо краще оцінюють свої знання української мови, ніж знання української літератури, народних звичаїв і традицій, історії культури та мистецтва, особливостей культури, традицій, звичаїв різних регіонів, хоча всі оцінки перебувають у діапазоні 3,3-3,9 балів за п'ятибальною шкалою. Водночас, відповідні самооцінки жителів Донбасу є нижчими за самооцінки жителів кожного з інших регіонів, що свідчить про більшу відстороненість цього регіону від загальноукраїнського соціокультурного та інформаційного поля.

Відчуття потреби в удосконаленні знання української мови істотно не залежить від рівня володіння нею. Серед жителів різних регіонів найбільшу потребу в оволодінні українською мовою висловили жителі Донбасу, найменшу – Східного та Південного регіонів. Чим молодші респонденти, тим частіше вони відчувають таку потребу, так само зростає відчуття цієї потреби із зростанням освітнього рівня.

Більшість опитаних вважають, що кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах.

Більшість респондентів також погоджуються з необхідністю державного сприяння розвитку та поширенню української мови, незалежно від впливу цих заходів на становище інших мов, на підставі того, що українська мова тривалий час зазнавала утисків. Разом з тим, відносна більшість респондентів не підтримують надання державі права обмежувати на своїй території сфери використання інших мов.

В українському суспільстві немає консенсусу стосовно того, що краще – збереження культурних особливостей регіональних та етнічних груп чи культурна уніфікація – рівень підтримки обох цих позицій мало відрізняється. Так само, як немає явної переваги за числом прихильників у дилемі – державна підтримка лише української мови і культури чи підтримка мов і культур також інших народів, які проживають в Україні. Однак, громадяни України частіше виступають проти концепції “плавильного котла” (коли різні етнічні групи адаптуються і змішуються з більшістю громадян).

Загалом, громадяни України високо оцінюють можливість задоволення культурних і релігійних потреб, однак, згідно з результатами дослідження, культурні потреби україномовного населення забезпечуються в Україні дещо краще, ніж російськомовного.

Ідеї збереження культурної ідентичності регіональних та етнічних груп поєднуються з неприйняттям ідей федералізації України, яку респонденти найчастіше називають чинником роз'єднання, дезінтеграції країни. Ті громадяни, які відчувають спільність із жителями інших регіонів, усвідомлюють наявність різниці між ними та жителями інших регіонів, однак, переважно вважають ці відмінності позитивним явищем (так само вважають відносна більшість усіх громадян України).

Більшість громадян вважають, що спільне бачення майбутнього, спільні проблеми, які стоять перед Україною сьогодні, можуть бути основою для єднання українського суспільства. Понад 80% респондентів вважають, що країні потрібна спільна для всіх громадян національна ідея.

Практичними заходами, що сприяють консолідації, більшість громадян бачить подолання соціально-економічних проблем та підвищення рівня добробуту, боротьбу з корупцією, якісну зміну влади, більш справедливий розподіл суспільних благ.

Чинниками роз'єднання найбільші частки респондентів вважають федералізацію України, вступ до певного оборонного союзу (з НАТО чи з Росією), відмову від повернення окупованих територій (у т.ч. згоду на надання особливого статусу окремим районам Донецької та Луганської областей).

Серед головних підстав, за якими відбувається розмежування українського суспільства, респонденти відзначили ставлення до влади і державної політики, ставлення до війни на Сході України і ставлення до Росії.

Опитування засвідчило, що більшість громадян визнають за Україною право на власну історію, поза межами історій інших національних спільнот. Переважна більшість респондентів не бачить ані потреби, ані можливості відновлення СРСР, відносна більшість позитивно оцінюють Майдан і не хотіли б повернутися “в Україну періоду до 2014р.” (попри згадані вище скептичні оцінки змін, що відбулися в країні з того часу).

Понад 80% опитаних вважають, що у українських дітей варто виховувати почуття любові до України та поваги до своєї історії, на думку більшості – молодшому поколінню українців буде легше досягти єдності між собою, солідарності і взаємодопомоги.

Більшість респондентів вважають, що в майбутньому Україна буде високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною або піде особливим шляхом розвитку. “Песимістичні” варіанти майбутнього України підтримують незначна частка опитаних.

Результати опитування дозволяють зробити висновки, що ідентичність громадян України продовжує формуватися у напрямі усвідомлення себе як

окремої спільноти, політичної нації, яка має власну країну, історію, мову, культуру, спільне (за основними цілями) бачення майбутнього, веде збройну боротьбу проти агресора за право на реалізацію свого вибору. Особливо значущим індикатором цього процесу є вищий рівень патріотизму, загальнонаціональної та української соціокультурної самоідентифікації, більш оптимістичні оцінки перспектив розвитку України молодшими категоріями респондентів.

Формування громадянської ідентичності в сучасних умовах супроводжується протиставленням у громадській думці, з одного боку, народу України, з іншого – владної і політичної еліти, при цьому остання розглядається переважно як непатріотична сила.

Разом з тим, опитування виявило наявність суттєвих відмінностей в ідентичності між етнічними українцями та етнічними росіянами. Ідентичність етнічних росіян відрізняється особливо високим рівнем суперечливості, підсиленням міждержавним російсько-українським конфліктом, що ставить етнічних росіян-громадян України в ситуацію нелегкого для них вибору – не лише вибору ідентичності, але й значною мірою і морального вибору.

Зберігаються істотні відмінності в ідентичності жителів різних регіонів. Якщо ідентичність жителів Західного та Центрального регіонів відзначається більшою визначеністю, з точки зору громадянської позиції та національної свідомості, то ідентичність жителів Південного, Східного регіонів та Донбасу є більш суперечливою і, значною мірою, характеризується проявами “трансформаційної аномії”, коли у громадській думці цих регіонів широко представлені протилежні тенденції.

Водночас, і в цих регіонах із значної частини питань, що характеризують громадянську ідентичність, бачення шляхів консолідації українського суспільства, підходів до розуміння соціокультурних питань, позиція більшості чи відносної більшості респондентів кореспондується із загальноукраїнськими показниками.

Усі ми є членами різних груп. Якщо ми думаємо про самих себе, деякі з цих груп видаються щоб описати, ким Ви є?
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
		Захід 	Центр 	Південь 	Схід 	Донбас 	Українці	Росіяни
Перший								
Ваша позиція в сім'ї, сімейний стан (наприклад, син/донька, батько/мати, бабуся/дідусь, чоловік/дружина, не одружений (не заміжня)/одружений (заміжня))	22,3	20,2	19,0	18,1	34,0	21,8	22,0	26,6
Ваша стать (чоловік/жінка)	15,7	13,1	14,2	17,1	18,6	18,3	15,2	21,2
Ваша нинішня або попередня професія (або заняття домашнім господарством)	13,9	8,6	15,3	6,5	18,9	17,0	13,9	13,5
Громадянство України	12,5	17,8	11,6	17,6	5,9	11,7	13,2	7,7
Ваша вікова група (молода людина, людина середнього віку, людина старшого віку)	8,2	6,4	6,4	7,9	15,1	6,3	7,5	11,7
Ваша національність	8,1	14,5	9,0	5,6	1,9	6,6	8,3	6,3
Ваша належність до України, країни, в якій Ви живете	4,4	6,7	4,4	5,6	0,5	5,0	4,2	4,5
Ваша належність до суспільного класу (вищий, середній, нижчий, робочий чи подібні категорії)	1,9	1,4	1,9	3,2	1,6	1,6	1,9	1,4
Ваше ставлення до релігії (належність до певної релігії або не визнання жодної релігії чи атеїзм)	1,8	2,6	1,6	1,4	1,1	2,5	1,9	1,8
Ваша прихильність до певної політичної партії, групи чи руху	0,8	0,0	0,9	0,0	0,8	1,9	0,6	1,4
Не відповіли	10,5	8,8	15,7	17,1	1,6	7,3	11,2	4,1
Другий								
Ваша позиція в сім'ї, сімейний стан (наприклад, син/донька, батько/мати, бабуся/дідусь, чоловік/дружина, не одружений (не заміжня)/одружений (заміжня))	20,0	18,3	16,7	23,1	29,4	16,8	19,4	24,4
Ваша стать (чоловік/жінка)	11,9	9,3	10,7	5,1	11,6	22,8	11,9	11,8
Ваша нинішня або попередня професія (або заняття домашнім господарством)	10,7	9,0	8,3	10,2	18,1	9,8	10,4	12,2
Громадянство України	8,9	11,2	11,0	11,1	2,7	7,0	9,1	6,3
Ваша вікова група (молода людина, людина середнього віку, людина старшого віку)	14,1	13,3	12,0	13,0	15,9	18,0	13,4	19,9
Ваша національність	6,8	10,9	8,1	5,1	3,8	3,5	7,2	5,9
Ваша належність до України, країни, в якій Ви живете	6,0	8,1	5,4	8,8	3,0	6,0	6,3	4,1
Ваша належність до суспільного класу (вищий, середній, нижчий, робочий чи подібні категорії)	5,8	4,0	7,0	4,6	7,8	4,4	6,3	3,2
Ваше ставлення до релігії (належність до певної релігії або не визнання жодної релігії чи атеїзм)	3,9	7,1	4,1	1,4	2,2	3,2	3,9	4,1
Ваша прихильність до певної політичної партії, групи чи руху	1,5	0,5	2,3	0,0	2,4	1,3	1,4	3,2
Не відповіли	10,3	8,3	14,4	17,6	3,2	7,3	10,8	5,0
Третій								
Ваша позиція в сім'ї, сімейний стан (наприклад, син/донька, батько/мати, бабуся/дідусь, чоловік/дружина, не одружений (не заміжня)/одружений (заміжня))	16,7	18,5	14,6	14,0	18,7	18,0	16,4	16,7
Ваша стать (чоловік/жінка)	6,7	5,7	5,9	7,0	8,9	7,3	6,7	6,8
Ваша нинішня або попередня професія (або заняття домашнім господарством)	11,8	12,1	8,5	10,7	20,3	9,2	11,3	14,9
Громадянство України	7,4	5,5	9,3	10,7	2,4	9,5	7,2	10,8
Ваша вікова група (молода людина, людина середнього віку, людина старшого віку)	12,1	8,1	11,3	14,0	12,2	17,7	11,2	17,1
Ваша національність	6,7	8,5	8,4	4,2	4,3	5,1	7,1	5,4
Ваша належність до України, країни, в якій Ви живете	10,6	9,2	13,3	11,2	9,8	7,0	11,2	6,8
Ваша належність до суспільного класу (вищий, середній, нижчий, робочий чи подібні категорії)	9,7	9,0	6,8	10,2	17,1	7,9	9,7	10,4
Ваше ставлення до релігії (належність до певної релігії або не визнання жодної релігії чи атеїзм)	5,0	11,1	3,9	0,9	1,9	5,4	5,4	2,7
Ваша прихильність до певної політичної партії, групи чи руху	4,2	5,0	4,9	1,9	2,4	5,7	4,3	4,1
Не відповіли	9,1	7,3	13,0	15,3	1,9	7,3	9,6	4,5

нам більш важливими, а деякі – менш. Загалом, що з наведеного є для Вас найбільш важливим, що є другим за значущістю? Що третім?

ВІК					МОВА		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
вибір															
19,7	21,5	25,3	21,3	23,9	20,7	23,9	19,7	21,7	22,6	22,6	28,2	21,3	19,0	22,5	
19,2	15,6	12,7	15,3	15,4	14,2	18,8	13,6	14,7	15,7	16,4	11,8	15,8	18,8	15,5	
15,3	18,3	16,6	13,9	8,0	12,4	16,2	9,1	13,4	12,6	16,0	12,2	13,1	15,7	25,4	
11,4	13,5	15,4	12,5	10,8	13,4	11,2	10,6	12,9	13,5	11,4	7,6	15,4	11,8	9,9	
9,0	4,2	4,2	5,7	14,4	7,3	9,2	18,2	9,0	8,5	6,4	12,9	7,4	6,2	2,8	
6,8	7,7	8,1	10,9	7,4	10,5	4,9	6,1	9,0	8,2	7,7	6,3	8,7	9,0	2,8	
5,6	4,2	3,0	4,4	4,4	4,6	4,6	6,1	5,1	4,1	4,2	3,3	4,5	5,4	4,2	
1,2	2,7	1,5	2,7	1,3	1,4	2,5	0,0	1,4	1,8	2,5	1,5	1,9	2,1	4,2	
1,7	1,3	2,4	1,6	2,1	2,2	1,2	0,0	1,6	1,4	2,6	2,4	1,7	1,5	0,0	
1,0	1,3	0,0	1,4	0,4	0,4	1,2	0,0	0,7	1,0	0,7	0,0	0,8	1,1	1,4	
9,2	9,5	10,8	10,4	12,0	13,0	6,4	16,7	10,6	10,6	9,6	13,8	9,4	9,5	11,3	
вибір															
18,4	19,7	21,6	22,3	19,2	17,8	23,9	12,1	21,0	19,3	21,1	17,4	19,2	23,5	18,3	
12,6	13,6	14,1	10,6	9,7	10,6	13,7	18,2	13,8	11,0	11,0	11,1	12,3	11,9	9,9	
10,2	13,3	11,4	12,0	7,8	8,4	12,9	10,6	8,5	10,6	12,1	11,5	9,0	11,0	18,3	
10,9	9,3	5,4	8,2	9,7	10,0	7,8	9,1	8,3	8,0	10,2	9,6	9,3	8,2	7,0	
15,3	14,4	14,1	11,4	14,7	13,1	15,8	13,6	13,6	15,1	13,3	14,6	14,3	14,0	14,1	
5,3	6,4	6,9	7,1	8,0	8,9	4,3	6,1	6,0	7,3	6,9	5,2	7,7	6,9	7,0	
6,8	4,3	5,1	7,4	6,3	6,8	4,8	3,0	4,1	6,8	6,7	5,4	6,3	6,0	2,8	
7,0	5,3	5,7	6,5	5,0	4,7	6,7	3,0	6,7	5,7	5,8	4,6	6,4	5,6	9,9	
2,4	2,9	3,3	3,8	6,1	5,6	1,8	6,1	5,3	4,2	2,5	5,9	4,1	2,2	1,4	
1,7	2,1	1,8	1,1	1,1	1,6	1,6	1,5	1,8	1,9	1,1	2,0	1,7	0,9	1,4	
9,2	8,8	10,5	9,5	12,4	12,5	6,6	16,7	10,8	10,2	9,5	12,6	9,6	9,7	9,9	
вибір															
16,5	18,5	14,5	18,7	15,3	15,6	17,6	16,7	15,9	17,0	16,9	14,4	19,3	14,8	11,1	
6,3	5,5	4,2	6,5	9,6	6,0	7,8	10,6	10,6	6,1	4,8	10,3	7,1	3,6	5,6	
9,9	12,9	16,0	11,7	9,8	11,0	13,1	7,6	8,8	12,6	12,9	11,4	11,1	13,1	15,3	
8,7	5,0	8,7	8,1	6,8	7,4	7,9	4,5	7,2	7,0	8,0	7,0	5,6	10,3	5,6	
12,6	12,9	9,3	12,2	12,7	10,2	14,6	10,6	15,7	12,3	9,9	13,6	11,4	11,8	9,7	
7,3	9,8	5,7	4,9	6,0	8,3	4,3	6,1	6,0	7,0	6,9	5,5	7,5	6,2	6,9	
11,6	8,7	12,0	10,8	10,2	10,9	9,7	6,1	8,5	11,1	11,7	9,2	10,3	12,5	11,1	
9,7	10,3	12,0	9,5	7,9	8,3	12,0	10,6	9,2	9,3	10,4	8,3	9,9	10,9	6,9	
5,1	5,0	3,6	5,4	5,5	6,4	3,5	7,6	5,3	5,0	4,8	4,4	5,3	4,1	12,5	
3,4	3,2	5,1	4,3	5,1	4,9	3,5	3,0	2,5	3,6	6,0	3,9	4,0	4,5	8,3	
9,0	8,2	8,7	7,9	11,0	11,0	5,9	16,7	10,2	8,9	7,8	12,0	8,4	8,2	6,9	

Ким Ви вважаєте себе в першу чергу?
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Громадянином України	62,6	63,4	63,7	52,4	45,0	61,2	65,8	61,9	58,7	48,2	62,2	52,5
Жителем села, району чи міста, в якому Ви живете	21,1	22,1	17,7	23,7	25,2	19,4	15,6	18,4	25,3	29,2	21,8	23,0
Жителем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	9,5	8,6	12,6	14,5	14,2	11,2	9,3	11,5	11,4	12,0	9,8	13,3
Громадянином світу	1,2	1,2	0,9	1,9	8,8	1,9	6,6	1,5	1,1	1,5	1,3	4,4
Громадянином колишнього Радянського Союзу	0,2	2,0	2,3	4,8	3,1	0,2	0,3	2,1	1,1	6,5	1,1	4,2
Представником свого етносу, нації	3,8	1,5	1,4	1,9	1,3	3,2	1,3	2,4	1,6	1,7	2,5	1,0
Громадянином Європи	0,9	0,7	0,5	0,3	1,3	1,7	0,8	0,9	0,3	0,2	0,8	0,6
Громадянином Росії	0,2	0,0	0,5	0,3	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,4	0,0	0,2
Інше	0,5	0,6	0,5	0,0	1,3	1,2	0,3	0,6	0,5	0,4	0,5	0,6
Не відповіли	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,1
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче, ніж валою життєві виклики	Живемо комфортно, але зробили деякі помилки, поки що не в змозі		
Громадянином України	61,6	33,9	51,5	49,7	58,7	63,5	49,9	58,2	64,4	64,8		
Жителем села, району чи міста, в якому Ви живете	21,1	31,7	31,8	29,2	21,3	18,0	30,0	23,4	15,1	12,7		
Жителем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	10,2	18,3	10,6	12,6	11,9	9,6	10,7	11,7	11,0	7,0		
Громадянином світу	2,1	4,9	1,5	2,1	2,3	3,2	2,6	2,0	2,8	8,5		
Громадянином колишнього Радянського Союзу	1,4	8,5	4,5	2,8	2,8	1,4	5,3	1,9	1,1	0,0		
Представником свого етносу, нації	2,1	0,9	0,0	2,1	2,0	2,2	0,4	1,7	3,5	4,2		
Громадянином Європи	0,8	0,4	0,0	0,9	0,3	1,1	0,7	0,7	0,7	1,4		
Громадянином Росії	0,1	0,4	0,0	0,2	0,0	0,3	0,0	0,2	0,0	1,4		
Інше	0,6	0,9	0,0	0,5	0,5	0,8	0,4	0,3	1,1	0,0		
Не відповіли	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0		

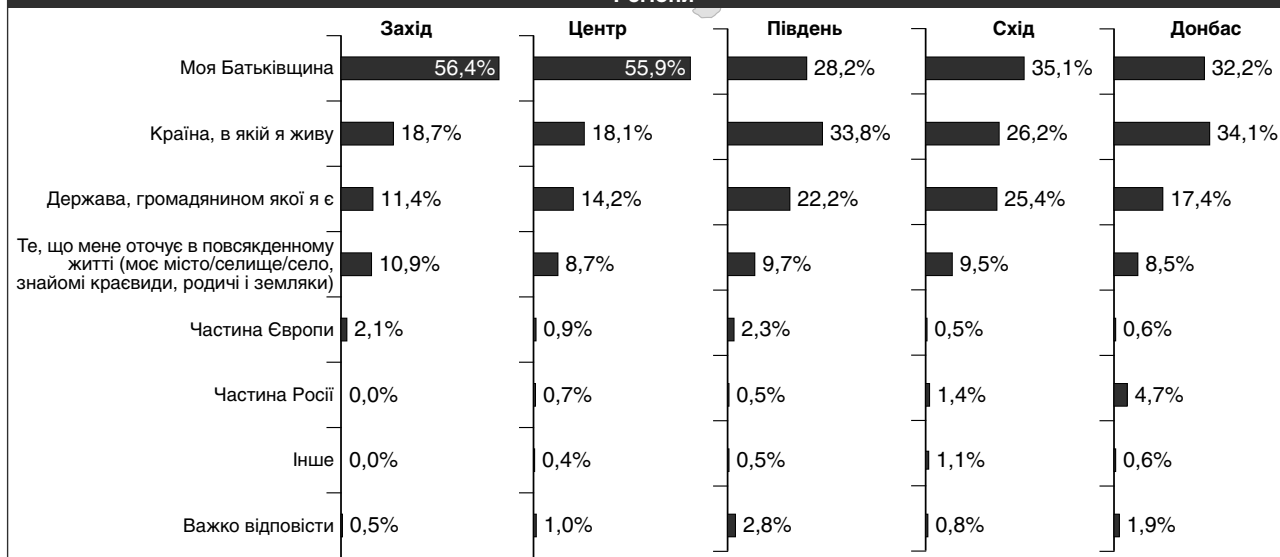
3 чим з наведеного у Вас у першу чергу асоціюється слово "Україна"?

% опитаних

2016р.

Регіони

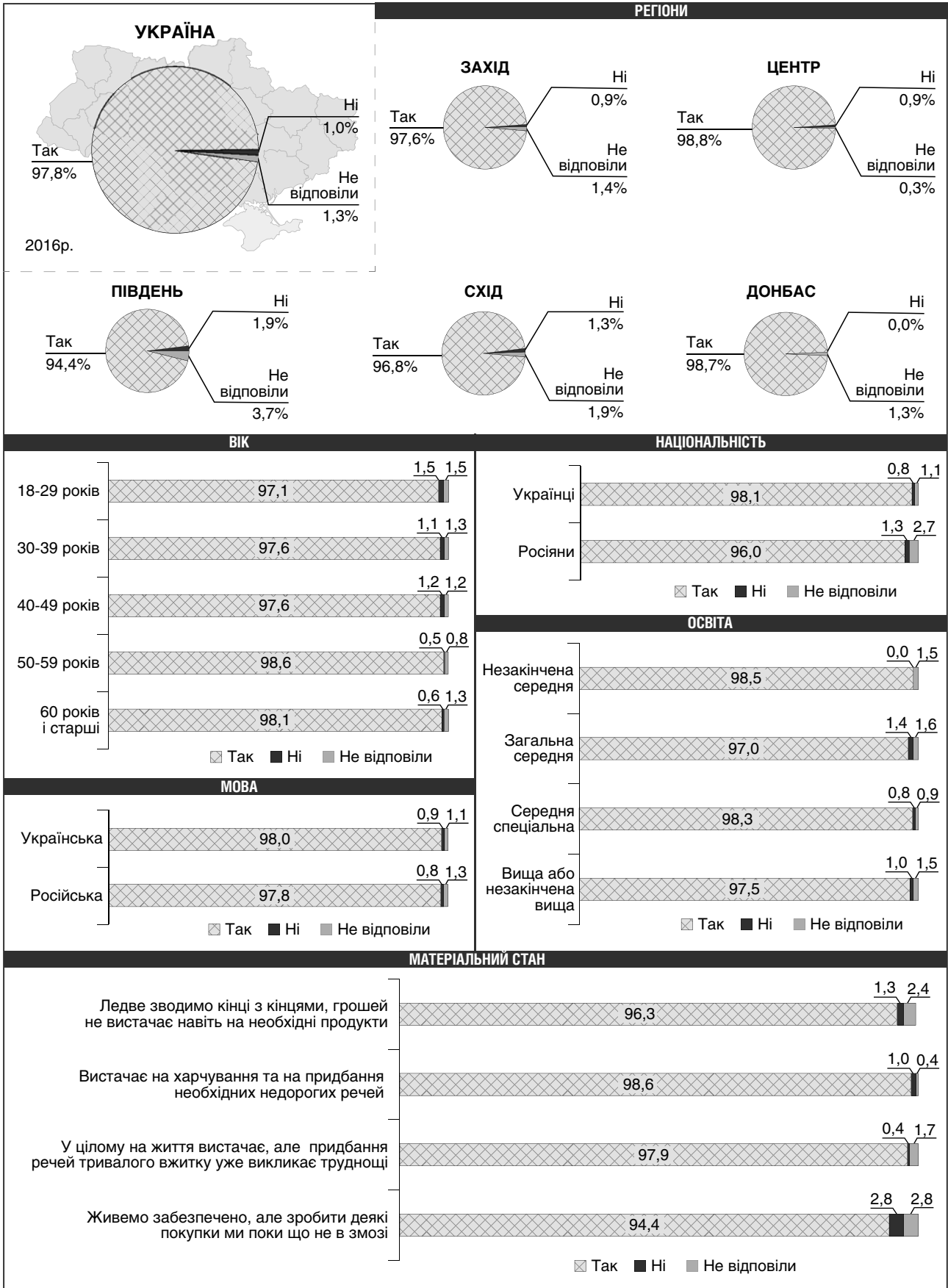

	ВІК					МОВА		НАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська	Українці	Росіяни
Моя Батьківщина	49,8	47,1	42,9	48,4	40,4	58,5	28,9	50,0	19,6
Країна, в якій я живу	20,6	23,7	28,1	24,3	23,7	17,6	31,3	21,5	38,4
Держава, громадянином якої я є	16,7	16,5	17,2	16,2	18,2	11,7	24,2	16,2	22,8
Те, що мене оточує в повсякденному житті (моє місто/селище/село, знайомі краєвиди, родичі і земляки)	10,0	8,5	8,8	6,8	12,0	9,7	9,0	9,1	8,0
Частина Європи	1,5	1,3	0,6	2,2	0,8	1,2	1,3	1,2	1,3
Частина Росії	0,7	0,8	1,2	0,3	2,7	0,4	2,5	0,8	4,9
Інше	0,2	0,5	0,6	0,8	0,4	0,3	0,8	0,2	1,8
Важко відповісти	0,5	1,6	0,6	1,1	1,9	0,6	1,8	1,0	3,1

	ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придобання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придобання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Моя Батьківщина	43,9	42,0	46,0	47,3	44,5	45,0	46,6	56,3
Країна, в якій я живу	12,1	23,3	25,6	23,3	26,3	23,4	24,0	16,9
Держава, громадянином якої я є	19,7	18,9	16,4	16,5	14,9	18,3	16,1	19,7
Те, що мене оточує в повсякденному житті (моє місто/селище/село, знайомі краєвиди, родичі і земляки)	19,7	11,5	8,7	8,0	9,9	9,0	10,1	1,4
Частина Європи	1,5	0,9	1,0	1,5	0,7	1,4	1,1	2,8
Частина Росії	1,5	0,9	1,0	1,6	2,4	1,0	0,9	0,0
Інше	0,0	0,9	0,4	0,4	0,2	0,8	0,2	1,4
Важко відповісти	1,5	1,4	0,9	1,4	1,1	1,2	0,9	1,4

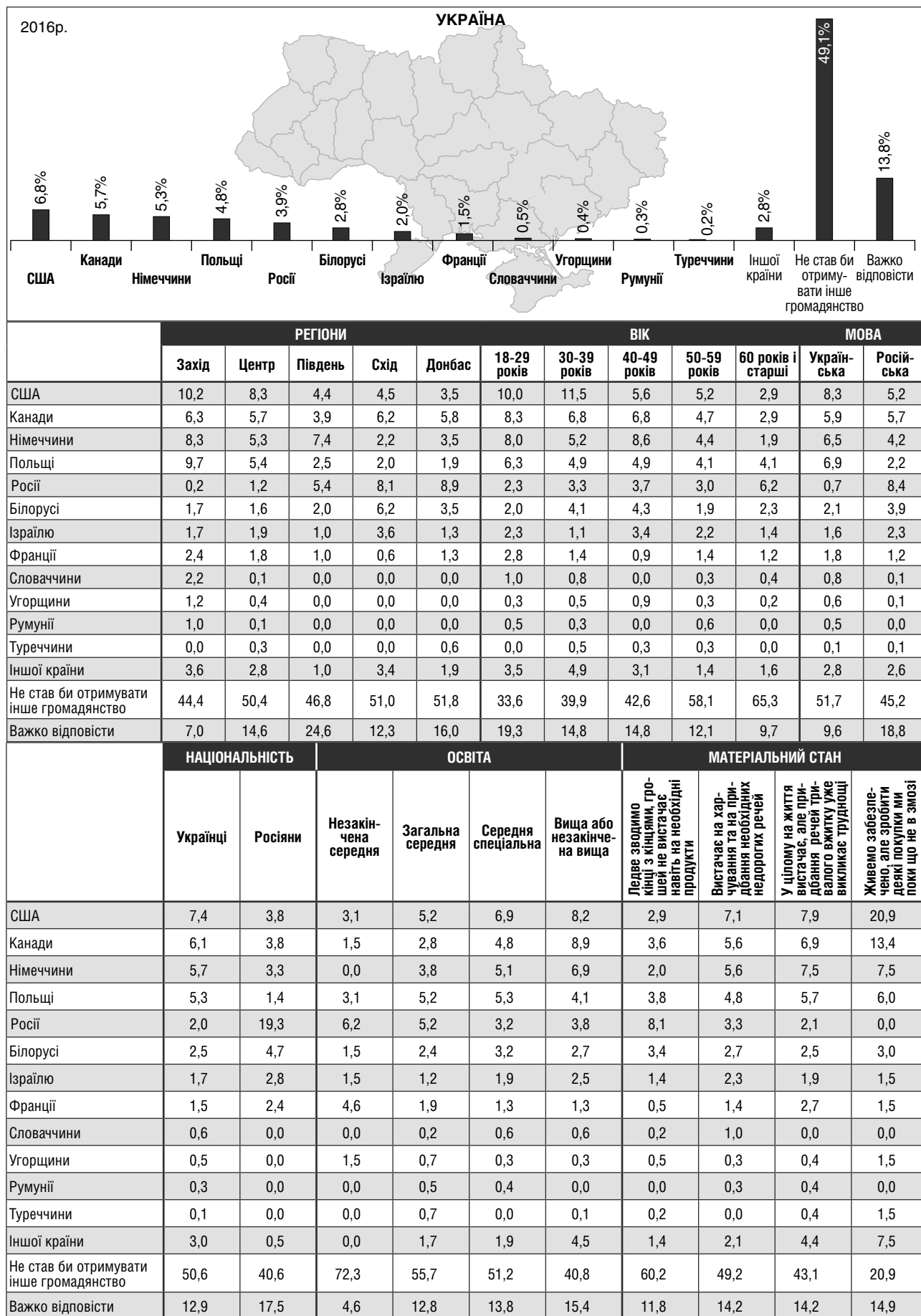

Чи є Ви громадянином України?
% опитаних

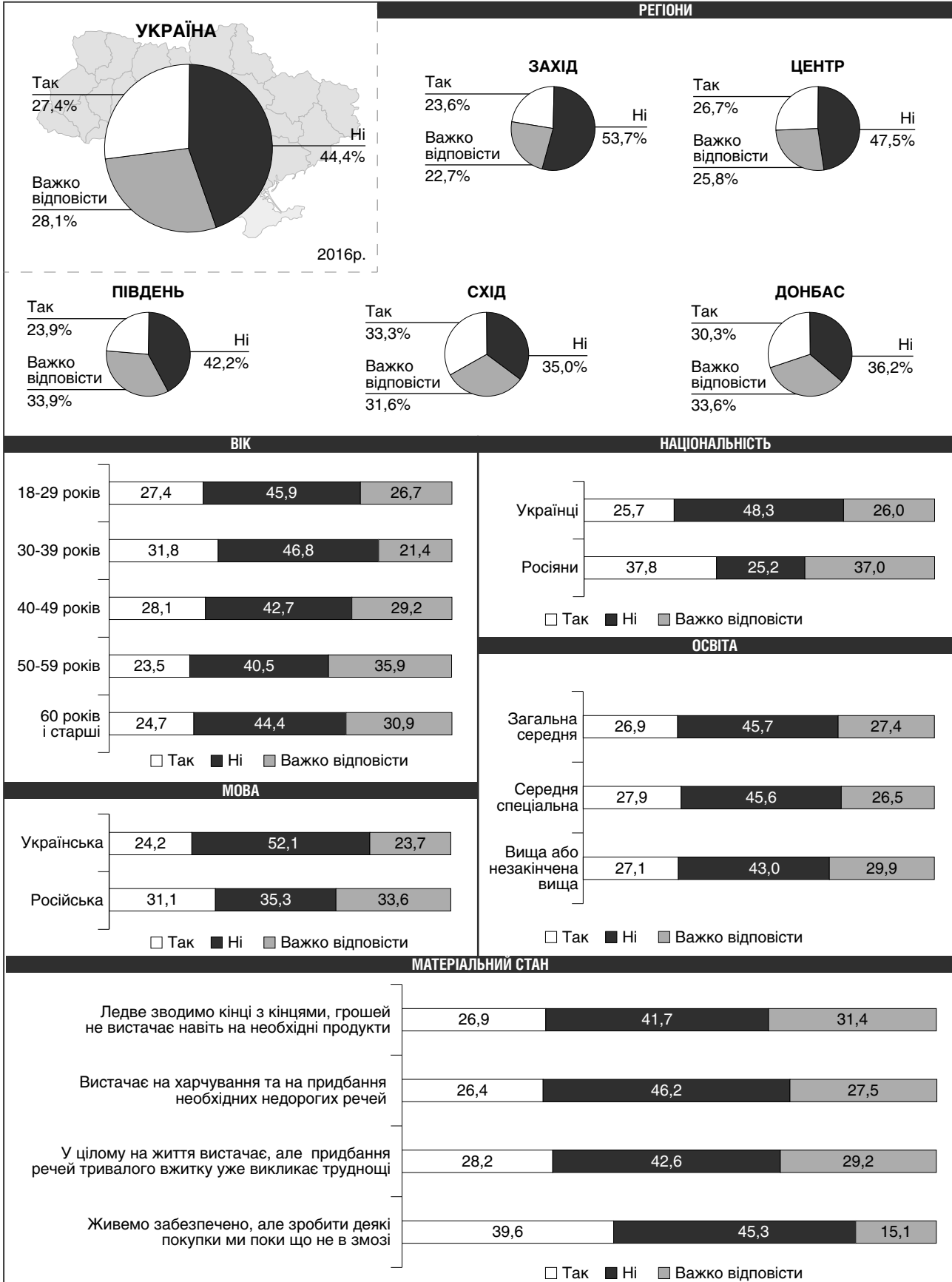
Якби у Вас була можливість отримати крім українського громадянство іншої країни, яке б громадянство Ви обрали?
% тих, хто є громадянином України

А якщо Вам для отримання іншого громадянства треба було б відмовитися від громадянства України, чи пішли б ви на це?

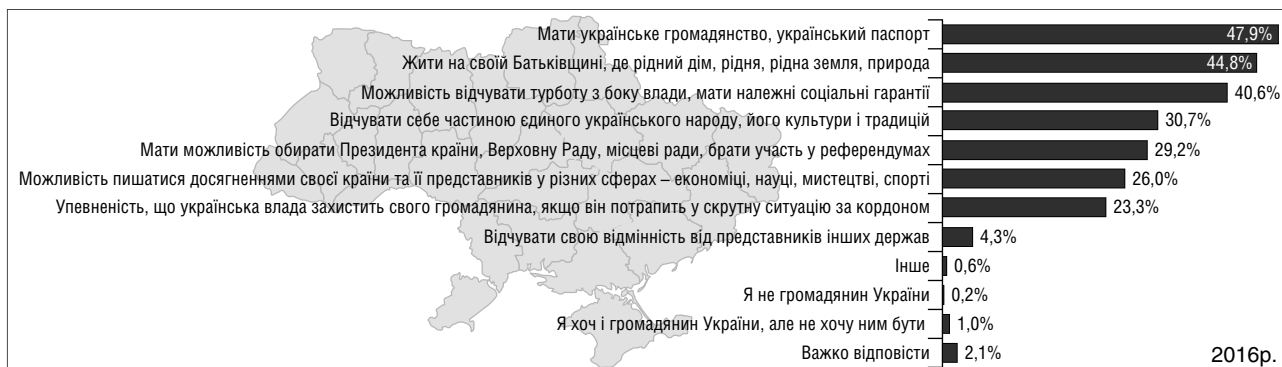
% тих, хто є громадянином України і не відмовився б від отримання громадянства іншої держави

Що для Вас особисто означає бути громадянином України?*

% опитаних

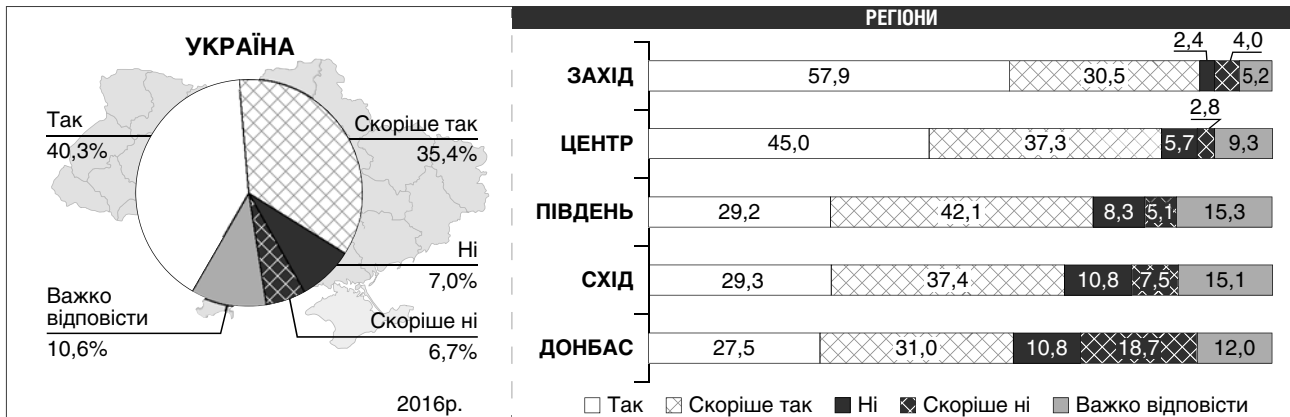

2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Мати українське громадянство, український паспорт	47,3	51,9	45,8	40,2	50,5	48,4	48,8	49,2	48,0	46,0	48,6	47,4
Жити на своїй Батьківщині, де рідний дім, рідня, рідна земля, природа	50,8	44,2	51,2	39,1	40,5	47,0	45,1	41,3	47,7	43,3	45,9	43,7
Можливість відчувати турботу з боку влади, мати належні соціальні гарантії	32,2	43,3	46,8	52,8	26,9	37,1	40,1	39,9	38,8	45,4	40,7	40,8
Відчувати себе частиною єдиного українського народу, його культури і традицій	43,0	32,8	30,6	17,8	25,3	31,6	29,5	33,5	33,1	27,3	37,0	22,0
Мати можливість обирати Президента країни, Верховну Раду, місцеві ради, брати участь у референдумах	29,1	29,3	20,9	33,2	30,3	26,0	31,9	26,0	31,5	30,2	29,5	28,8
Можливість пишатися досягненнями своєї країни та її представників у різних сферах – економіці, науці, мистецтві, спорті	28,4	25,4	27,9	23,7	25,3	27,7	24,9	29,5	25,5	23,6	25,4	26,9
Упевненість, що українська влада захистить свого громадянина, якщо він потрапить у скрутну ситуацію за кордоном	22,2	24,4	26,5	20,5	23,4	22,3	23,3	24,8	26,6	20,7	23,7	23,0
Відчувати свою відмінність від представників інших держав	4,7	3,6	6,0	4,9	3,8	3,4	4,5	6,3	3,3	4,6	4,5	4,3
Інше	0,9	0,9	0,0	0,8	0,0	0,5	0,5	0,6	0,0	1,1	0,9	0,4
Я не громадянин України	0,0	0,1	0,9	0,0	0,0	0,2	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Я хоч і громадянин України, але не хочу ним бути	0,5	0,3	0,5	1,3	3,2	1,2	1,3	0,9	0,8	1,1	0,3	2,2
Важко відповісти	1,4	1,2	0,9	2,2	6,3	2,4	1,9	2,7	1,4	2,1	1,2	3,4

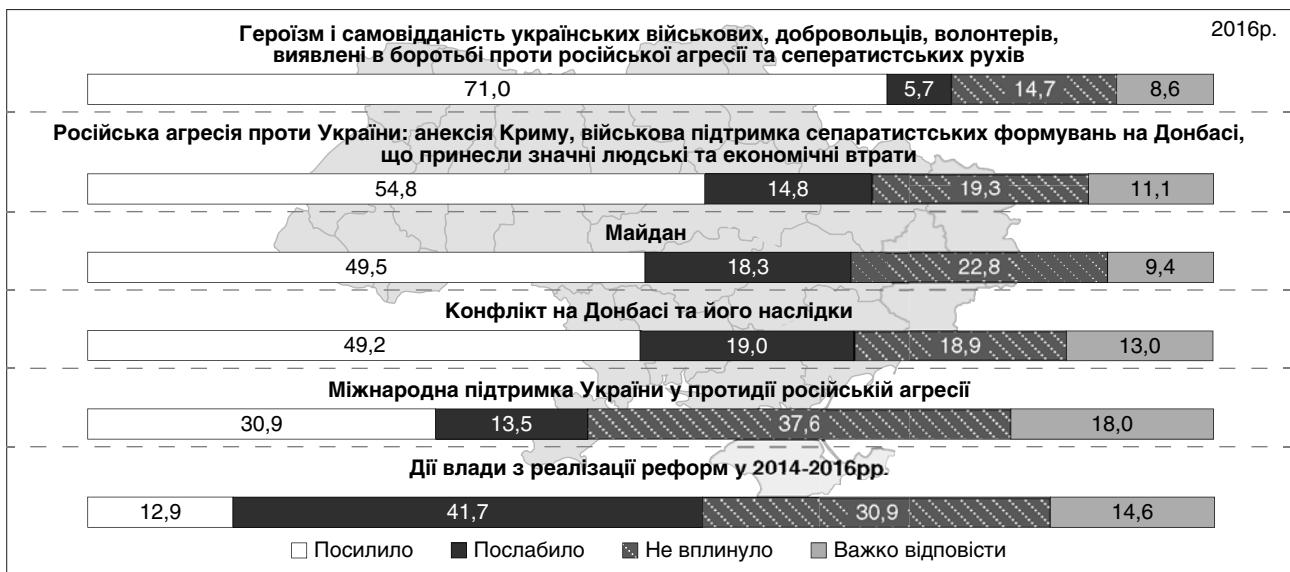
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живемо забезпечено, але зробили деякі покупки ми поки що не в змозі
Мати українське громадянство, український паспорт	48,3	42,8	50,0	43,5	52,0	46,1	47,5	47,8	49,2	38,0	
Жити на своїй Батьківщині, де рідний дім, рідня, рідна земля, природа	45,1	41,7	27,3	48,6	43,4	45,7	41,3	43,8	49,3	42,9	
Можливість відчувати турботу з боку влади, мати належні соціальні гарантії	41,5	38,3	42,4	32,9	42,8	42,5	49,8	39,7	35,5	35,2	
Відчувати себе частиною єдиного українського народу, його культури і традицій	33,0	15,8	26,2	25,8	29,9	34,6	25,3	31,1	34,0	35,2	
Мати можливість обирати Президента країни, Верховну Раду, місцеві ради, брати участь у референдумах	28,8	31,5	28,8	23,5	31,3	30,5	27,5	28,1	31,4	43,7	
Можливість пишатися досягненнями своєї країни та її представників у різних сферах – економіці, науці, мистецтві, спорті	27,1	21,2	16,9	23,3	24,6	29,8	17,9	27,6	28,4	37,1	
Упевненість, що українська влада захистить свого громадянина, якщо він потрапить у скрутну ситуацію за кордоном	24,4	14,9	16,7	23,7	23,1	23,9	18,3	25,8	23,6	22,9	
Відчувати свою відмінність від представників інших держав	4,4	3,1	6,1	3,2	4,5	4,7	3,9	4,1	5,2	2,8	
Інше	0,6	0,9	1,5	0,7	0,8	0,4	0,9	0,5	0,7	0,0	
Я не громадянин України	0,0	0,9	0,0	0,2	0,3	0,1	0,2	0,2	0,0	0,0	
Я хоч і громадянин України, але не хочу ним бути	0,3	6,3	1,5	0,5	1,2	1,2	1,5	0,9	0,9	1,4	
Важко відповісти	1,9	2,7	3,0	5,1	1,4	1,1	3,7	1,6	1,5	0,0	

* Респондентам пропонувалося відзначити три прийнятні варіанти відповіді.

Чи маєте Ви почуття патріотизму, любові до України?
% опитаних

	ВІК					МОВА		НАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська	Українці	Росіяни
Так	42,7	41,5	40,1	37,7	39,7	51,4	26,1	43,7	20,2
Скоріше так	35,2	34,3	36,1	40,7	32,4	35,2	36,4	36,0	33,2
Ні	5,6	8,0	6,6	6,8	7,8	2,6	13,0	5,0	16,6
Скоріше ні	4,6	5,1	7,2	5,4	9,9	3,3	10,6	5,5	16,6
Важко відповісти	11,9	11,2	9,9	9,5	10,2	7,5	13,9	9,7	13,5

	ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	46,2	30,9	41,5	44,2	35,8	41,2	41,5	49,3	
Скоріше так	30,8	35,9	37,5	33,5	33,0	35,5	37,6	32,4	
Ні	4,6	8,8	6,5	6,6	9,0	6,6	6,7	2,8	
Скоріше ні	10,8	10,1	5,7	5,2	9,4	6,4	4,5	8,5	
Важко відповісти	7,7	14,3	8,7	10,4	12,9	10,2	9,7	7,0	

Оцінка впливу на почуття патріотизму перелічених подій
% опитаних

Оцінка впливу на почуття патріотизму перелічених подій
 % опитаних

(продовження)

Героїзм і самовідданість українських військових, добровольців, волонтерів, виявлені в боротьбі проти російської агресії та сепаратистських рухів

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Посилило	90,1	77,9	60,9	52,4	59,2	74,3	70,7	73,1	75,8	64,1	81,6	56,4
Послабило	0,7	3,2	7,4	15,1	5,1	3,6	5,3	5,1	4,9	8,3	2,8	9,8
Не вплинуло	5,9	12,8	12,1	23,5	22,5	12,1	15,2	15,1	12,5	17,6	10,6	20,5
Важко відповісти	3,3	6,1	19,5	8,9	13,3	10,0	8,8	6,6	6,8	9,9	5,1	13,2
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж у валого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Посилило	75,3	42,5	67,7	64,1	73,9	72,3	62,4	72,6	74,9	80,3		
Послабило	4,2	15,8	3,1	5,1	6,0	5,9	7,9	6,0	3,7	4,2		
Не вплинуло	13,0	26,7	23,1	20,7	12,8	12,5	18,3	14,7	12,0	9,9		
Важко відповісти	7,6	14,9	6,2	10,1	7,3	9,3	11,4	6,7	9,4	5,6		
Російська агресія: анексія Криму, військова підтримка сепаратистських формувань на Донбасі, що принесли значні людські та економічні втрати												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Посилило	76,1	64,2	39,2	30,9	44,3	58,1	55,2	55,0	57,5	49,9	67,2	39,1
Послабило	5,0	9,4	21,7	29,0	18,4	12,8	13,5	15,1	16,0	16,1	7,5	24,9
Не вплинуло	13,0	15,8	16,6	31,5	22,8	17,2	17,8	18,1	18,4	23,1	16,5	22,5
Важко відповісти	5,9	10,6	22,6	8,6	14,6	11,9	13,5	11,8	8,1	10,8	8,8	13,6
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж у валого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Посилило	58,9	27,9	54,5	50,7	55,0	57,1	46,0	57,5	57,5	60,0		
Послабило	12,6	29,3	15,2	13,1	16,0	14,5	17,5	15,2	12,4	11,4		
Не вплинуло	18,4	25,2	24,2	25,6	17,9	16,5	23,6	17,8	17,8	17,1		
Важко відповісти	10,1	17,6	6,1	10,6	11,1	11,9	12,9	9,6	12,4	11,4		

Оцінка впливу на почуття патріотизму перелічених подій
% опитаних

(продовження)

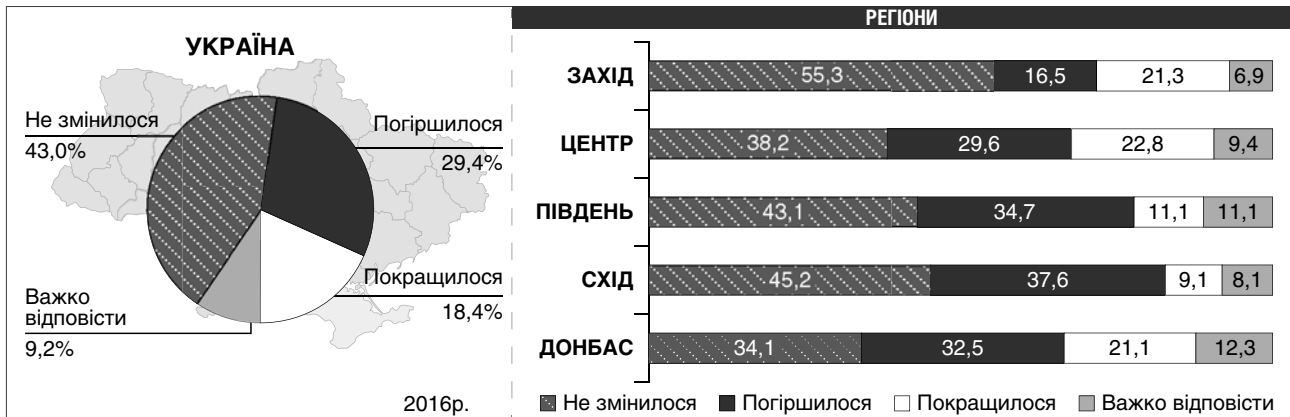
Майдан												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Посилило	76,8	55,8	25,9	27,8	41,5	53,9	50,3	51,1	53,0	42,1	61,9	34,3
Послабило	4,5	13,0	21,8	36,1	25,0	14,3	16,0	16,9	17,4	24,7	8,8	30,6
Не вплинуло	12,8	22,8	29,2	28,3	25,3	22,3	23,4	22,4	20,9	24,3	21,0	24,8
Важко відповісти	5,9	8,4	23,1	7,8	8,2	9,5	10,4	9,7	8,7	8,9	8,3	10,2
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи валога вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Посилило	53,4	27,0	44,6	44,1	51,0	51,6	40,4	50,6	53,0	67,1		
Послабило	14,8	41,0	20,0	17,5	18,0	19,1	21,8	18,8	14,7	15,7		
Не вплинуло	22,3	23,4	26,2	28,5	21,5	20,4	26,9	22,1	22,0	12,9		
Важко відповісти	9,6	8,6	9,2	9,9	9,5	8,9	10,9	8,5	10,3	4,3		
Конфлікт на Донбасі та його наслідки												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Посилило	65,0	53,3	37,0	34,5	44,3	48,5	49,1	49,7	52,3	47,1	37,3	58,7
Послабило	7,6	15,4	25,0	32,6	22,2	18,0	19,4	17,8	17,3	21,4	29,9	11,1
Не вплинуло	14,9	17,9	16,2	24,3	22,2	19,2	16,4	20,8	17,9	19,9	20,9	17,3
Важко відповісти	12,5	13,5	21,8	8,6	11,4	14,3	15,1	11,7	12,5	11,6	11,9	12,9
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи валога вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Посилило	52,6	27,9	50,0	44,2	50,8	50,1	44,5	52,4	49,3	41,4		
Послабило	16,3	37,8	16,7	18,2	19,3	19,5	22,3	18,6	16,8	18,6		
Не вплинуло	18,6	21,2	24,2	24,0	16,2	18,4	20,3	17,5	19,2	21,4		
Важко відповісти	12,6	13,1	9,1	13,6	13,7	12,1	12,9	11,6	14,7	18,6		

Оцінка впливу на почуття патріотизму перелічених подій
 % опитаних

(продовження)

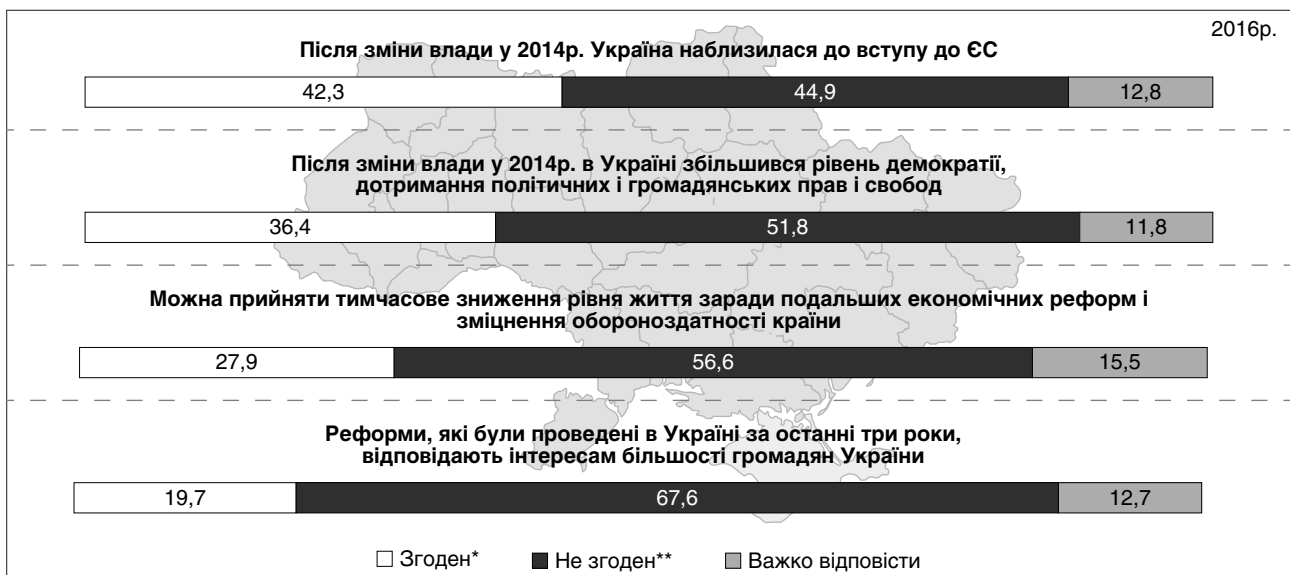
Міжнародна підтримка України у протидії російській агресії

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Посилило	39,2	34,5	23,7	20,7	28,6	33,3	30,5	29,0	34,7	27,7	34,6	25,7
Послабило	11,3	12,5	14,4	23,4	6,3	8,3	14,6	14,8	14,1	15,6	11,8	16,2
Не вплинуло	35,5	35,6	33,5	38,2	47,3	41,5	35,5	36,9	34,7	38,7	37,2	38,8
Важко відповісти	13,9	17,4	28,4	17,7	17,8	17,0	19,4	19,3	16,5	18,0	16,4	19,3
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Посилило	32,6	22,1	21,2	24,7	33,4	32,6	27,1	31,2	31,6	40,8		
Послабило	12,2	21,6	6,1	15,4	13,8	12,8	15,3	14,1	12,3	7,0		
Не вплинуло	37,3	38,7	54,5	41,7	34,5	37,2	40,2	38,2	35,9	31,0		
Важко відповісти	17,9	17,6	18,2	18,2	18,3	17,4	17,5	16,5	20,2	21,1		
Дії влади з реалізації реформ у 2014-2016рр.												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Посилило	18,7	13,8	4,7	7,0	15,8	14,6	13,5	10,6	13,4	12,3	15,3	10,1
Послабило	32,7	40,0	45,1	59,0	34,8	34,7	44,0	48,0	39,8	42,7	35,9	49,4
Не вплинуло	37,7	32,8	25,6	21,6	31,6	35,9	26,3	28,1	32,4	30,9	35,3	25,2
Важко відповісти	10,9	13,4	24,7	12,4	17,7	14,8	16,2	13,3	14,4	14,0	13,4	15,3
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Посилило	13,2	14,0	13,8	9,9	13,4	14,1	10,9	13,0	13,5	13,9		
Послабило	40,2	50,7	43,1	40,0	42,5	41,6	39,4	43,6	41,2	40,3		
Не вплинуло	32,3	21,3	35,4	34,7	29,6	29,7	32,6	31,1	29,6	27,8		
Важко відповісти	14,4	14,0	7,7	15,4	14,4	14,6	17,1	12,3	15,7	18,1		

Чи змінилося за останні три роки Ваше ставлення до України?
 % опитаних

	ВІК					МОВА		НАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська	Українці	Росіяни
Не змінилося	41,5	40,7	41,4	48,5	43,1	49,9	33,6	45,1	26,6
Погіршилося	26,2	26,6	32,0	26,6	34,2	20,6	40,7	26,4	47,3
Покращилося	22,8	22,6	17,5	16,5	13,7	21,5	14,9	19,2	16,2
Важко відповісти	9,5	10,1	9,1	8,4	9,1	8,1	10,8	9,3	9,9

	ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живимо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Не змінилося	44,6	43,7	43,2	42,1	44,0	44,1	41,4	36,6	
Погіршилося	38,5	29,7	30,6	27,0	32,8	29,9	27,7	21,1	
Покращилося	9,2	16,3	17,5	21,6	14,4	17,6	21,2	32,4	
Важко відповісти	7,7	10,3	8,7	9,3	8,8	8,4	9,7	9,9	

Чи згодні Ви з такими твердженнями?
 % опитаних

* Сума варіантів відповіді "згоден" і "скоріше згоден".
 ** Сума варіантів відповіді "не згоден" і "скоріше не згоден".

Чи згодні Ви з такими твердженнями?
 % опитаних

(продовження)

Після зміни влади у 2014р. Україна наблизилася до вступу до ЄС

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Згоден	63,2	42,1	30,0	28,5	39,5	47,2	42,7	45,7	44,0	34,8	49,1	34,5
Не згоден	27,9	44,3	50,6	59,0	48,4	39,9	45,9	45,8	43,8	48,4	38,5	53,4
Важко відповісти	8,9	13,6	19,4	12,4	12,1	12,9	11,4	8,5	12,2	16,8	12,4	12,1
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо за безпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Згоден	44,7	26,2	32,3	35,6	42,9	46,5	32,2	41,3	49,4	65,3		
Не згоден	42,5	59,0	52,3	46,2	44,3	44,2	49,9	46,4	42,1	20,8		
Важко відповісти	12,8	14,8	15,4	18,2	12,8	9,3	17,9	12,3	8,5	13,9		

Після зміни влади у 2014р. в Україні збільшився рівень демократії, дотримання політичних і громадянських прав і свобод

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Згоден	53,5	38,4	21,9	25,6	31,9	42,1	40,0	35,1	36,0	30,5	43,7	28,1
Не згоден	33,7	48,9	63,7	67,0	56,8	44,1	50,9	54,1	52,3	56,7	43,3	62,3
Важко відповісти	12,8	12,8	14,4	7,4	11,3	13,8	9,1	10,8	11,7	12,9	13,0	9,6
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо за безпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Згоден	38,7	23,9	28,8	30,0	35,3	42,2	28,6	35,5	43,0	47,9		
Не згоден	49,1	67,0	54,5	53,6	53,5	48,6	57,0	53,2	48,4	28,2		
Важко відповісти	12,2	9,1	16,7	16,4	11,2	9,2	14,4	11,3	8,6	23,9		

Чи згодні Ви з такими твердженнями?
% опитаних

(продовження)

Можна прийняти тимчасове зниження рівня життя заради подальших економічних реформ і зміцнення обороноздатності країни

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Згоден	40,8	26,4	17,2	11,3	40,8	27,8	31,5	27,7	31,5	23,2	32,6	23,2
Не згоден	43,1	56,2	57,3	79,8	48,1	55,7	52,7	59,3	54,1	60,1	51,3	62,6
Важко відповісти	16,1	17,4	25,6	8,9	11,1	16,5	15,9	13,0	14,4	16,7	16,1	14,2
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Згоден	29,2	20,3	19,7	20,2	27,5	33,7	20,8	26,5	35,3	36,1		
Не згоден	55,0	65,8	60,6	61,3	58,6	51,1	60,6	60,1	49,2	44,4		
Важко відповісти	15,8	13,9	19,7	18,5	13,9	15,2	18,6	13,4	15,5	19,5		

Реформи, які були проведені в Україні за останні три роки, відповідають інтересам більшості громадян України

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Згоден	30,7	22,6	12,0	6,8	19,2	19,9	21,9	15,9	23,1	18,4	25,2	13,0
Не згоден	56,8	66,6	66,6	83,0	65,9	63,8	66,5	72,6	64,2	70,3	62,1	74,8
Важко відповісти	12,5	10,8	19,4	10,2	14,9	16,3	11,6	11,5	12,7	11,4	12,7	12,2
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Згоден	20,5	14,9	23,0	14,5	19,2	23,1	13,9	19,1	23,4	36,1		
Не згоден	66,8	73,4	63,1	70,1	70,0	64,2	70,5	70,6	63,4	50,0		
Важко відповісти	12,7	11,7	13,9	15,4	10,8	12,7	15,6	10,3	13,3	13,9		

Чи відчуваєте Ви особисту відповідальність за долю України?

% опитаних

	ВІК					МОВА		НАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська	Українці	Росіяни
Так	19,7	20,2	18,1	19,0	15,9	23,7	12,1	20,0	8,5
Скоріше так	36,0	39,6	37,2	37,1	30,6	41,1	29,3	37,2	29,1
Ні	22,4	16,5	20,8	23,6	26,8	21,4	22,5	21,7	24,2
Скоріше ні	12,4	13,3	15,7	12,2	17,6	6,5	24,6	12,4	26,5
Важко відповісти	9,5	10,4	8,2	8,1	9,1	7,3	11,4	8,7	11,7

	ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	12,1	12,0	16,5	24,9	16,8	17,0	21,2	30,0	
Скоріше так	22,7	30,9	39,8	35,2	30,0	37,4	38,2	30,0	
Ні	33,3	27,6	22,3	18,1	24,9	22,0	21,3	22,9	
Скоріше ні	22,7	18,7	12,1	13,7	18,6	14,7	11,0	5,7	
Важко відповісти	9,1	10,8	9,2	8,1	9,6	8,8	8,2	11,4	

Чи відчуваєте Ви себе господарем Української держави?

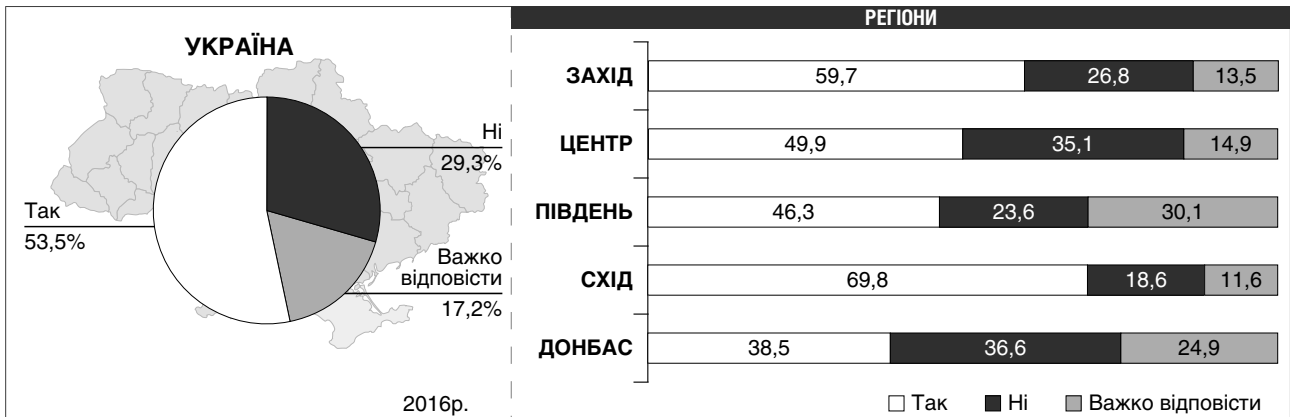
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	27,0	14,7	18,6	7,3	6,9	18,0	14,3	13,3	14,1	15,2	20,1	9,1
Ні	66,4	79,0	67,4	88,4	80,8	72,7	77,5	78,9	79,1	77,4	72,9	81,8
Важко відповісти	6,6	6,4	14,0	4,3	12,3	9,2	8,2	7,9	6,8	7,4	7,0	9,1

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	16,2	8,5	19,7	14,3	14,2	16,3	10,9	14,6	18,1	26,8
Ні	75,9	83,0	75,8	79,7	76,9	75,5	81,8	78,2	73,5	60,6
Важко відповісти	7,9	8,5	4,5	6,0	8,9	8,2	7,2	7,2	8,4	12,7

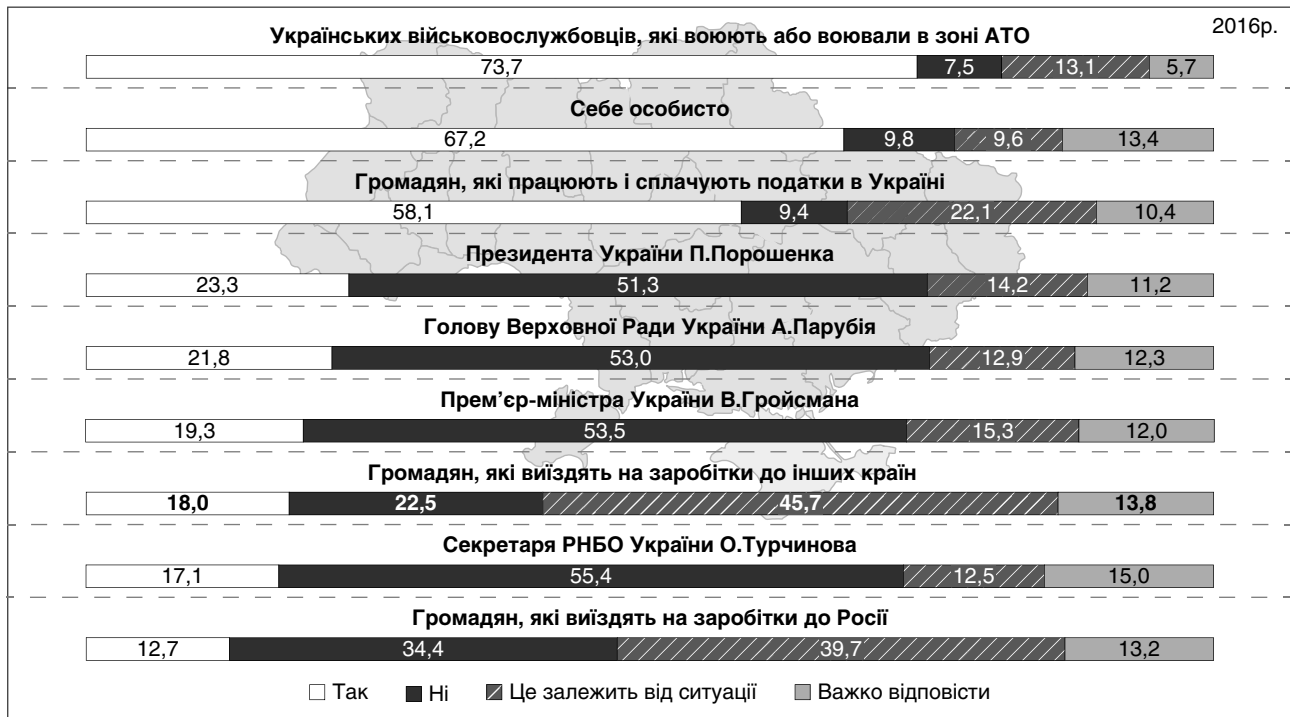
Чи маєте Ви потребу відчувати себе господарем Української держави?
% опитаних

	ВІК					МОВА		НАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська	Українці	Росіяни
Так	54,9	56,1	53,5	57,6	47,6	56,9	48,6	55,9	37,2
Ні	29,4	29,8	28,1	22,6	34,5	27,9	31,1	27,8	41,7
Важко відповісти	15,8	14,1	18,4	19,8	17,8	15,1	20,3	16,3	21,1

	ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придобання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придобання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	43,1	46,8	53,9	57,9	50,7	54,4	53,5	59,2	
Ні	32,3	33,4	28,9	27,2	31,2	28,7	29,9	21,1	
Важко відповісти	24,6	19,8	17,2	15,0	18,1	16,9	16,6	19,7	

Чи вважаєте Ви патріотами?
% опитаних

Чи вважаєте Ви патріотами?

% опитаних

(продовження)

Українських військовослужбовців, які воюють або воювали в зоні АТО

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	92,4	80,1	75,5	52,0	58,9	75,0	73,1	73,7	76,4	71,0	83,4	60,7
Ні	1,4	6,8	4,2	12,7	13,3	7,0	7,4	6,3	6,8	8,9	4,6	11,5
Це залежить від ситуації	5,0	10,1	12,0	25,1	17,4	10,9	13,3	15,4	12,5	13,9	8,9	18,6
Важко відповісти	1,2	2,9	8,3	10,2	10,4	7,0	6,1	4,5	4,3	6,3	3,1	9,1
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	77,9	45,5	71,2	71,0	74,9	74,1	65,1	75,7	77,4	81,7		
Ні	6,3	15,3	7,6	8,3	6,8	8,0	9,6	8,1	5,0	4,2		
Це залежить від ситуації	11,3	23,4	16,7	14,5	12,9	12,2	16,3	11,7	12,7	9,9		
Важко відповісти	4,5	15,8	4,5	6,2	5,4	5,8	8,9	4,6	4,9	4,2		

Себе особисто

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	81,1	69,6	67,0	62,4	49,4	71,0	69,2	67,5	66,6	63,2	77,1	55,6
Ні	3,3	7,1	13,0	11,9	19,6	6,3	9,3	9,9	9,8	12,7	5,2	16,0
Це залежить від ситуації	6,1	10,4	6,5	9,7	14,6	9,7	7,2	9,9	10,9	10,2	6,9	12,9
Важко відповісти	9,5	12,9	13,5	15,9	16,5	12,9	14,3	12,7	12,8	13,9	10,8	15,5
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	70,6	46,6	61,5	60,6	66,8	72,1	60,4	67,0	71,2	88,7		
Ні	8,2	20,2	13,8	13,1	9,5	8,0	13,1	10,3	6,9	2,8		
Це залежить від ситуації	8,8	16,1	7,7	9,0	10,6	9,2	10,3	9,5	9,2	7,0		
Важко відповісти	12,5	17,0	16,9	17,3	13,2	10,7	16,2	13,2	12,7	1,4		

Громадян, які працюють і сплачують податки в Україні

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	69,3	54,6	65,6	64,8	37,7	59,6	60,5	55,6	56,9	57,8	62,9	53,0
Ні	2,8	12,6	7,9	6,7	15,8	6,3	9,5	11,2	9,2	11,0	7,1	12,1
Це залежить від ситуації	22,5	19,4	17,7	18,3	34,8	23,4	21,0	23,0	25,5	18,8	20,9	23,4
Важко відповісти	5,4	13,4	8,8	10,2	11,7	10,7	9,0	10,3	8,4	12,4	9,1	11,4
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	60,5	42,5	44,6	52,1	57,8	63,3	57,2	58,8	58,8	54,9		
Ні	8,8	14,0	18,5	11,8	9,8	6,8	12,0	10,6	6,4	2,8		
Це залежить від ситуації	20,9	29,4	18,5	22,6	23,0	21,2	16,8	22,3	24,9	31,0		
Важко відповісти	9,8	14,0	18,5	13,6	9,4	8,6	14,0	8,3	9,9	11,3		

Чи вважаєте Ви патріотами?
 % опитаних

(продовження)

Президента України П.Порошенка												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	28,8	23,6	20,9	16,7	24,7	25,5	22,5	25,3	22,2	21,8	25,8	20,9
Ні	45,6	52,0	46,5	61,7	48,1	46,1	49,3	51,2	53,9	54,6	48,8	53,8
Це залежить від ситуації	20,8	12,6	13,5	9,2	15,2	16,7	16,4	15,4	13,0	10,8	15,9	12,1
Важко відповісти	4,7	11,7	19,1	12,4	12,0	11,7	11,7	8,1	10,8	12,7	9,4	13,2
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробіть деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	24,1	17,9	31,8	21,8	21,8	25,0	18,4	23,4	26,0	36,6		
Ні	49,7	60,1	53,0	52,9	54,0	47,2	57,5	52,3	46,5	32,4		
Це залежить від ситуації	15,3	8,1	7,6	12,9	14,7	15,2	8,5	14,9	16,6	23,9		
Важко відповісти	10,8	13,9	7,6	12,4	9,5	12,6	15,5	9,3	10,8	7,0		
Голову Верховної Ради України А.Парубія												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	35,3	20,2	9,8	13,7	25,0	21,1	22,6	24,2	23,3	19,4	25,8	17,3
Ні	41,0	54,9	56,7	65,2	48,4	48,3	50,8	53,8	54,5	56,7	49,6	57,0
Це залежить від ситуації	17,5	11,3	14,4	9,2	13,6	15,3	14,4	13,3	12,7	9,7	14,3	11,4
Важко відповісти	6,2	13,6	19,1	11,9	13,0	15,3	12,2	8,8	9,5	14,2	10,3	14,3
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробіть деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	22,7	14,9	27,3	20,0	19,8	24,5	15,8	21,9	26,2	23,9		
Ні	51,7	61,3	50,0	52,1	57,4	49,3	60,2	54,5	47,1	36,6		
Це залежить від ситуації	13,5	9,0	10,6	11,5	12,9	13,9	7,9	13,3	15,1	23,9		
Важко відповісти	12,1	14,9	12,1	16,4	9,8	12,4	16,2	10,3	11,6	15,5		
Прем'єр-міністра України В.Гройсмана												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	24,1	21,5	10,2	14,8	19,6	19,9	17,8	21,8	20,3	17,6	22,1	16,1
Ні	48,0	53,1	54,6	62,8	50,0	49,8	49,9	53,5	56,9	56,4	51,0	56,2
Це залежить від ситуації	21,3	12,3	18,1	10,2	17,4	17,0	19,9	16,0	14,1	11,0	16,4	14,2
Важко відповісти	6,6	13,1	17,1	12,1	13,0	13,3	12,5	8,8	8,7	15,0	10,5	13,6
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробіть деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	20,3	12,6	24,2	19,6	17,5	20,7	13,8	20,8	21,1	21,1		
Ні	52,0	62,3	53,0	53,5	55,9	51,0	60,2	53,4	50,2	36,6		
Це залежить від ситуації	16,1	10,3	7,6	12,9	16,1	16,4	9,0	15,9	18,3	23,9		
Важко відповісти	11,6	14,8	15,2	14,1	10,5	11,9	17,1	9,8	10,4	18,3		

Чи вважаєте Ви патріотами?

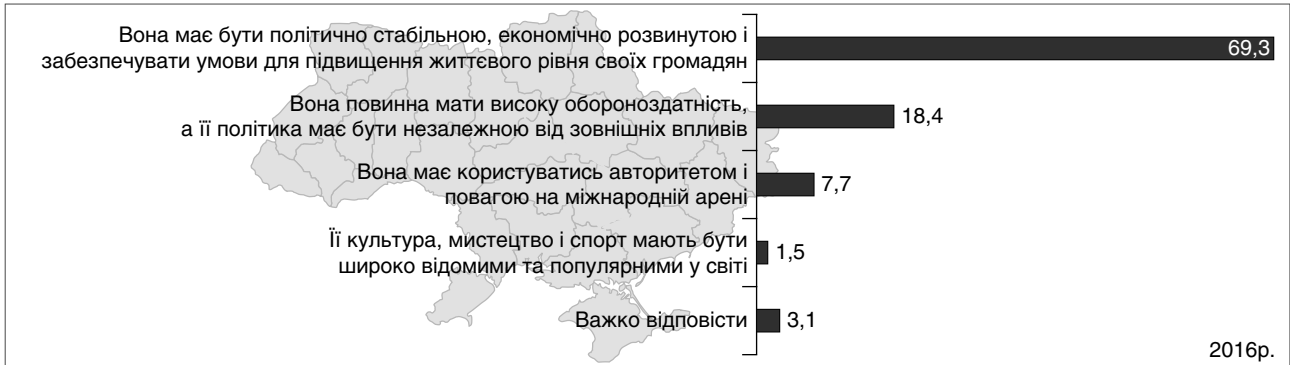
% опитаних

(продовження)

Громадян, які виїздять на заробітки до інших країн												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	26,3	16,5	28,7	13,0	8,5	19,9	18,4	15,7	16,8	18,4	19,8	16,1
Ні	19,7	24,4	18,1	20,8	27,2	18,2	23,9	21,7	24,2	24,3	21,8	23,7
Це залежить від ситуації	45,7	46,2	28,2	51,4	50,0	49,0	44,4	48,2	47,0	41,4	46,9	44,1
Важко відповісти	8,3	12,9	25,0	14,9	14,2	12,9	13,3	14,5	12,0	15,9	11,5	16,1
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо безпечно, але зробіть деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	18,7	14,0	18,5	16,4	18,1	18,9	15,1	20,0	17,8	12,7	12,7	12,7
Ні	23,0	18,0	26,2	23,5	22,7	21,6	23,0	23,1	22,4	12,7	12,7	12,7
Це залежить від ситуації	45,4	47,7	41,5	43,5	46,1	46,7	45,5	44,6	46,9	53,5	53,5	53,5
Важко відповісти	12,9	20,3	13,8	16,6	13,0	12,7	16,4	12,3	12,9	21,1	21,1	21,1
Секретаря РНБО України О. Турчинова												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	22,9	18,4	7,4	12,7	18,4	17,2	15,9	17,5	19,8	16,0	20,1	13,8
Ні	46,8	53,3	62,5	65,7	54,4	51,2	55,8	54,1	56,6	58,0	51,2	60,4
Це залежить від ситуації	20,1	11,2	11,1	8,9	10,4	15,3	14,0	15,4	11,1	8,6	14,7	9,8
Важко відповісти	10,2	17,1	19,0	12,7	16,8	16,3	14,3	13,0	12,5	17,5	14,1	16,0
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо безпечно, але зробіть деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	17,9	12,2	20,9	18,6	15,9	17,3	14,5	17,3	18,7	22,5	22,5	22,5
Ні	54,1	62,9	53,7	54,9	57,7	53,2	60,3	56,2	52,3	36,6	36,6	36,6
Це залежить від ситуації	13,1	9,0	4,5	10,6	12,9	14,0	6,6	12,9	15,5	21,1	21,1	21,1
Важко відповісти	14,8	15,8	20,9	15,9	13,6	15,6	18,6	13,6	13,5	19,7	19,7	19,7
Громадян, які виїздять на заробітки до Росії?												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	17,7	11,9	23,7	8,9	4,7	13,6	11,9	11,2	11,9	14,1	12,6	13,6
Ні	39,2	37,4	23,7	25,3	39,6	31,8	35,0	33,5	38,8	33,7	37,4	30,5
Це залежить від ситуації	35,9	39,1	28,4	50,4	40,8	41,3	40,6	43,2	37,9	36,7	40,2	39,1
Важко відповісти	7,1	11,6	24,2	15,4	14,9	13,3	12,5	12,1	11,4	15,6	9,8	16,8
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо безпечно, але зробіть деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	12,6	15,3	9,2	12,2	12,5	13,7	11,6	14,7	11,6	7,0	7,0	7,0
Ні	36,2	22,1	35,4	38,2	33,9	32,6	33,4	34,1	36,1	29,6	29,6	29,6
Це залежить від ситуації	39,0	42,3	38,5	34,6	41,2	41,2	39,1	39,9	39,6	43,7	43,7	43,7
Важко відповісти	12,2	20,3	16,9	15,0	12,4	12,5	15,9	11,3	12,7	19,7	19,7	19,7

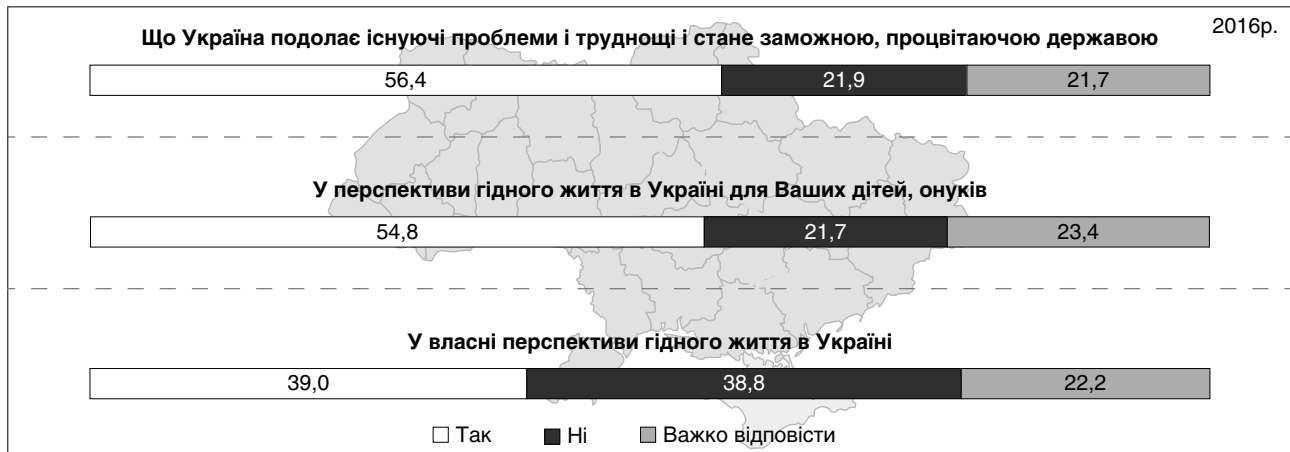
Що Вам необхідно, в першу чергу, для того, щоб відчувати гордість за свою державу?
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Вона має бути політично стабільною, економічно розвинутою і забезпечувати умови для підвищення життєвого рівня своїх громадян	68,6	66,4	70,2	84,4	57,9	69,7	68,2	66,8	69,6	70,9	68,5	70,3
Вона повинна мати високу обороноздатність, а її політика має бути незалежною від зовнішніх впливів	19,4	23,6	18,1	9,1	16,8	19,9	19,4	18,4	18,4	16,7	21,0	15,3
Вона має користуватись авторитетом і повагою на міжнародній арені	7,8	7,0	5,6	4,0	15,5	8,0	7,4	10,6	6,8	6,7	6,5	9,6
Її культура, мистецтво і спорт мають бути широко відомими та популярними у світі	1,2	0,9	1,9	1,3	3,2	0,7	2,1	1,2	1,6	1,5	1,2	1,9
Важко відповісти	3,1	2,2	4,2	1,1	6,6	1,7	2,9	3,0	3,5	4,2	3,0	2,9

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але зробити деякі покупки ми можемо з трудністю	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми можемо з трудністю
Вона має бути політично стабільною, економічно розвинутою і забезпечувати умови для підвищення життєвого рівня своїх громадян	68,9	73,9	69,7	62,7	70,2	72,3	73,4	68,8	65,8	76,1	
Вона повинна мати високу обороноздатність, а її політика має бути незалежною від зовнішніх впливів	19,9	10,4	15,2	21,9	18,7	16,5	14,4	17,8	24,5	12,7	
Вона має користуватись авторитетом і повагою на міжнародній арені	7,2	9,0	7,6	9,0	6,8	8,0	7,4	9,0	5,8	5,6	
Її культура, мистецтво і спорт мають бути широко відомими та популярними у світі	1,2	2,3	0,0	1,8	1,5	1,2	0,7	1,5	1,7	2,8	
Важко відповісти	2,8	4,5	7,6	4,6	2,8	2,1	4,1	2,9	2,2	2,8	

Чи вірите Ви...?
% опитаних

Чи вірите Ви...?

% опитаних

(продовження)

Що Україна подолає існуючі проблеми і труднощі і стане заможною, процвітаючою державою

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	71,4	60,1	36,6	47,4	52,4	63,1	56,4	56,8	56,9	50,6	64,7	45,9
Ні	13,2	19,4	25,5	32,3	23,8	18,0	20,5	23,9	18,2	27,4	15,8	30,1
Важко відповісти	15,4	20,5	38,0	20,2	23,8	18,9	23,1	19,3	24,9	22,1	19,5	24,0
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	59,4	39,2	53,0	48,8	57,7	59,8	46,5	59,5	58,1	69,0		
Ні	18,9	38,7	21,2	25,6	22,7	19,1	29,3	22,1	17,4	11,3		
Важко відповісти	21,7	22,1	25,8	25,6	19,5	21,1	24,2	18,3	24,5	19,7		
У перспективі гідного життя в Україні для Ваших дітей, онуків												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	71,2	56,9	42,6	41,9	52,1	59,1	57,0	56,6	57,1	47,3	63,4	44,1
Ні	11,3	20,9	27,3	31,4	22,4	16,8	19,6	22,9	19,6	27,9	16,9	28,5
Важко відповісти	17,5	22,2	30,1	26,8	25,6	24,1	23,3	20,5	23,4	24,7	19,7	27,4
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	57,4	38,7	52,3	50,0	54,0	59,0	44,2	55,2	60,8	77,5		
Ні	20,2	32,4	21,5	23,3	22,6	19,9	29,8	22,9	14,2	12,7		
Важко відповісти	22,4	28,8	26,2	26,7	23,4	21,1	26,0	21,8	25,0	9,9		
У власні перспективи гідного життя в Україні												
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	50,9	42,8	29,2	27,4	35,0	50,5	47,2	37,5	38,3	25,6	46,8	29,4
Ні	33,2	35,0	38,0	51,3	40,1	26,0	30,5	39,3	38,9	54,3	34,9	43,4
Важко відповісти	15,9	22,2	32,9	21,2	24,9	23,5	22,3	23,3	22,8	20,1	18,3	27,2
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	41,9	23,0	27,7	30,9	39,7	44,2	26,5	38,7	47,2	67,1		
Ні	36,2	55,4	47,7	47,7	39,5	32,0	53,6	40,0	27,4	15,7		
Важко відповісти	21,9	21,6	24,6	21,4	20,8	23,9	19,9	21,3	25,4	17,1		

Чи згодні Ви з такими твердженнями?
% опитаних

2016р.

Українські військові сьогодні є єдиним гарантом безпеки громадян України, суверенітету й територіальної цілісності Української держави

Якби не самовідданість учасників АТО, добровольців, мобілізованих військовослужбовців, волонтерів, то України сьогодні вже не існувало б

Згоден* Не згоден** Важко відповісти

Українські військові сьогодні є єдиним гарантом безпеки громадян України, суверенітету й територіальної цілісності Української держави

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Згоден*	86,1	77,5	75,0	48,1	64,8	75,7	69,3	69,1	75,4	69,1	80,8	59,0
Не згоден**	10,4	14,6	12,5	41,9	22,2	16,7	21,1	22,7	18,4	19,9	13,7	28,4
Важко відповісти	3,5	7,9	12,5	10,0	13,0	7,6	9,6	8,2	6,2	11,0	5,6	12,6

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи валога вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Згоден*	74,8	49,1	77,0	73,2	72,4	69,7	66,8	73,7	74,0	68,1	
Не згоден**	17,0	38,3	13,9	16,6	19,3	22,4	19,9	20,8	17,6	19,5	
Важко відповісти	8,2	12,6	9,1	10,2	8,3	7,9	13,3	5,5	8,4	12,4	

Якби не самовідданість учасників АТО, добровольців, мобілізованих військовослужбовців, волонтерів, то України сьогодні вже не існувало б

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Згоден*	89,3	75,4	72,0	44,9	64,4	75,7	67,9	68,2	72,9	68,4	79,6	58,4
Не згоден**	5,9	14,1	13,5	40,1	22,1	14,9	19,4	20,9	17,6	19,2	12,6	27,0
Важко відповісти	4,8	10,5	14,5	15,0	13,5	9,4	12,7	10,9	9,5	12,4	7,8	14,6

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи валога вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Згоден*	74,2	47,1	72,7	73,4	71,2	68,2	63,7	73,6	70,7	74,3	
Не згоден**	15,4	39,0	15,2	11,6	19,0	21,9	21,1	18,7	17,2	7,1	
Важко відповісти	10,4	13,9	12,1	15,0	9,8	9,9	15,2	7,7	12,1	18,6	

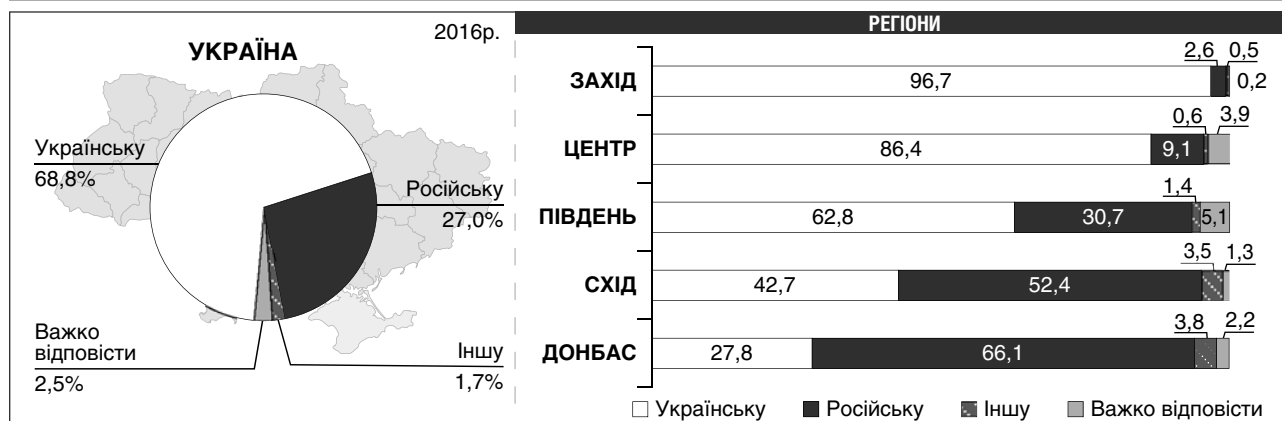
* Сума варіантів відповіді "згоден" і "скоріше згоден".

** Сума варіантів відповіді "не згоден" і "скоріше не згоден".

Яку мову Ви вважаєте рідною?

% опитаних

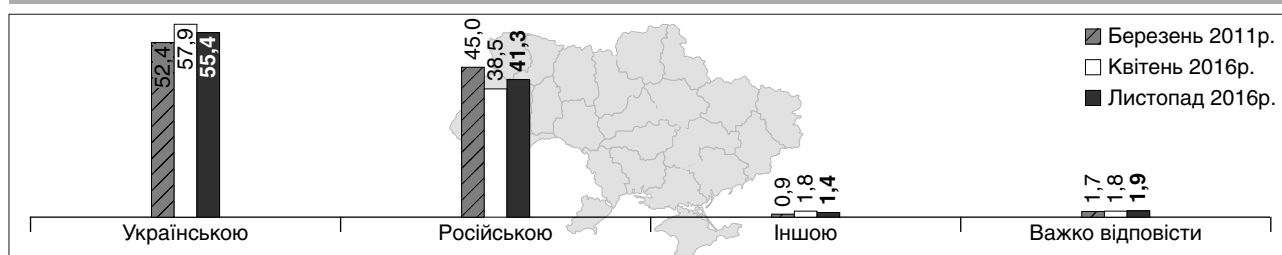

	ВІК					МОВА		НАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська	Українці	Росіяни
Українську	73,3	67,4	69,3	67,8	66,6	98,6	30,3	78,7	9,9
Російську	22,6	26,8	27,1	27,6	30,0	0,9	63,6	18,4	89,6
Іншу	1,2	1,3	0,9	3,3	1,7	0,3	2,3	0,7	0,5
Важко відповісти	2,9	4,5	2,7	1,4	1,7	0,3	3,8	2,3	0,0

	ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Українську	71,2	68,3	71,4	66,3	62,6	71,8	69,4	78,9	
Російську	24,2	26,0	26,0	28,9	34,8	24,0	25,9	16,9	
Іншу	0,0	3,2	0,6	1,8	1,3	1,9	2,1	0,0	
Важко відповісти	4,5	2,5	2,0	3,0	1,3	2,4	2,6	4,2	

Якою мовою Ви переважно розмовляєте вдома?

% опитаних

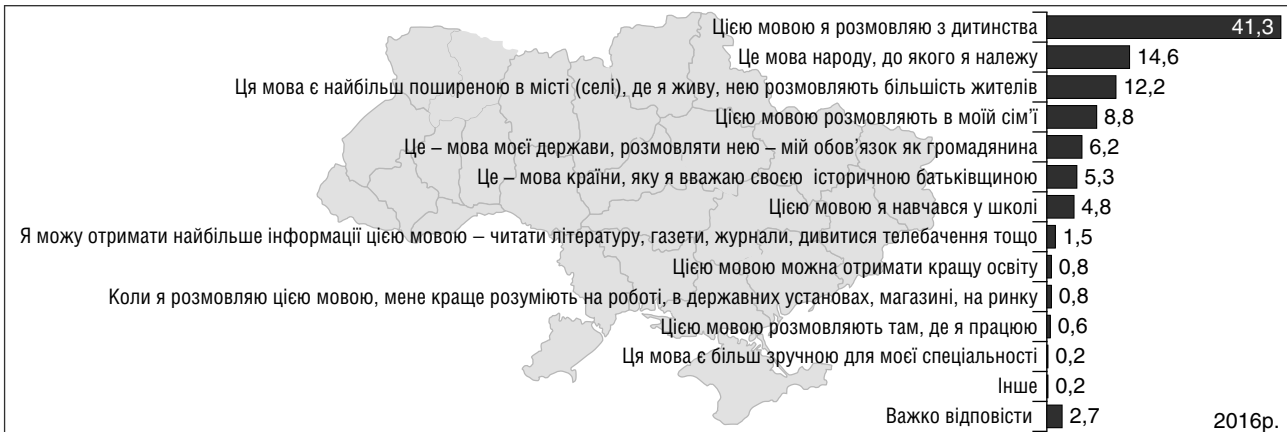

	РЕГІОНИ					ВІК				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Українською	95,0	74,4	33,5	28,8	7,6	57,5	50,7	54,4	56,8	56,9
Російською	3,8	21,8	60,5	67,2	90,5	40,8	44,0	43,8	40,5	38,7
Іншою	0,7	0,7	1,4	3,5	1,3	0,2	2,4	0,6	1,6	1,9
Важко відповісти	0,5	3,1	4,7	0,5	0,6	1,5	2,9	1,2	1,1	2,5

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Українською	63,2	9,0	66,7	61,2	58,8	47,5	52,8	59,4	52,1	56,3
Російською	34,0	90,1	27,3	35,6	37,7	49,9	42,8	37,8	45,8	39,4
Іншою	1,3	0,5	1,5	1,6	1,3	1,2	2,4	1,3	0,9	0,0
Важко відповісти	1,5	0,5	4,5	1,6	2,2	1,4	2,0	1,4	1,1	4,2

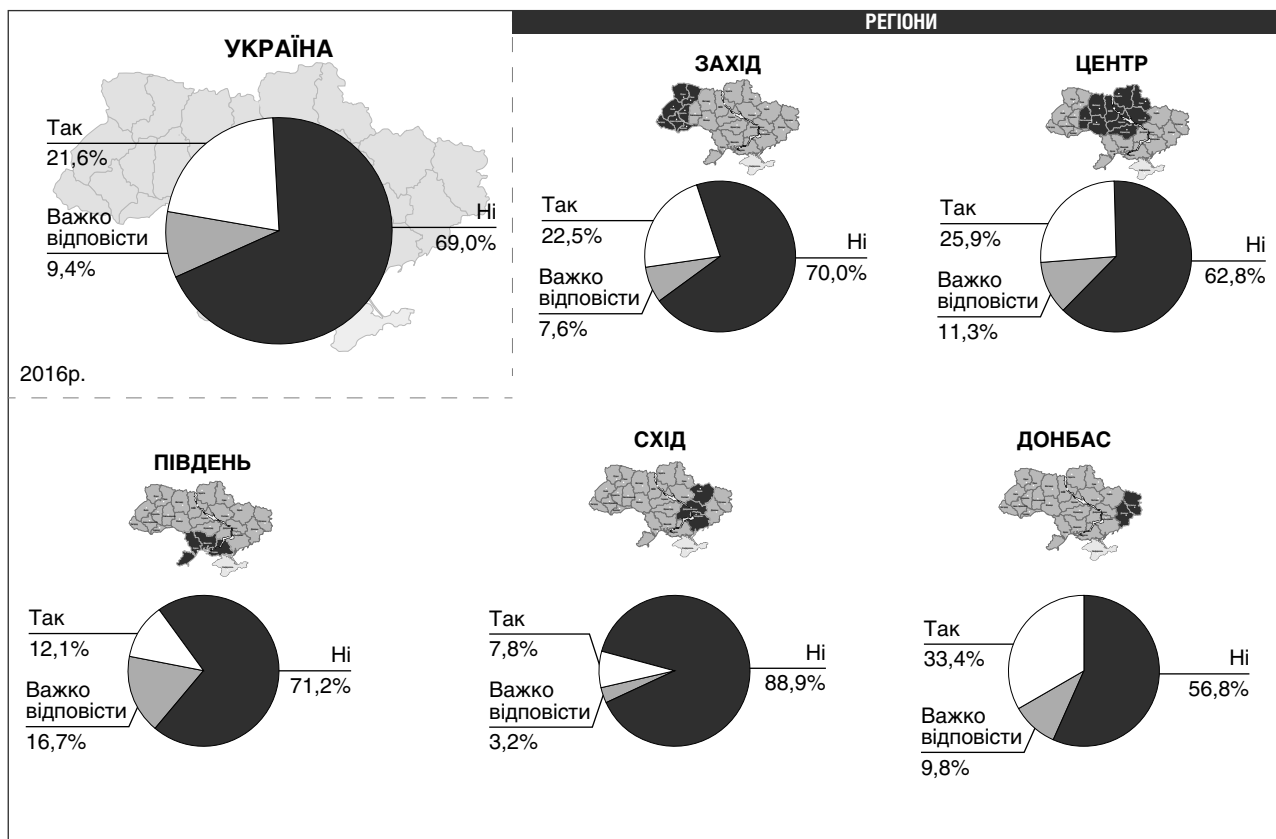
Що найбільшою мірою визначає вибір мови, якою Ви розмовляєте?
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Цією мовою я розмовляю з дитинства	49,5	37,1	38,1	41,1	41,5	41,7	41,0	39,6	42,7	41,3	43,4	38,8
Це мова народу, до якого я належу	19,2	19,0	11,9	5,9	11,1	14,1	13,8	12,7	16,0	15,9	18,1	9,6
Ця мова є найбільш поширеною в місті (селі), де я живу, нею розмовляють більшість жителів	3,6	10,9	21,6	20,7	9,8	10,7	13,6	12,7	10,3	13,3	7,6	17,3
Цією мовою розмовляють в моїй сім'ї	3,6	10,0	9,2	13,7	7,3	7,8	7,7	7,6	9,8	10,2	7,8	10,5
Це – мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов'язок як громадянина	10,4	4,6	2,8	5,9	6,3	5,3	8,8	11,2	3,8	3,6	7,3	4,8
Це – мова країни, яку я вважаю своєю історичною батьківщиною	5,5	5,5	1,8	2,7	10,4	6,3	4,3	5,4	5,7	5,1	5,5	5,6
Цією мовою я навчався у школі	1,9	7,1	4,1	3,8	5,1	7,0	4,3	4,5	4,6	3,6	4,3	5,5
Я можу отримати найбільше інформації цією мовою – читати літературу, газети, журнали, дивитися телебачення тощо	1,4	1,2	2,3	1,1	2,5	1,5	0,8	1,2	2,2	1,7	1,1	1,9
Цією мовою можна отримати кращу освіту	0,5	0,9	0,0	0,8	1,9	1,0	1,1	1,2	0,3	0,6	0,9	0,8
Коли я розмовляю цією мовою, мене краще розуміють на роботі, в державних установах, магазинах, на ринку	0,7	0,4	1,8	1,6	0,0	1,2	0,5	0,6	0,5	0,9	0,6	1,0
Цією мовою розмовляють там, де я працюю	0,0	0,7	1,8	0,5	0,6	1,5	1,1	0,3	0,3	0,2	0,4	1,1
Ця мова є більш зручною для моєї спеціальності	0,0	0,4	0,0	0,3	0,0	0,2	0,3	0,3	0,0	0,2	0,3	0,1
Інше	0,0	0,4	0,0	0,5	0,0	0,0	0,3	0,6	0,3	0,2	0,3	0,2
Важко відповісти	3,8	1,7	4,6	1,3	3,5	1,7	2,7	2,1	3,5	3,2	2,6	2,6
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важко	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важко	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Цією мовою я розмовляю з дитинства	41,2	43,9	40,9	43,2	41,4	40,1	46,3	40,6	40,9	34,7		
Це мова народу, до якого я належу	15,2	11,7	13,6	15,0	14,8	14,4	12,2	15,4	14,6	16,7		
Ця мова є найбільш поширеною в місті (селі), де я живу, нею розмовляють більшість жителів	11,9	13,0	10,6	10,9	13,8	11,4	14,0	13,0	10,3	6,9		
Цією мовою розмовляють в моїй сім'ї	8,6	9,0	7,6	11,3	8,8	7,4	8,5	9,1	8,4	6,9		
Це – мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов'язок як громадянина	6,8	1,3	7,6	3,0	5,9	8,2	3,9	5,2	9,3	6,9		
Це – мова країни, яку я вважаю своєю історичною батьківщиною	4,7	9,0	4,5	4,2	4,6	6,8	4,4	5,3	4,7	9,7		
Цією мовою я навчався у школі	5,2	2,2	7,6	6,0	4,1	4,5	4,4	5,3	4,5	2,8		
Я можу отримати найбільше інформації цією мовою – читати літературу, газети, журнали, дивитися телебачення тощо	1,3	2,7	0,0	0,9	1,2	2,3	0,9	1,2	2,4	4,2		
Цією мовою можна отримати кращу освіту	0,8	0,9	1,5	1,6	0,8	0,4	1,1	0,8	0,7	0,0		
Коли я розмовляю цією мовою, мене краще розуміють на роботі, в державних установах, магазинах, на ринку	0,7	0,9	1,5	0,2	0,8	1,0	0,9	0,7	0,7	1,4		
Цією мовою розмовляють там, де я працюю	0,7	0,4	0,0	0,7	0,4	0,8	0,7	0,5	0,9	0,0		
Ця мова є більш зручною для моєї спеціальності	0,2	0,0	0,0	0,2	0,3	0,1	0,0	0,4	0,0	0,0		
Інше	0,2	0,9	0,0	0,2	0,1	0,4	0,0	0,3	0,4	0,0		
Важко відповісти	2,5	4,0	4,5	2,5	3,1	2,1	2,8	2,2	2,1	9,7		

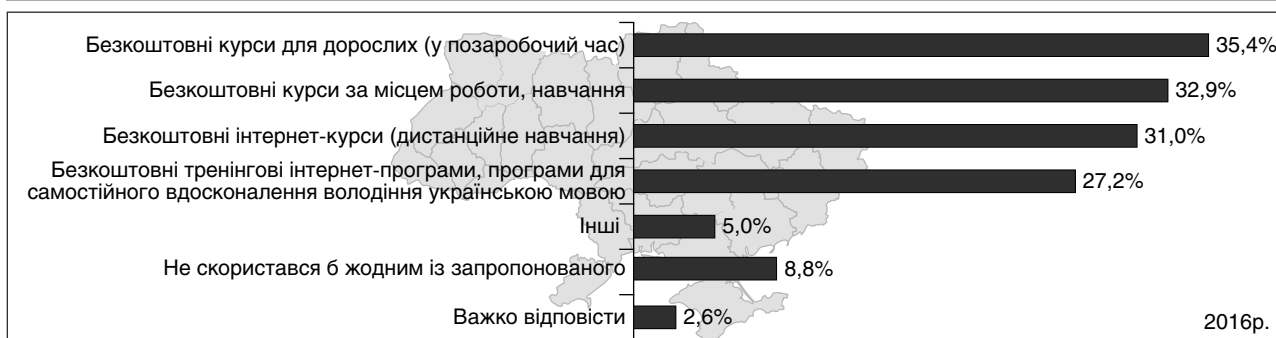
Чи відчуваєте Ви потребу в покращанні свого рівня володіння українською мовою? % опитаних

	ВІК					МОВА		НАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська	Українці	Росіяни
Так	26,9	26,1	21,8	18,7	16,0	22,0	21,1	22,1	18,9
Ні	63,6	64,4	71,9	69,4	74,7	69,2	69,5	68,8	70,7
Важко відповісти	9,5	9,6	6,3	11,9	9,3	8,8	9,4	9,1	10,4
	ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та придобання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	16,7	19,1	19,8	25,5	19,0	22,7	20,7	26,8	
Ні	74,2	69,2	71,0	66,3	70,2	69,6	69,3	53,5	
Важко відповісти	9,1	11,7	9,2	8,2	10,7	7,7	9,9	19,7	

Якби Вам запропонували наступні можливості для покращання свого рівня володіння українською мовою, якими б з них Ви скористалися?*

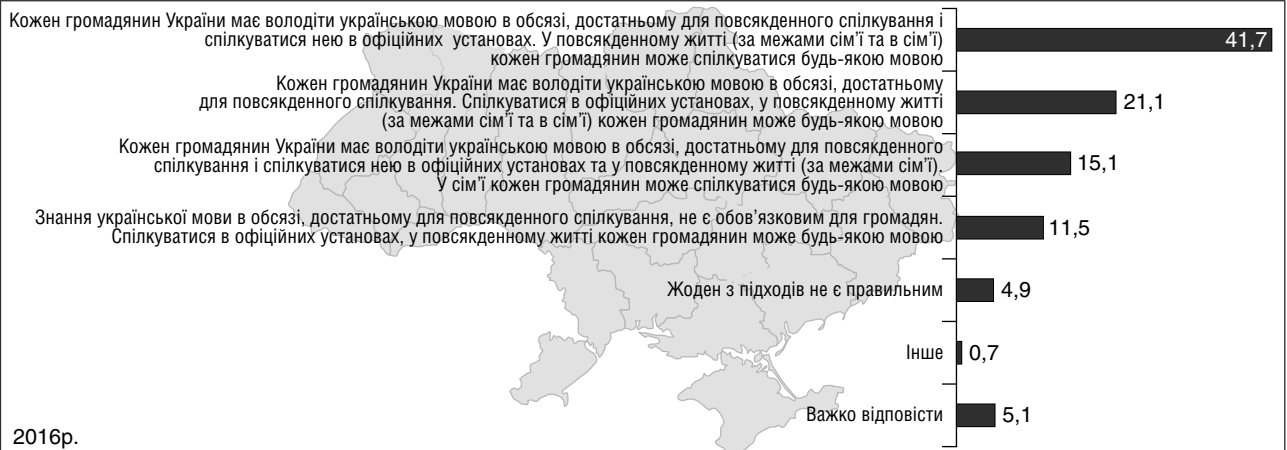
% тих, хто відчуває потребу в покращанні свого рівня володіння українською мовою

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Який підхід до мовної політики Ви вважаєте правильним?
% опитаних

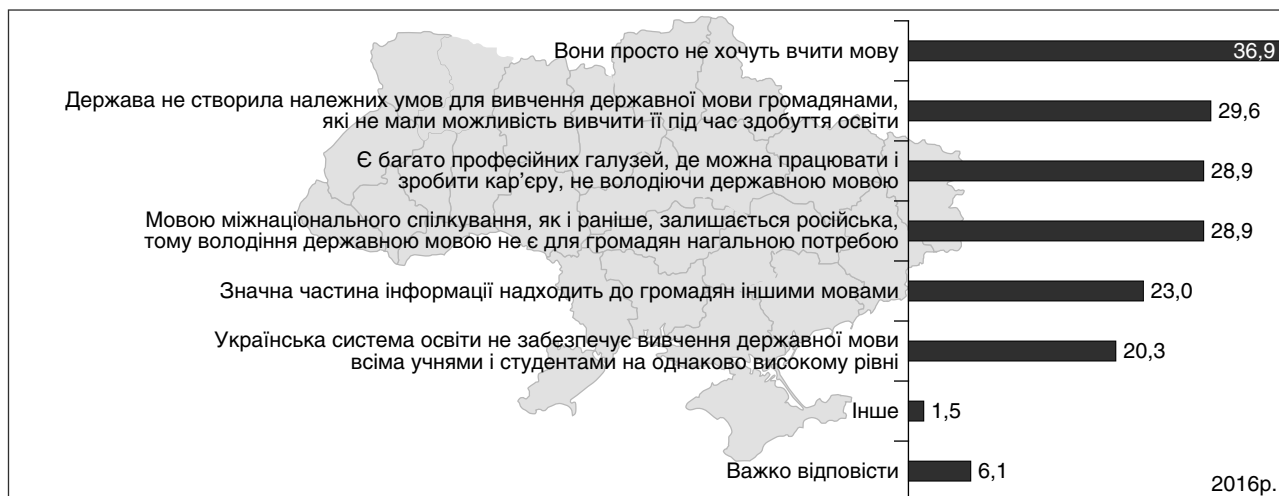
2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах. У повсякденному житті (за межами сім'ї та в сім'ї) кожен громадянин може спілкуватися будь-якою мовою	48,8	42,2	26,0	48,9	32,9	43,0	40,4	44,4	40,1	41,3	49,1	32,5
Кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування. Спілкуватися в офіційних установах, у повсякденному житті (за межами сім'ї та в сім'ї) кожен громадянин може будь-якою мовою	16,8	28,7	20,9	20,7	10,8	24,0	21,0	22,4	20,9	18,1	22,1	19,8
Кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах та у повсякденному житті (за межами сім'ї). У сім'ї кожен громадянин може спілкуватися будь-якою мовою	24,9	12,8	19,5	9,1	11,1	14,1	15,7	15,4	17,3	13,5	16,6	13,2
Знання української мови в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування, не є обов'язковим для громадян. Спілкуватися в офіційних установах, у повсякденному житті кожен громадянин може будь-якою мовою	2,1	7,3	18,6	12,1	27,5	10,9	12,0	9,7	11,1	12,9	3,8	21,0
Жоден з підходів не є правильним	2,1	2,9	5,6	6,7	10,4	3,9	5,9	3,0	4,1	6,8	3,0	7,6
Інше	0,2	0,9	0,5	0,3	1,3	0,2	1,6	0,0	0,3	1,1	0,4	0,7
Важко відповісти	5,0	5,2	8,8	2,2	6,0	3,9	3,5	5,1	6,2	6,3	5,0	5,2

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає, навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи вартіше, ніж в Україні	Живемо комфортно, але зробити деякі покупки ми можемо тільки якщо щось не в змозі	
Кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах. У повсякденному житті (за межами сім'ї та в сім'ї) кожен громадянин може спілкуватися будь-якою мовою	44,4	23,9	50,7	40,0	38,0	46,0	45,4	41,4	37,9	45,7	
Кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування. Спілкуватися в офіційних установах, у повсякденному житті (за межами сім'ї та в сім'ї) кожен громадянин може будь-якою мовою	22,3	14,0	14,9	17,3	24,8	20,1	16,4	21,9	24,6	20,0	
Кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах та у повсякденному житті (за межами сім'ї). У сім'ї кожен громадянин може спілкуватися будь-якою мовою	15,1	15,3	11,9	15,0	15,9	14,7	12,2	14,9	17,0	18,6	
Знання української мови в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування, не є обов'язковим для громадян. Спілкуватися в офіційних установах, у повсякденному житті кожен громадянин може будь-якою мовою	8,4	29,7	4,5	16,4	10,4	10,0	14,4	11,1	10,3	8,6	
Жоден з підходів не є правильним	4,2	10,8	7,5	3,9	5,1	4,9	5,0	5,2	4,1	4,3	
Інше	0,6	0,5	1,5	1,2	0,5	0,4	0,2	0,5	1,3	0,0	
Важко відповісти	5,0	5,9	9,0	6,2	5,4	3,8	6,3	4,8	4,9	2,9	

Чому досить значна частка громадян України погано володіють державною мовою?*
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Вони просто не хочуть вчити мову	49,9	32,1	21,4	45,6	30,1	37,6	37,5	33,7	38,3	36,7	40,9	31,3
Держава не створила належних умов для вивчення державної мови громадянами, які не мали можливість вивчити її під час здобуття освіти	30,5	31,3	24,7	25,3	33,2	29,1	27,9	31,1	31,0	29,4	32,0	26,3
Є багато професійних галузей, де можна працювати і зробити кар'єру, не володіючи державною мовою	31,2	35,5	26,4	24,8	18,0	32,5	27,9	29,6	27,6	27,2	30,4	25,6
Мовою міжнародного спілкування, як і раніше, залишається російська, тому володіння державною мовою не є для громадян нагальною потребою	23,2	23,6	40,9	34,2	33,9	28,9	29,2	28,7	29,5	28,5	21,3	37,9
Значна частина інформації надходить до громадян іншими мовами	32,7	21,0	24,5	15,6	21,8	22,8	21,8	28,4	21,5	21,5	25,1	19,5
Українська система освіти не забезпечує вивчення державної мови всіма учнями і студентами на однаково високому рівні	16,5	19,0	18,1	18,3	31,6	19,7	21,0	22,0	19,0	20,0	19,1	22,1
Інше	2,1	1,3	0,0	2,7	0,6	1,5	1,3	2,1	0,8	1,7	1,9	1,1
Важко відповісти	3,8	6,2	12,5	3,2	7,9	4,6	6,9	4,8	7,1	6,7	4,6	8,3

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Вони просто не хочуть вчити мову	37,4	31,4	40,9	38,0	35,2	37,4	36,5	37,2	36,4	40,8	
Держава не створила належних умов для вивчення державної мови громадянами, які не мали можливість вивчити її під час здобуття освіти	29,7	26,1	27,7	30,4	32,3	26,6	33,0	29,0	28,2	29,6	
Є багато професійних галузей, де можна працювати і зробити кар'єру, не володіючи державною мовою	30,1	19,8	16,7	29,5	28,5	29,9	23,2	29,7	32,0	34,3	
Мовою міжнародного спілкування, як і раніше, залишається російська, тому володіння державною мовою не є для громадян нагальною потребою	28,3	32,0	16,9	27,2	28,9	31,2	26,4	30,5	30,1	21,1	
Значна частина інформації надходить до громадян іншими мовами	23,7	16,7	13,6	21,9	21,5	26,1	18,8	24,2	23,9	30,0	
Українська система освіти не забезпечує вивчення державної мови всіма учнями і студентами на однаково високому рівні	20,4	16,7	22,7	19,4	19,7	21,3	20,8	18,9	23,0	19,7	
Інше	1,6	0,4	1,5	1,4	2,0	0,8	2,0	1,3	1,5	0,0	
Важко відповісти	5,9	8,1	10,6	6,5	5,6	5,9	6,1	5,5	5,8	9,9	

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чи згодні Ви з такими твердженнями?
% опитаних

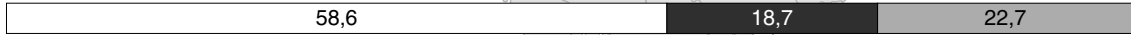
Спілкування державною українською мовою – це вияв поваги до себе як до громадянина України та до своєї держави – України

У країні, де титульна нація становить переважну більшість населення, громадяни всіх національностей мають знати її мову

Українська мова, яка багато років зазнавала утисків, потребує сприяння з боку держави її розвитку і поширенню, незалежно від того, як це впливає на становище інших мов

Держава має право обмежувати на своїй території сфери використання інших мов, крім державної, як це робиться, наприклад, у Франції

Так Ні Важко відповісти

2016р.

Спілкування державною українською мовою – це вияв поваги до себе як до громадянина України та до своєї держави – України

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	94,6	78,4	56,9	64,7	58,0	75,2	76,6	73,2	73,7	71,3	87,5	56,2
Ні	1,9	10,6	16,2	20,2	19,6	11,7	11,2	12,7	12,7	14,0	6,5	21,0
Важко відповісти	3,5	11,0	26,9	15,1	22,4	13,1	12,2	14,2	13,6	14,6	5,9	22,8
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж у багатьох інших країнах	Живемо безбачечно, але зробіть де-які покупки ми поки що не в змозі		
Так	78,6	42,8	78,5	69,7	75,1	74,8	71,3	74,2	74,2	83,1		
Ні	10,0	30,2	12,3	13,6	13,6	11,0	14,9	12,4	11,6	8,5		
Важко відповісти	11,4	27,0	9,2	16,8	11,4	14,3	13,8	13,4	14,2	8,5		

У країні, де титульна нація становить переважну більшість населення, громадяни усіх національностей мають знати її мову

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	87,0	70,7	59,3	63,6	53,2	67,9	68,4	71,6	68,6	68,3	79,0	56,4
Ні	5,4	13,6	14,4	18,9	25,0	14,8	14,3	14,5	14,4	15,4	9,8	21,3
Важко відповісти	7,6	15,7	26,4	17,5	21,8	17,3	17,2	13,9	17,1	16,3	11,2	22,4
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж у багатьох інших країнах	Живемо безбачечно, але зробіть де-які покупки ми поки що не в змозі		
Так	72,3	46,6	72,3	65,0	67,9	72,2	64,8	68,7	72,7	71,4		
Ні	12,3	31,4	10,8	14,1	17,1	12,8	16,8	15,0	12,7	15,7		
Важко відповісти	15,4	22,0	16,9	21,0	15,0	15,1	18,3	16,2	14,6	12,9		

Чи згодні Ви з такими твердженнями?
 % опитаних

(продовження)

Українська мова, яка багато років зазнавала утисків, потребує сприяння з боку держави її розвитку і поширенню, незалежно від того, як це впливає на становище інших мов

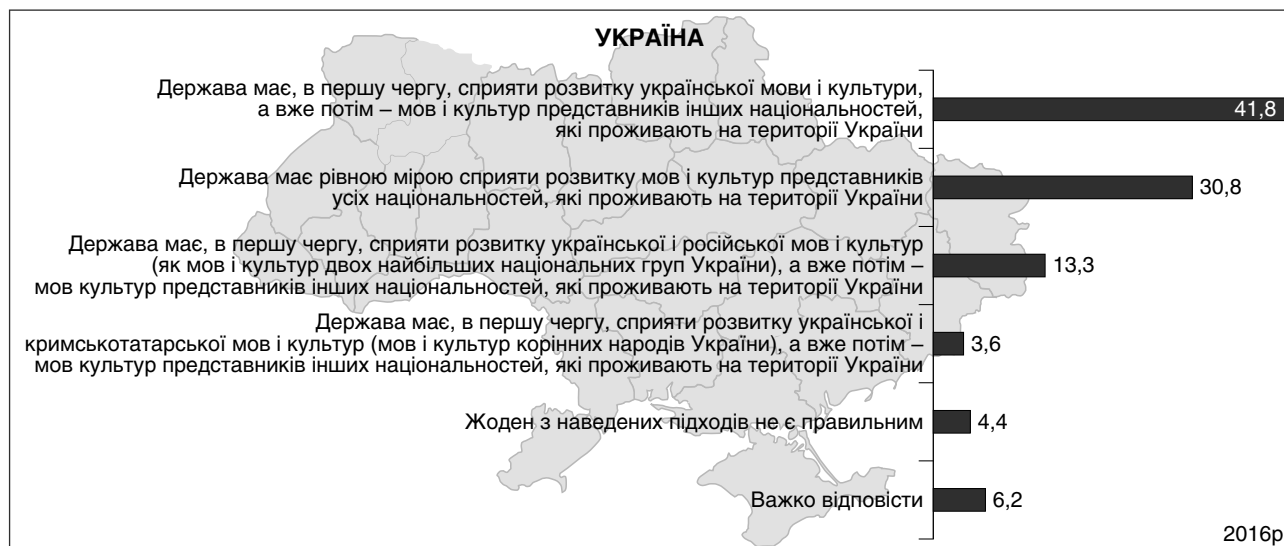
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	86,8	63,8	42,3	36,1	46,8	58,7	61,8	57,7	61,4	54,8	72,3	40,6
Ні	4,7	13,2	20,5	39,1	24,4	15,5	18,3	23,3	16,8	19,9	10,1	29,8
Важко відповісти	8,5	23,0	37,2	24,8	28,8	25,7	19,9	19,0	21,7	25,2	17,6	29,6

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей уже викликає труднощі
Так	63,3	26,6	53,0	53,2	60,1	60,6	47,2	60,9	63,9	66,2
Ні	15,7	39,2	22,7	17,3	18,8	18,9	25,1	17,2	17,2	9,9
Важко відповісти	21,0	34,2	24,2	29,5	21,1	20,4	27,7	21,8	18,9	23,9

Держава має право обмежувати на своїй території сфери використання інших мов, крім державної, як це робиться, наприклад, у Франції

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	50,6	37,4	18,1	17,8	24,7	33,3	35,0	34,1	33,2	28,7	43,4	19,2
Ні	31,7	37,6	50,2	63,6	52,8	43,9	44,0	45,6	44,0	46,2	34,1	58,3
Важко відповісти	17,7	25,0	31,6	18,6	22,5	22,8	21,0	20,2	22,8	25,1	22,5	22,5

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей уже викликає труднощі
Так	35,3	15,8	24,2	31,8	32,3	34,0	27,8	34,0	34,0	32,4
Ні	41,7	63,1	37,9	44,0	45,7	44,9	46,8	43,8	47,6	29,6
Важко відповісти	23,0	21,2	37,9	24,2	22,0	21,1	25,4	22,1	18,5	38,0

Який з наведених підходів є більш правильним?
 % опитаних

Який з наведених підходів є більш правильним?
% опитани

(продовження)

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Держава має, в першу чергу, сприяти розвитку української мови і культури, а вже потім – мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України	55,5	57,0	29,8	22,6	21,2	42,1	39,8	42,3	44,4	41,0	54,9	24,6
Держава має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України	31,0	21,2	30,2	48,5	31,0	27,3	32,9	34,4	31,4	29,3	27,3	35,3
Держава має, в першу чергу, сприяти розвитку української і російської мов і культур (як мов і культур двох найбільших національних груп України), а вже потім – мов культур представників інших національностей, які проживають на території України	3,6	6,8	18,1	19,4	29,7	12,9	15,6	12,4	10,6	14,3	5,1	23,8
Держава має, в першу чергу, сприяти розвитку української і кримськотатарської мов і культур (мов і культур корінних народів України), а вже потім – мов культур представників інших національностей, які проживають на території України	5,2	3,6	3,7	1,3	3,8	5,1	3,4	3,3	1,9	3,6	4,7	2,2
Жоден з наведених підходів не є правильним	0,9	4,1	3,7	5,4	8,9	5,6	2,4	3,0	5,1	5,1	2,7	6,7
Важко відповісти	3,8	7,3	14,4	2,7	5,4	7,1	5,8	4,5	6,5	6,7	5,3	7,3
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Україні	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Держава має, в першу чергу, сприяти розвитку української мови і культури, а вже потім – мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України	46,2	14,0	36,9	37,9	45,0	41,2	34,9	43,9	44,3	47,9		
Держава має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України	29,7	34,7	36,9	32,1	28,0	32,7	34,3	31,2	29,3	14,1		
Держава має, в першу чергу, сприяти розвитку української і російської мов і культур (як мов і культур двох найбільших національних груп України), а вже потім – мов культур представників інших національностей, які проживають на території України	10,9	31,1	6,2	13,6	12,4	14,4	15,1	11,3	15,0	16,9		
Держава має, в першу чергу, сприяти розвитку української і кримськотатарської мов і культур (мов і культур корінних народів України), а вже потім – мов культур представників інших національностей, які проживають на території України	3,5	5,0	6,2	4,6	3,7	2,5	4,4	3,2	2,4	5,6		
Жоден з наведених підходів не є правильним	3,7	7,7	3,1	4,4	4,2	4,8	4,6	4,9	3,0	5,6		
Важко відповісти	6,0	7,7	10,8	7,4	6,6	4,4	6,8	5,5	6,0	9,9		

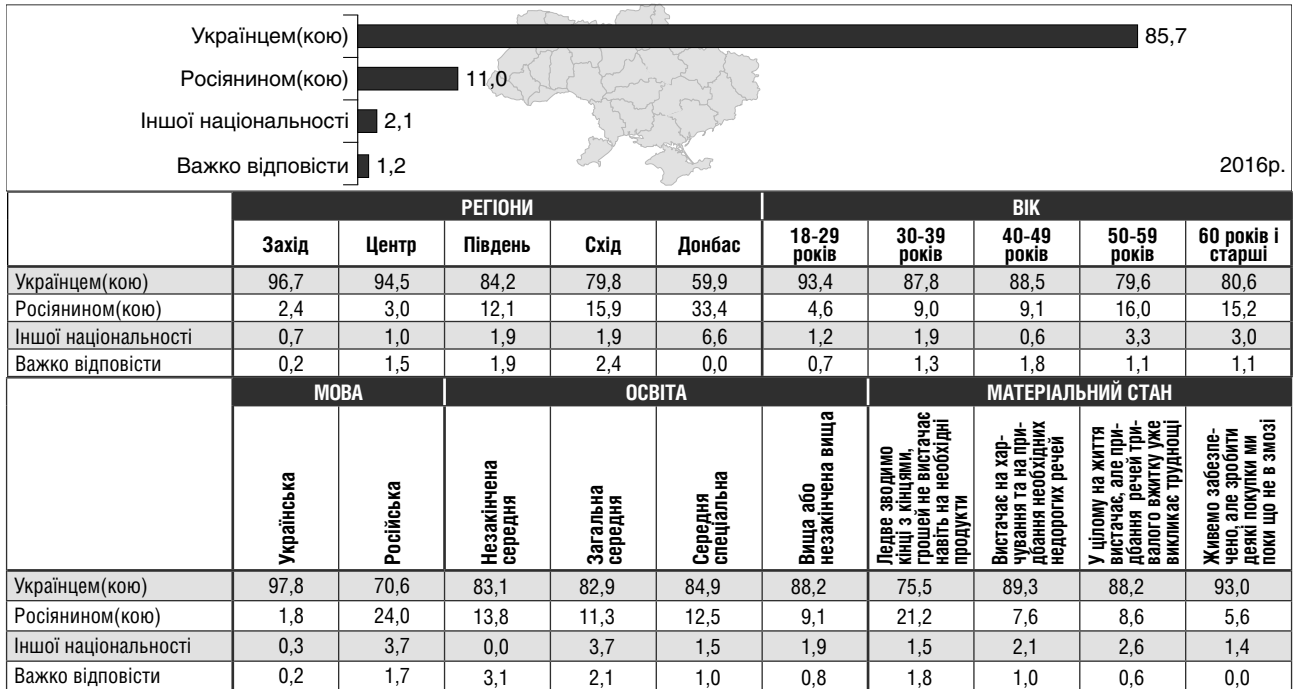
Який підхід є найбільш ефективним для забезпечення суспільно-політичної єдності України?
% опитаних

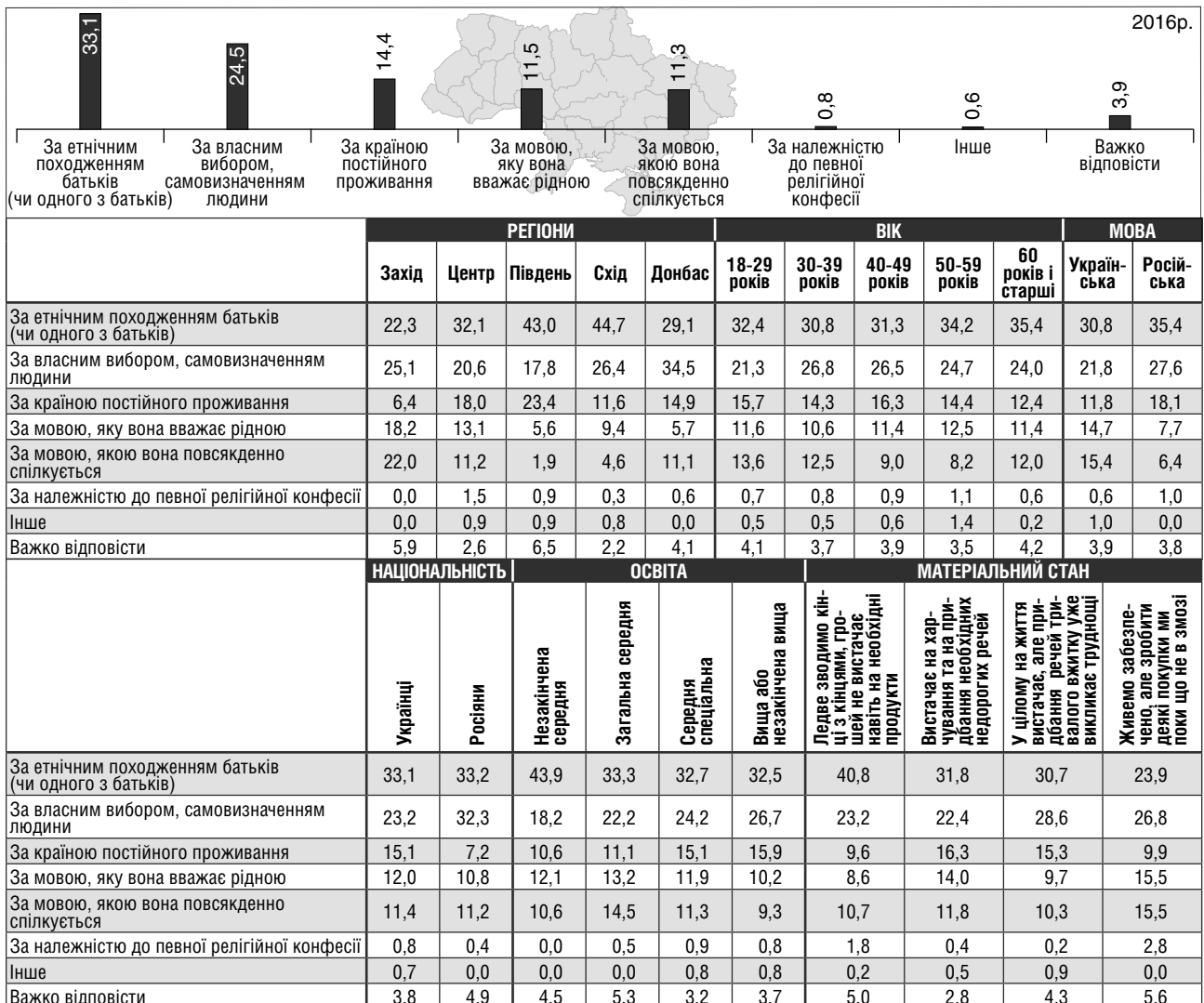
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Збереження культурних традицій, заохочення використання своїх національних мов спільнотами громадян України різних національностей	51,5	42,9	43,7	27,2	37,5	42,1	39,4	45,3	39,8	39,7	43,2	38,6
Поступове зближення культурних традицій спільнот громадян України різних національностей з культурою українського етносу, заохочення їх до поширення використання української мови, вироблення на цій основі сучасної української культури	35,2	36,4	20,9	51,8	29,3	37,7	33,3	35,3	39,8	34,9	39,4	32,5
Жоден з цих підходів не є правильним	3,8	6,5	8,8	11,9	18,9	8,3	12,4	6,0	7,0	10,8	5,0	13,8
Інше	0,5	0,6	0,0	0,0	0,6	0,5	0,8	0,6	0,0	0,2	0,5	0,2
Важко відповісти	9,0	13,6	26,5	9,2	13,6	11,4	14,0	12,7	13,3	14,4	11,8	14,9
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Збереження культурних традицій, заохочення використання своїх національних мов спільнотами громадян України різних національностей	42,4	32,4	40,3	43,0	41,0	40,3	37,3	43,7	41,4	37,1		
Поступове зближення культурних традицій спільнот громадян України різних національностей з культурою українського етносу, заохочення їх до поширення використання української мови, вироблення на цій основі сучасної української культури	37,0	32,0	32,8	33,6	36,1	38,3	38,9	35,9	34,1	35,7		
Жоден з цих підходів не є правильним	7,4	18,9	10,4	8,5	9,2	9,2	9,8	9,6	7,5	7,1		
Інше	0,4	0,0	1,5	0,2	0,0	0,8	0,0	0,5	0,6	0,0		
Важко відповісти	12,8	16,7	14,9	14,7	13,7	11,4	14,0	10,2	16,4	20,0		

Ким Ви вважаєте себе за національністю?
% опитаних

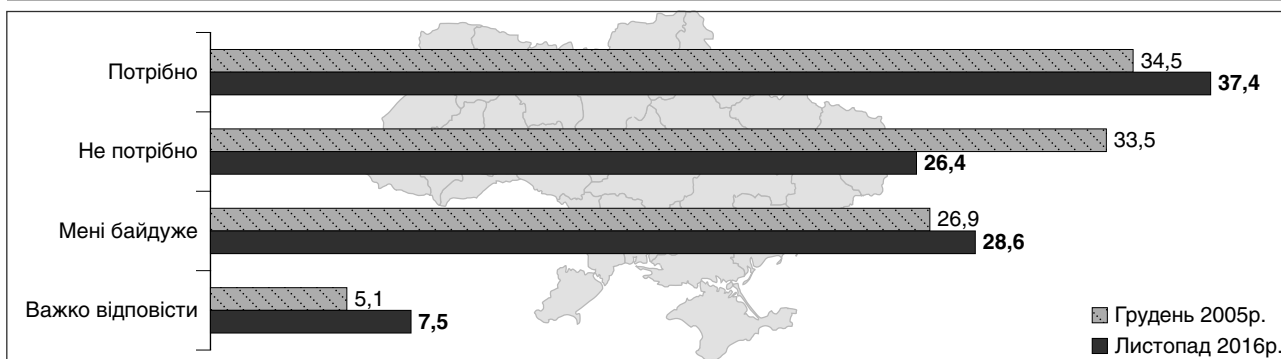

За якими ознаками має визначитися національна належність людини?
% опитаних

Чи потрібно, щоб в українському паспорті вказувалася національність його власника?

% опитаних

■ Грудень 2005р.

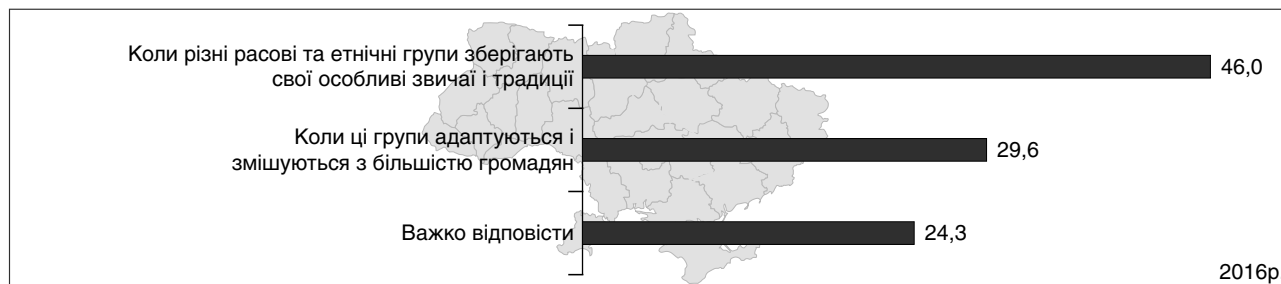
■ Листопад 2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Потрібно	52,7	39,4	25,6	29,6	29,7	34,2	35,8	38,9	38,3	39,5	47,2	24,6
Не потрібно	25,5	23,9	20,5	29,3	33,8	26,9	26,8	28,9	31,0	21,1	23,5	30,3
Мені байдуже	15,4	29,3	42,8	34,9	28,1	30,6	31,6	25,3	24,7	30,0	23,1	36,0
Важко відповісти	6,4	7,4	11,2	6,2	8,5	8,3	5,8	6,9	6,0	9,5	6,2	9,1

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Потрібно	40,1	20,7	47,0	36,4	39,1	35,3	38,9	35,3	39,4	35,7	
Не потрібно	25,2	33,8	18,2	25,6	25,5	28,8	24,5	27,9	25,6	27,1	
Мені байдуже	27,7	34,7	27,3	29,5	27,5	29,5	28,4	29,8	27,3	28,6	
Важко відповісти	7,0	10,8	7,6	8,5	7,9	6,4	8,1	7,0	7,7	8,6	

Деякі люди кажуть, що для країни краще, коли різні расові та етнічні групи зберігають свої особливі звичаї і традиції. Інші кажуть, що краще, коли ці групи адаптуються і змішуються з більшістю громадян. Який з цих поглядів є ближчим до Ваших?

% опитаних

2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Коли різні расові та етнічні групи зберігають свої особливі звичаї і традиції	56,0	39,8	42,8	48,7	45,3	46,4	47,3	46,2	45,3	45,2	45,2	47,3
Коли ці групи адаптуються і змішуються з більшістю громадян	27,2	30,0	27,9	35,5	26,3	32,5	28,7	32,3	32,0	24,5	31,5	27,0
Важко відповісти	16,8	30,2	29,3	15,9	28,5	21,1	23,9	21,5	22,8	30,2	23,3	25,7

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Коли різні расові та етнічні групи зберігають свої особливі звичаї і традиції	45,8	45,0	36,4	45,4	45,3	48,1	45,9	46,9	46,4	41,4	
Коли ці групи адаптуються і змішуються з більшістю громадян	30,4	25,7	31,8	27,9	29,0	31,1	30,6	30,8	26,0	30,0	
Важко відповісти	23,8	29,3	31,8	26,7	25,7	20,7	23,6	22,3	27,7	28,6	

Чи згодні Ви з наведеними твердженнями?
% опитаних

2016р.

Сильні патріотичні почуття громадян України посилюють позиції країни у світі

Сильні патріотичні почуття громадян України необхідні для того, щоб Україна залишалася єдиною

Сильні патріотичні почуття громадян України ведуть до нетолерантності

Сильні патріотичні почуття громадян України ведуть до негативного ставлення до національних меншин

Сильні патріотичні почуття громадян України ведуть до негативного ставлення до іммігрантів

Згоден Не згоден Важко відповісти

Сильні патріотичні почуття громадян України посилюють позиції країни у світі

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Згоден	90,5	77,5	61,1	66,3	57,7	74,5	74,8	72,8	75,6	70,2	85,8	56,7
Не згоден	4,5	11,6	13,9	20,8	19,2	13,1	10,6	14,5	11,7	15,4	7,0	22,0
Важко відповісти	5,0	10,9	25,0	12,9	23,0	12,4	14,6	12,7	12,7	14,4	7,3	21,3

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж в Україні	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж в Україні	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Згоден	77,3	48,2	78,5	66,1	77,3	73,2	70,5	74,9	72,5	81,7	
Не згоден	10,7	29,3	9,2	14,7	12,0	14,0	14,0	12,8	14,0	4,2	
Важко відповісти	12,0	22,5	12,3	19,1	10,7	12,8	15,5	12,3	13,5	14,1	

Сильні патріотичні почуття громадян України необхідні для того, щоб Україна залишалася єдиною

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Згоден	90,3	75,8	66,2	68,7	54,7	74,5	74,5	73,7	72,4	71,5	83,7	59,5
Не згоден	3,8	13,6	13,4	15,4	15,5	13,8	10,6	13,9	12,2	11,0	8,7	17,2
Важко відповісти	5,9	10,6	20,4	15,9	29,7	11,7	14,9	12,4	15,4	17,5	7,6	23,3

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж в Україні	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж в Україні	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Згоден	77,6	45,5	78,8	66,8	75,6	74,1	72,5	73,5	74,4	74,6	
Не згоден	10,1	26,6	7,6	14,3	11,5	12,2	10,9	13,3	12,1	7,0	
Важко відповісти	12,2	27,9	13,6	18,9	12,9	13,7	16,6	13,2	13,5	18,3	

Чи згодні Ви з наведеними твердженнями?

% опитаних

(продовження)

Сильні патріотичні почуття громадян України ведуть до нетолерантності

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Згоден	21,3	25,5	25,0	23,7	16,8	22,6	22,8	23,9	20,4	24,3	20,8	25,6
Не згоден	62,4	52,2	38,4	43,9	48,7	52,9	49,1	50,5	56,8	46,4	58,7	41,6
Важко відповісти	16,3	22,3	36,6	32,3	34,5	24,5	28,1	25,7	22,8	29,3	20,5	32,8
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Згоден	21,7	29,7	21,5	21,9	22,7	23,7	21,2	23,6	22,6	26,8		
Не згоден	53,1	34,7	46,2	47,5	52,7	51,4	50,1	50,8	53,6	42,3		
Важко відповісти	25,2	35,6	32,3	30,6	24,6	24,9	28,7	25,7	23,7	31,0		

Сильні патріотичні почуття громадян України ведуть до негативного ставлення до національних меншин

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Згоден	11,1	17,6	26,9	22,1	17,1	13,6	17,2	18,1	16,5	22,8	13,9	24,1
Не згоден	65,7	61,7	42,6	48,0	50,6	60,3	56,5	59,6	60,2	48,0	64,9	44,3
Важко відповісти	23,2	20,8	30,6	29,9	32,3	26,0	26,3	22,3	23,3	29,2	21,2	31,6
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Згоден	16,3	29,3	12,1	16,6	19,9	17,1	19,2	19,1	16,7	9,9		
Не згоден	58,4	41,4	60,6	51,8	56,3	58,7	52,2	58,4	56,2	59,2		
Важко відповісти	25,4	29,3	27,3	31,6	23,8	24,1	28,6	22,5	27,2	31,0		

Сильні патріотичні почуття громадян України ведуть до негативного ставлення до іммігрантів

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Згоден	15,8	18,1	17,6	20,8	16,7	15,8	17,8	15,4	17,6	21,4	16,6	20,1
Не згоден	64,3	61,9	49,1	52,8	44,8	59,0	57,3	61,9	59,6	49,0	64,0	46,6
Важко відповісти	19,9	20,0	33,3	26,4	38,5	25,2	24,9	22,7	22,8	29,6	19,4	33,3
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Згоден	16,6	27,0	16,9	19,1	17,4	17,7	18,3	19,4	15,9	16,7		
Не згоден	59,1	38,7	55,4	50,2	59,0	58,3	52,6	57,9	59,4	56,9		
Важко відповісти	24,3	34,2	27,7	30,6	23,7	24,0	29,0	22,7	24,7	26,4		

Що з наведеного призводитиме
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
		Захід 	Центр 	Південь 	Схід 	Донбас 	Українці	Росіяни
Федералізація України	33,3	48,7	37,2	24,2	14,0	32,8	34,2	22,1
Вступ до оборонного союзу з Росією	31,8	50,4	37,7	14,4	10,8	30,7	34,0	14,4
Курс на членство в НАТО	31,1	10,6	30,8	33,3	46,1	39,4	28,9	45,5
Відмова від повернення Криму, згода на надання особливого статусу окупованим територіям Донбасу	30,6	32,4	32,9	28,7	20,5	36,3	32,0	20,7
Радянське минуле, радянська історія, культурна спадщина	21,8	36,5	19,9	13,4	8,4	27,8	22,8	13,1
Підвищення статусу російської мови в Україні (як другої державної чи офіційної у певних регіонах)	19,7	33,4	19,9	11,6	6,5	22,1	21,4	9,0
Відновлення добрих відносин з Росією	16,3	20,8	18,4	13,5	3,0	23,1	17,8	7,2
Припинення війни з Росією на будь-яких умовах	15,8	11,8	20,3	11,6	7,5	23,7	15,9	11,7
Реалізація курсу на євроінтеграцію, на вступ до ЄС	14,9	5,5	12,8	20,8	19,4	22,8	12,9	28,4
Історія України, позбавлена радянських і російських інтерпретацій, формування історичної пам'яті на власне українській основі	11,4	9,0	6,8	16,7	22,1	8,5	10,7	17,1
Позаблоковий статус України	7,6	7,1	10,9	4,6	3,2	8,2	7,6	4,5
Звільнення окупованих територій України силовим шляхом, досягнення миру з Росією шляхом переговорів на умовах України	7,4	3,1	5,7	10,2	8,4	14,2	6,3	14,3
Поширення використання української мови	5,4	0,9	3,6	7,9	6,5	11,7	4,2	11,3
Повернення Криму та Донбасу	4,9	2,8	8,6	3,2	3,0	3,2	4,7	6,8
Сприяння розвитку культур національних меншин	4,7	4,3	5,4	2,3	6,2	3,8	4,8	2,7
Прихід до влади харизматичного лідера	3,5	2,6	5,4	0,9	1,9	4,4	3,7	2,3
Зміна влади в Україні, прихід до влади чесних, професійних, некорумпованих людей	2,8	1,9	4,2	1,9	2,2	2,5	3,2	0,9
Більш справедливий розподіл суспільних благ, зменшення розриву між статками багатих і бідних громадян	2,2	2,1	3,8	1,4	0,5	1,3	2,4	0,9
Подолання існуючих соціально-економічних проблем, підвищення добробуту більшості громадян	1,7	1,9	3,2	1,4	0,3	0,0	1,9	0,5
Популяризація української культури	1,6	1,7	0,7	0,9	3,0	2,5	1,3	5,0
Подолання корупції і притягнення корупціонерів до відповідальності	1,2	1,4	2,3	0,0	0,5	0,0	1,3	0,5
Збільшення участі громадян у вирішенні соціально важливих проблем на державному і регіональному рівнях	1,0	0,5	1,7	0,5	0,8	0,6	0,9	2,3
Інше	1,0	1,2	1,5	0,5	0,5	0,6	1,1	0,5
Нічого	3,6	1,4	1,5	6,9	6,2	5,7	3,1	6,8
Важко відповісти	12,7	8,3	11,6	21,3	21,6	5,1	13,0	10,4

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

до роз'єднання громадян України?*

ВІК					МОВА		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
31,6	31,9	36,3	41,5	27,9	36,0	29,9	28,8	27,0	32,6	38,1	23,6	34,9	39,3	35,2	
33,5	35,8	32,6	31,8	27,1	38,2	23,7	25,8	25,3	31,3	36,8	23,2	33,4	35,4	36,6	
26,9	31,3	31,1	31,3	33,8	23,6	40,6	34,8	30,2	30,1	32,4	35,4	30,6	29,3	23,9	
31,1	30,2	34,9	28,5	29,2	31,8	28,5	37,9	23,5	31,3	33,1	26,9	30,4	32,1	42,9	
22,9	21,8	23,3	22,2	19,8	24,6	18,4	16,9	18,9	20,3	25,6	15,5	23,4	23,9	21,1	
20,6	18,0	25,9	18,2	17,6	24,8	13,8	15,2	14,1	20,2	22,9	15,5	21,3	21,1	22,5	
17,5	18,4	19,0	15,4	12,7	17,8	14,3	13,6	13,1	15,5	19,3	12,0	14,5	22,4	17,1	
16,0	14,3	17,8	17,9	14,1	15,0	16,2	18,2	12,4	14,4	18,9	14,4	13,5	20,7	18,6	
12,9	14,1	21,1	12,7	14,6	9,6	21,0	16,7	16,6	15,5	13,0	15,5	14,9	14,6	9,9	
10,7	11,1	12,4	11,4	11,6	9,5	14,5	16,7	9,4	10,6	13,2	12,0	12,0	10,7	8,6	
8,3	8,5	8,5	9,2	4,6	8,4	6,7	1,5	6,5	6,3	10,1	7,2	6,4	9,0	7,0	
8,0	6,6	8,7	6,8	7,2	4,7	11,5	1,5	5,5	6,8	9,9	7,9	6,5	8,4	9,9	
4,1	6,1	5,1	4,6	6,6	1,8	10,0	1,5	4,8	3,8	7,8	4,4	6,7	4,9	1,4	
4,1	5,8	5,1	4,6	4,9	5,3	4,1	12,1	2,5	6,0	4,3	5,3	5,6	3,7	2,8	
3,6	5,3	4,5	4,6	5,1	4,1	4,9	12,1	5,8	4,2	4,0	4,2	3,9	5,8	5,6	
3,4	6,1	2,7	2,7	2,7	3,0	4,2	1,5	3,2	2,9	4,4	2,8	3,4	4,3	1,4	
3,6	2,9	3,3	1,1	2,9	3,5	2,2	7,7	2,3	2,6	2,9	2,6	2,8	3,0	0,0	
3,2	2,1	2,4	0,8	2,3	3,1	1,1	6,1	1,8	2,6	1,6	2,6	2,1	2,4	0,0	
2,2	3,2	0,6	1,1	1,1	2,7	0,4	0,0	0,7	2,2	1,8	0,9	2,1	1,9	1,4	
1,0	1,9	1,8	1,6	2,1	1,0	2,6	3,0	2,1	1,9	1,1	2,2	2,1	0,7	0,0	
1,9	1,6	0,9	0,8	0,6	2,0	0,1	4,5	0,7	1,4	0,8	1,1	1,4	0,9	1,4	
0,7	1,1	0,9	1,1	1,3	1,3	0,7	3,0	1,4	1,1	0,5	0,9	1,3	0,7	1,4	
1,0	0,8	2,1	0,8	0,8	1,3	0,7	1,5	0,2	0,9	1,4	0,7	1,2	1,1	0,0	
5,1	2,7	1,8	3,5	4,2	2,3	5,3	4,5	5,8	3,3	2,5	4,2	3,5	3,2	4,2	
12,4	12,2	9,1	14,4	14,6	12,5	12,7	16,7	18,2	12,8	9,2	19,4	12,1	8,0	12,7	

Що з наведеного сприятиме
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
			Захід 	Центр 	Південь 	Схід 	Донбас 	Українці
Подолання існуючих соціально-економічних проблем, підвищення добробуту більшості громадян	66,5	64,8	66,2	57,4	81,2	58,4	66,7	62,6
Подолання корупції і притягнення корупціонерів до відповідальності	65,9	67,4	67,5	50,9	73,3	61,8	66,1	59,2
Зміна влади в Україні, прихід до влади чесних, професійних, некорумпованих людей	50,6	52,5	45,3	51,4	62,5	45,3	50,5	49,5
Більш справедливий розподіл суспільних благ, зменшення розриву між статками багатих і бідних громадян	47,5	42,8	44,1	47,9	64,7	41,1	48,4	41,0
Збільшення участі громадян у вирішенні соціально важливих проблем на державному і регіональному рівнях	29,4	28,8	26,1	27,3	32,6	34,8	28,9	27,4
Повернення Криму і Донбасу	26,3	26,7	33,7	22,8	14,0	26,8	28,6	9,5
Звільнення окупованих територій України силовим шляхом, досягнення миру з Росією шляхом переговорів на умовах України	22,5	26,5	26,4	19,4	13,7	21,2	24,0	12,6
Реалізація курсу на євроінтеграцію, на вступ до ЄС	21,8	32,4	19,9	15,7	13,5	25,6	22,9	13,0
Прихід до влади харизматичного лідера	19,7	19,6	14,5	15,7	32,1	19,9	19,5	22,1
Популяризація української культури	19,6	25,8	24,4	12,1	7,8	19,3	21,3	7,2
Поширення використання української мови	17,3	29,4	18,1	12,0	5,7	16,5	18,9	5,8
Припинення війни з Росією на будь-яких умовах	16,2	15,6	14,4	21,4	17,0	16,1	15,6	20,3
Історія України, позбавлена радянських і російських інтерпретацій, формування історичної пам'яті на власне українській основі	12,8	20,1	13,6	6,0	5,4	14,6	14,2	1,8
Курс на членство в НАТО	11,8	15,1	11,9	9,3	5,1	16,8	12,6	4,5
Відновлення добрих відносин з Росією	11,6	2,8	10,2	10,7	25,3	10,4	10,5	19,8
Позаблоковий статус України	10,7	4,3	6,7	17,6	26,7	4,4	9,8	17,6
Сприяння розвитку культур національних меншин	7,3	8,3	4,6	13,0	3,0	13,3	7,1	5,9
Підвищення статусу російської мови в Україні (як другої державної чи офіційної у певних регіонах)	4,7	0,7	2,8	9,7	7,5	7,3	3,4	12,1
Радянське минуле, радянська історія, культурна спадщина	4,3	0,7	3,3	8,8	10,5	0,6	3,4	9,9
Федералізація України	2,7	1,2	0,9	4,6	3,5	6,3	1,6	10,4
Відмова від повернення Криму, згода на надання особливого статусу окупованим територіям Донбасу	2,0	0,5	1,9	2,8	1,9	3,8	1,5	5,4
Вступ до оборонного союзу з Росією	1,7	0,5	1,4	2,3	3,2	1,3	1,2	4,5
Інше	0,3	0,5	0,1	0,5	0,3	0,6	0,3	0,5
Нічого	3,2	0,9	1,5	3,7	4,3	7,9	2,5	6,3
Важко відповісти	4,1	3,3	5,5	5,1	2,4	3,5	3,9	5,9

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

об'єднанню громадян України?*

ВІК					МОВА		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
67,0	63,4	66,6	66,7	68,1	66,4	66,1	60,6	58,5	67,3	70,6	64,3	67,6	66,2	70,4
63,6	66,3	68,6	67,1	64,7	66,3	64,8	63,6	62,2	64,6	69,5	67,6	64,3	65,4	76,1
49,5	49,9	51,7	53,1	49,8	49,9	51,5	40,9	47,5	51,9	51,9	46,0	53,9	51,4	43,7
46,0	47,7	49,2	46,6	48,1	44,4	51,1	43,9	41,9	47,3	51,2	47,5	49,7	44,3	47,9
30,6	27,6	35,0	30,9	25,0	25,9	33,2	33,8	24,2	27,5	34,0	24,5	28,4	32,7	45,1
27,2	23,9	29,3	25,5	26,2	28,5	23,3	21,2	21,7	27,1	28,5	23,8	24,2	29,7	37,1
21,6	22,3	23,9	23,9	21,7	25,7	19,1	21,2	16,8	23,1	25,5	19,0	24,8	23,0	18,3
26,2	25,2	19,0	24,4	15,9	23,2	20,6	9,2	13,9	21,0	28,4	14,7	21,9	26,0	28,2
18,9	16,7	23,3	21,4	19,4	19,7	20,1	20,0	19,9	18,0	21,4	21,0	22,1	15,5	21,1
19,5	17,8	21,1	20,3	19,4	22,9	15,1	15,2	13,1	19,3	23,9	13,5	22,6	17,8	23,9
15,8	16,2	18,4	21,1	16,0	22,7	10,3	12,1	13,1	18,3	19,3	12,9	18,3	18,7	16,9
14,1	13,8	16,9	17,1	18,4	15,3	17,9	21,2	17,7	15,3	15,8	18,6	16,1	15,0	12,7
13,4	12,7	13,6	13,0	11,8	15,4	9,5	12,1	8,5	15,3	12,9	6,6	14,0	15,7	14,1
12,2	11,4	14,5	12,7	9,5	12,6	11,2	10,8	7,6	10,6	15,5	10,7	10,5	13,6	14,1
8,3	10,6	12,4	13,0	13,3	8,8	15,6	10,6	9,4	12,0	12,5	16,2	11,6	8,2	7,0
9,2	9,3	13,6	10,8	11,0	7,8	14,8	12,1	10,8	9,7	11,4	12,7	11,2	8,6	9,9
7,1	7,4	7,6	7,9	6,8	6,8	7,8	4,5	3,9	6,4	10,6	4,6	8,4	7,7	9,9
3,9	3,7	5,7	4,6	5,3	2,4	7,9	7,7	3,5	5,0	4,8	5,9	4,6	4,7	1,4
2,7	3,5	3,3	4,3	6,5	2,7	6,3	7,7	3,2	4,3	4,5	7,4	4,4	2,4	0,0
1,0	2,9	3,9	1,6	3,6	1,2	4,9	3,0	2,1	2,3	3,3	3,7	2,2	2,8	0,0
2,7	1,9	2,7	0,8	2,1	1,3	2,8	0,0	1,6	1,8	2,6	1,1	2,4	2,1	0,0
0,5	1,6	1,5	2,2	2,3	1,3	2,2	3,0	1,8	1,4	1,6	2,2	1,9	1,1	0,0
0,7	0,3	0,0	0,0	0,6	0,3	0,5	0,0	0,5	0,4	0,3	0,0	0,4	0,4	1,4
4,4	3,2	2,1	2,7	3,0	1,9	5,0	1,5	5,1	2,7	2,5	4,8	3,3	1,5	1,4
2,4	5,8	3,6	4,9	4,2	4,1	4,1	6,1	5,5	4,5	2,9	6,8	3,1	3,7	4,2

Що найбільше роз'єднує громадян України?*
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Ставлення до влади і державної політики	28,4	45,6	46,8	55,8	38,6	41,4	43,0	42,9	42,3	44,6	38,8	48,9
Ставлення до війни на Сході України	24,1	42,6	41,2	44,5	53,9	40,3	39,6	40,7	42,8	40,4	34,2	48,4
Ставлення до Росії	31,7	43,0	36,7	36,7	49,8	34,0	38,5	42,3	43,6	41,4	35,7	44,4
Бачення перспектив, напрямів розвитку своєї країни	39,7	23,8	26,5	35,8	26,6	26,0	29,0	33,5	33,6	29,2	28,6	31,6
Ставлення до Європи і США	10,2	23,9	30,6	41,8	40,2	23,5	28,4	29,8	30,6	26,8	19,5	38,3
Фінансові питання	30,6	33,8	25,6	22,6	16,8	26,0	28,9	31,1	31,4	22,8	30,0	24,6
Ставлення до історії України	20,3	12,5	29,8	22,4	23,1	16,7	17,5	24,7	20,9	18,6	16,7	23,8
Російська мова і культура	19,6	17,1	2,8	7,0	8,2	10,9	14,1	15,4	14,1	11,0	16,3	8,5
Релігія	13,3	17,8	2,8	4,6	12,3	10,2	14,1	13,9	11,9	10,8	13,2	10,3
Українська мова і культура	6,4	6,2	1,9	6,2	7,0	4,1	6,4	7,2	8,2	4,7	5,8	6,4
Інше	0,9	1,2	0,0	0,3	0,6	1,2	0,3	0,6	0,5	1,0	1,0	0,4
Важко відповісти	5,7	5,8	15,8	7,0	3,5	9,2	7,2	5,7	4,9	6,5	6,6	6,6

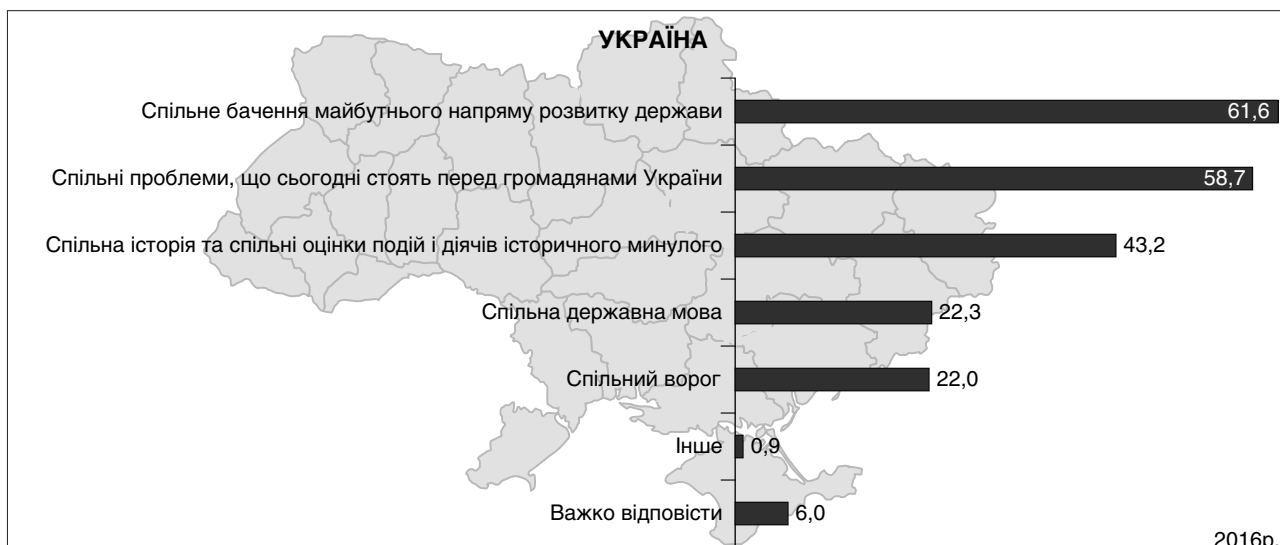
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з хінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче, валого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Ставлення до влади і державної політики	43,4	41,9	30,3	39,9	45,0	43,8	43,7	45,3	38,7	42,3	
Ставлення до війни на Сході України	39,9	46,2	27,3	36,4	40,7	44,4	40,0	40,6	41,7	38,0	
Ставлення до Росії	39,7	41,4	32,3	35,5	40,1	42,8	38,9	39,8	40,0	42,3	
Бачення перспектив, напрямів розвитку своєї країни	30,1	26,0	22,7	28,8	29,4	32,2	25,6	30,2	34,2	28,2	
Ставлення до Європи і США	26,1	36,0	29,2	22,4	28,8	29,4	29,7	26,8	27,7	21,1	
Фінансові питання	29,1	15,8	27,3	21,9	29,9	28,4	27,4	26,6	29,2	25,7	
Ставлення до історії України	19,2	20,3	18,5	16,8	18,3	22,5	16,6	18,3	23,4	22,9	
Російська мова і культура	13,4	8,1	18,5	9,9	12,0	15,1	13,6	12,1	12,9	16,9	
Релігія	12,2	8,6	22,7	10,1	10,3	13,9	13,1	11,1	12,3	11,3	
Українська мова і культура	6,1	4,1	4,5	5,3	6,3	6,2	4,6	7,0	5,0	9,9	
Інше	0,8	0,9	6,1	1,2	0,4	0,5	0,9	0,9	0,4	0,0	
Важко відповісти	6,3	9,0	12,1	10,6	5,2	5,5	8,1	5,5	7,1	10,0	

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Що може бути основою для єднання жителів України?*

% опитаних

2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Спільне бачення майбутнього напрямку розвитку держави	62,9	59,4	54,6	64,2	66,5	60,8	58,9	65,6	62,2	61,1	59,8	63,3
Спільні проблеми, що сьогодні стоять перед громадянами України	54,8	57,8	64,4	68,5	50,9	57,2	58,4	53,5	61,2	61,8	57,9	59,5
Спільна історія та спільні оцінки подій і діячів історичного минулого	37,6	48,9	38,6	51,5	31,5	43,4	44,0	39,6	41,7	45,7	44,5	41,5
Спільна державна мова	29,8	24,9	11,6	21,3	14,6	20,9	23,4	23,5	21,5	22,2	27,7	14,4
Спільний ворог	29,6	21,0	13,9	19,4	22,7	21,1	21,8	22,7	19,8	24,0	25,6	16,9
Інше	0,7	1,3	1,4	0,3	0,6	0,5	1,3	1,5	0,3	0,9	0,9	0,7
Важко відповісти	4,0	1,7	10,2	7,0	13,9	6,8	6,4	5,4	5,4	5,7	3,1	10,0
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистає навіть на необхідні продукти	Вистає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змоззі		
Спільне бачення майбутнього напрямку розвитку держави	62,2	58,6	51,5	55,3	63,6	63,9	57,9	61,7	65,0	63,4		
Спільні проблеми, що сьогодні стоять перед громадянами України	59,5	54,1	64,6	52,8	59,3	60,9	63,0	57,1	59,4	52,1		
Спільна історія та спільні оцінки подій і діячів історичного минулого	44,1	37,4	45,5	36,6	43,2	46,9	48,6	41,5	41,1	44,3		
Спільна державна мова	24,2	9,5	23,1	18,0	22,0	25,2	23,6	22,5	20,4	25,4		
Спільний ворог	23,5	11,7	33,3	18,0	21,4	24,0	24,3	20,5	23,4	15,5		
Інше	0,8	1,4	3,0	0,5	0,6	1,1	0,9	0,7	0,7	4,2		
Важко відповісти	5,1	10,8	9,2	8,5	4,5	5,6	5,5	6,9	4,1	7,0		

* Респондентам пропонувалося відзначити три прийнятні варіанти відповіді.

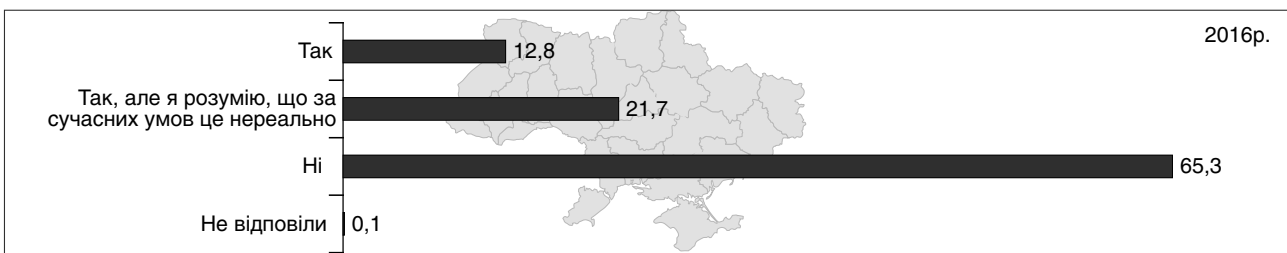

З яким твердженням щодо історії України Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Україна має свою власну історію, яка починається від виникнення перших поселень людей на її території і охоплює періоди перебування українських земель у складі інших державних утворень та час існування України як незалежної держави	86,8	68,7	40,7	30,2	47,6	64,8	57,8	58,9	64,8	51,8	73,6	40,5
Історія України є невід'ємною частиною історії великого східнослов'янського народу, як і історія Росії і Білорусії	6,6	21,2	42,1	63,6	45,7	27,2	32,4	32,0	28,2	38,1	18,5	50,1
Важко відповісти	6,6	10,1	17,1	6,2	6,6	8,0	9,8	9,1	7,0	10,1	7,9	9,5
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж в Україні	Живемо безбедно, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Україна має свою власну історію, яка починається від виникнення перших поселень людей на її території і охоплює періоди перебування українських земель у складі інших державних утворень та час існування України як незалежної держави	63,4	30,9	51,5	55,1	60,2	61,3	50,0	61,2	62,8	66,2		
Історія України є невід'ємною частиною історії великого східнослов'янського народу, як і історія Росії і Білорусії	27,6	62,8	36,4	32,3	31,2	32,6	40,6	30,6	29,0	18,3		
Важко відповісти	9,0	6,3	12,1	12,7	8,6	6,0	9,4	8,2	8,2	15,5		

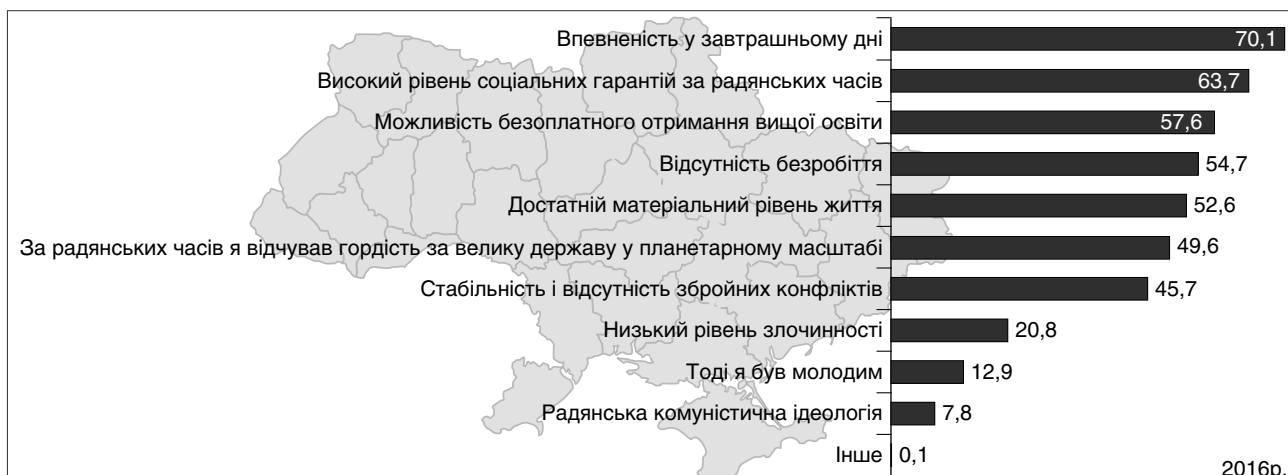
Чи прагнете Ви відновлення Радянського Союзу?
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	2,4	13,2	14,0	17,8	19,6	3,4	5,6	10,3	14,7	25,8	8,3	19,3
Так, але я розумію, що за сучасних умов це нереально	10,6	21,3	30,7	31,0	20,3	13,8	15,1	23,9	23,9	29,8	19,0	24,5
Ні	87,0	65,3	54,9	51,2	60,1	82,5	79,0	65,9	61,1	44,4	72,6	56,1
Не відповіли	0,0	0,1	0,5	0,0	0,0	0,2	0,3	0,0	0,3	0,0	0,1	0,1
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж в Україні	Живемо безбедно, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Так	10,4	31,1	23,1	16,4	12,6	10,2	23,4	12,3	6,7	1,4		
Так, але я розумію, що за сучасних умов це нереально	20,8	29,7	20,0	21,4	24,5	18,9	26,5	22,8	16,1	20,0		
Ні	68,8	38,7	55,4	62,2	62,8	70,8	49,9	64,8	77,0	78,6		
Не відповіли	0,1	0,5	1,5	0,0	0,0	0,1	0,2	0,1	0,2	0,0		

Які обставини зумовлюють Вашу прихильність до Радянського Союзу?*
% тих, хто прагне відновлення Радянського Союзу

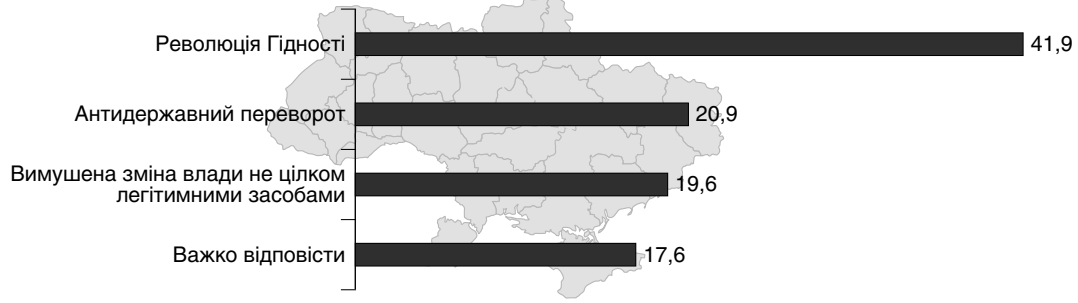
2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Впевненість у завтрашньому дні	56,4	58,0	82,3	86,2	66,7	59,2	70,1	65,5	71,1	74,1	60,7	77,5
Високий рівень соціальних гарантій за радянських часів	43,6	63,0	72,9	72,4	54,8	51,4	46,2	61,1	69,0	69,9	59,5	66,2
Можливість безоплатного отримання вищої освіти	36,4	42,0	50,0	74,6	77,0	53,5	52,6	59,3	57,0	59,2	44,3	69,2
Відсутність безробіття	67,3	44,5	52,1	64,1	57,1	50,0	38,5	54,0	56,3	59,7	51,1	56,6
Достатній матеріальний рівень життя	40,0	42,4	66,7	62,4	53,2	42,3	37,2	45,1	57,7	59,7	46,2	56,6
За радянських часів я відчував гордість за велику державу у планетарному масштабі	14,5	46,6	45,8	62,4	54,0	24,3	37,2	52,2	50,3	57,5	39,8	58,2
Стабільність і відсутність збройних конфліктів	25,5	29,8	52,1	69,1	46,0	33,8	37,2	42,5	52,8	48,8	33,8	55,2
Низький рівень злочинності	12,7	16,4	19,8	26,0	25,4	16,9	16,7	15,9	22,5	24,0	15,5	26,1
Тоді я був молодим	1,8	11,8	12,5	19,9	10,3	7,1	6,4	10,6	12,7	16,8	12,1	13,2
Радянська комуністична ідеологія	1,8	5,0	7,4	12,1	9,5	2,9	2,6	7,1	5,6	11,6	2,0	13,2
Інше	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,3	0,0
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН						
	Українці	Росіяни	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі				
Впевненість у завтрашньому дні	69,5	71,3	67,7	68,4	75,5	71,5	68,2	73,0				
Високий рівень соціальних гарантій за радянських часів	62,4	66,7	64,6	62,4	65,9	64,9	63,0	63,9				
Можливість безоплатного отримання вищої освіти	53,0	74,1	48,2	57,0	67,9	65,9	51,2	57,4				
Відсутність безробіття	54,0	54,4	53,0	54,6	57,1	60,1	49,7	56,6				
Достатній матеріальний рівень життя	51,2	58,5	43,3	55,3	55,2	57,0	51,6	45,1				
За радянських часів я відчував гордість за велику державу у планетарному масштабі	45,6	61,5	47,0	49,8	50,5	52,6	45,8	56,6				
Стабільність і відсутність збройних конфліктів	41,2	56,6	47,0	43,3	49,5	50,0	42,9	48,4				
Низький рівень злочинності	18,8	25,7	18,3	19,6	24,2	25,0	17,4	23,8				
Тоді я був молодим	12,3	17,0	19,5	11,3	10,4	17,9	11,8	4,1				
Радянська комуністична ідеологія	4,8	17,8	10,4	6,5	7,1	13,1	5,3	5,0				
Інше	0,2	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,8				

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

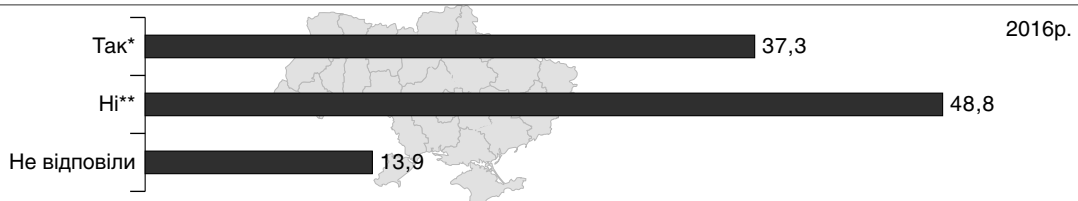
Як би Ви охарактеризували події, що відбулися в Україні наприкінці 2013р. - на початку 2014р.?
% опитаних

2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Революція Гідності	69,7	46,7	20,0	22,0	32,5	45,4	44,8	41,1	43,6	36,7	51,6	29,5
Антидержавний переворот	6,4	13,8	27,9	43,0	24,6	16,7	21,2	21,1	17,1	26,2	13,8	30,6
Вимушена зміна влади не цілком легітимними засобами	13,0	19,7	25,1	19,1	25,6	17,7	18,8	22,7	22,0	18,1	17,5	22,6
Важко відповісти	10,9	19,9	27,0	15,9	17,4	20,1	15,1	15,1	17,3	19,0	17,1	17,3
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж в Україні	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Революція Гідності	45,3	21,2	35,4	36,1	43,1	44,7	33,4	42,2	46,6	57,7		
Антидержавний переворот	18,3	38,3	33,8	22,3	19,8	19,9	28,8	20,5	15,2	14,1		
Вимушена зміна влади не цілком легітимними засобами	19,0	24,3	7,7	20,0	19,4	20,6	18,3	19,3	22,3	18,3		
Важко відповісти	17,4	16,2	23,1	21,6	17,6	14,8	19,4	18,0	15,9	9,9		

Чи хотіли б Ви повернутися в Україну, якою вона була до 2014р.?
% опитаних

2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так*	14,7	36,1	42,6	53,6	47,5	31,5	35,4	38,8	35,6	43,6	29,6	48,0
Ні**	74,2	49,8	29,2	31,8	45,5	54,9	49,0	48,8	49,4	43,2	57,2	38,0
Важко відповісти	11,1	14,1	28,2	14,6	7,0	13,6	15,6	12,4	15,0	13,2	13,2	14,0
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи дорожче, ніж в Україні	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Так*	34,4	56,7	47,0	43,0	35,7	34,8	45,5	36,6	33,5	28,2		
Ні**	51,2	34,2	37,9	43,2	49,5	52,6	38,3	50,2	53,9	53,6		
Важко відповісти	14,4	9,1	15,1	13,8	14,8	12,6	16,2	13,2	12,6	18,2		

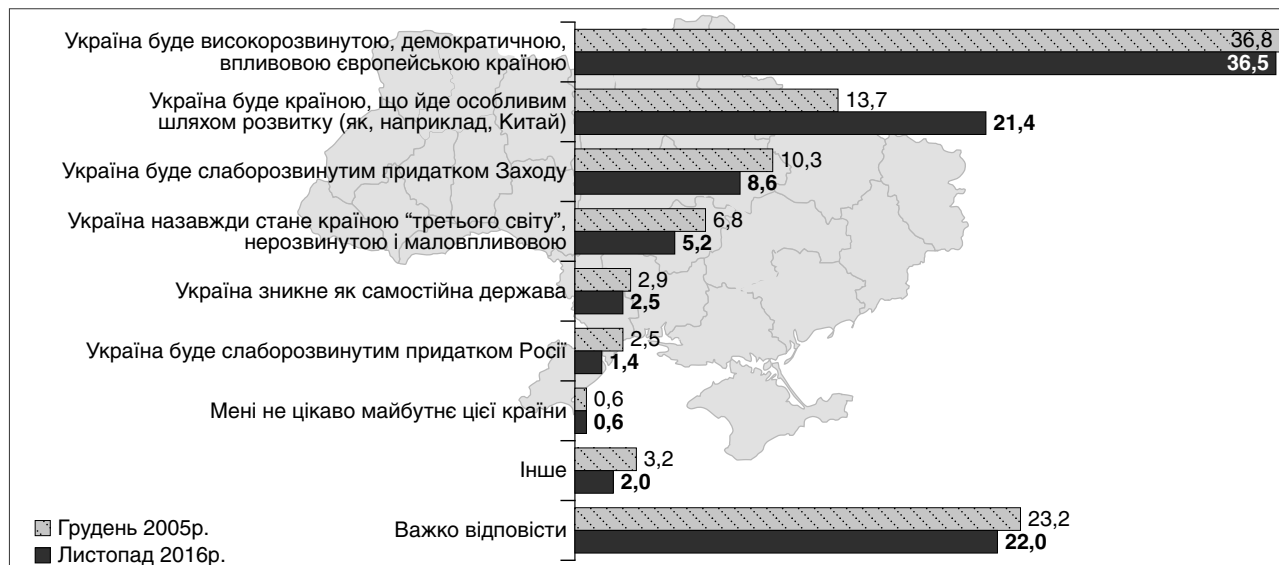
* Сума варіантів відповіді "так" і "скоріше так".

** Сума варіантів відповіді "ні" і "скоріше ні".

Яким Ви бачите майбутнє України?

% опитаних

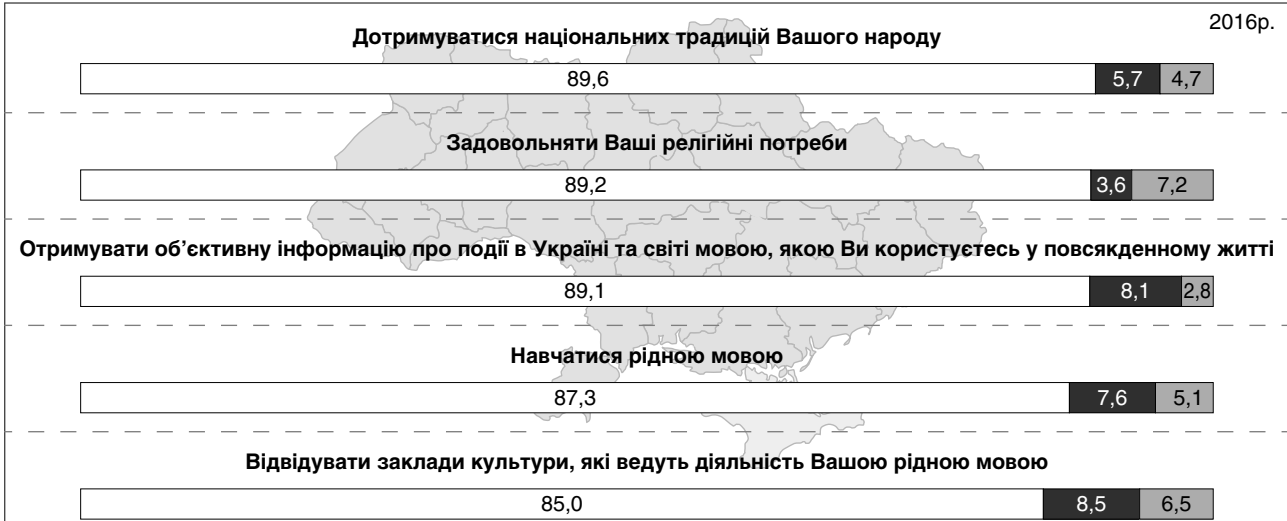

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Україна буде високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною	52,5	37,0	22,2	24,8	37,3	41,3	34,2	38,1	40,1	30,7	43,3	28,2
Україна буде країною, що йде особливим шляхом розвитку (як, наприклад, Китай)	24,1	22,8	22,7	21,3	13,9	23,1	25,7	19,3	21,7	18,2	24,1	17,2
Україна буде слабозвинутим придатком Заходу	4,5	6,7	12,5	9,2	14,9	8,7	8,8	8,8	4,9	10,6	5,1	13,5
Україна назавжди стане країною "третього світу", нерозвинутою і маловпливовою	2,6	4,8	6,9	8,6	4,4	4,6	4,0	5,7	6,0	5,5	2,9	8,5
Україна зникне як самостійна держава	1,9	1,7	2,3	6,2	0,6	1,7	2,9	2,4	2,4	3,0	1,3	3,7
Україна буде слабозвинутим придатком Росії	0,5	2,5	0,5	1,6	0,6	1,2	1,1	1,2	0,8	2,5	1,4	1,3
Мені не цікаво майбутнє цієї країни	0,2	0,3	0,9	0,3	1,9	0,5	0,8	0,6	0,5	0,6	0,4	0,8
Інше	1,4	3,8	0,5	1,3	0,6	1,5	1,6	2,1	2,4	2,1	2,8	1,0
Важко відповісти	12,3	20,6	31,5	26,7	25,6	17,5	21,0	21,8	21,1	26,8	18,8	25,7
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Україна буде високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною	38,8	22,4	33,8	29,6	38,0	39,2	34,6	34,1	39,4	50,7		
Україна буде країною, що йде особливим шляхом розвитку (як, наприклад, Китай)	22,4	13,0	16,9	22,9	19,9	22,7	12,5	22,6	26,9	26,8		
Україна буде слабозвинутим придатком Заходу	7,4	17,5	9,2	7,9	9,1	8,5	8,8	9,7	7,3	2,8		
Україна назавжди стане країною "третього світу", нерозвинутою і маловпливовою	4,9	6,7	1,5	8,3	3,4	5,5	3,5	5,6	5,6	5,6		
Україна зникне як самостійна держава	1,7	5,8	1,5	2,5	3,2	1,8	3,9	2,4	1,3	1,4		
Україна буде слабозвинутим придатком Росії	1,1	2,7	4,6	1,6	1,5	1,0	1,5	2,0	0,7	0,0		
Мені не цікаво майбутнє цієї країни	0,5	1,3	1,5	0,2	0,6	0,7	0,4	1,0	0,2	0,0		
Інше	2,2	0,9	1,5	2,8	2,3	1,1	2,2	2,8	0,7	0,0		
Важко відповісти	21,1	29,6	29,2	24,2	21,9	19,6	32,6	19,8	17,8	12,7		

Чи маєте Ви такі можливості?
% опитаних

2016р.

* Сума варіантів відповіді "так" і "скоріше так".

** Сума варіантів відповіді "ні" і "скоріше ні".

Так* Ні** Важко відповісти

Дотримуватися національних традицій Вашого народу

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так*	97,6	90,2	82,9	93,5	77,9	90,6	90,2	90,4	88,9	88,4	94,3	83,9
Ні**	0,2	5,8	6,0	3,8	14,9	4,4	6,6	6,6	6,2	5,5	2,8	9,0
Важко відповісти	2,2	3,9	11,1	2,7	7,2	5,1	3,2	3,0	4,9	6,1	2,9	7,1

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так*	91,3	80,7	83,4	88,5	89,6	91,2	87,1	89,3	91,3	95,7	
Ні**	4,6	10,3	6,0	6,7	5,8	5,1	5,5	6,1	6,0	1,4	
Важко відповісти	4,1	9,0	10,6	4,8	4,6	3,7	7,4	4,6	2,6	2,8	

Задовольняти Ваші релігійні потреби

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так*	94,8	88,1	87,0	90,6	84,2	87,2	89,9	89,4	88,1	90,6	91,9	86,6
Ні**	1,6	5,7	1,9	2,9	3,8	4,9	4,0	2,7	4,6	2,5	2,9	3,7
Важко відповісти	3,5	6,2	11,2	6,5	12,0	7,9	6,1	7,9	7,3	6,9	5,2	9,7

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так*	89,9	86,0	87,8	87,3	89,3	90,3	89,5	89,8	88,4	87,3	
Ні**	3,4	3,2	4,5	3,5	4,4	3,1	3,3	3,6	4,3	1,4	
Важко відповісти	6,7	10,8	7,7	9,2	6,3	6,6	7,2	6,6	7,3	11,3	

* Сума варіантів відповіді "так" і "скоріше так".

** Сума варіантів відповіді "ні" і "скоріше ні".

Чи маєте Ви такі можливості?

% опитаних

(продовження)

Отримувати об'єктивну інформацію про події в Україні та світі мовою, якою Ви користуєтесь у повсякденному житті

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так*	94,8	88,1	87,1	92,5	81,0	92,3	88,9	89,1	89,7	86,6	91,9	85,5
Ні**	4,3	8,5	8,4	6,1	14,2	6,3	8,7	8,8	8,1	8,5	5,9	11,0
Важко відповісти	0,9	3,4	4,5	1,4	4,7	1,4	2,4	2,1	2,2	4,9	2,2	3,5
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так*	90,6	81,0	84,8	87,8	89,5	89,7	86,5	89,4	90,2	93,0		
Ні**	6,8	14,0	12,1	9,7	7,1	7,9	9,0	8,6	7,1	4,2		
Важко відповісти	2,6	5,0	3,1	2,5	3,4	2,4	4,5	2,0	2,7	2,8		

Навчатися рідною мовою

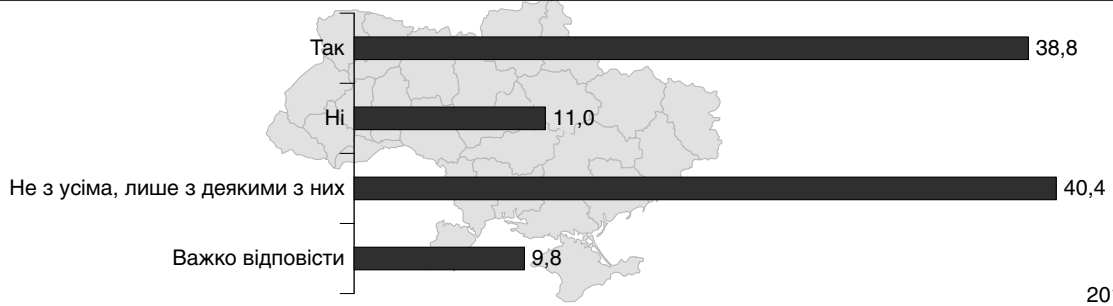
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так*	96,2	86,0	80,0	88,1	82,3	91,8	89,1	90,4	85,7	81,8	92,1	81,6
Ні**	1,4	10,0	7,5	7,0	11,7	5,1	9,0	5,4	8,9	9,0	4,8	10,8
Важко відповісти	2,4	4,0	12,5	4,9	6,0	3,1	1,9	4,2	5,4	9,2	3,1	7,6
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так*	89,8	76,1	76,1	84,8	87,2	90,3	82,3	87,1	91,7	90,1		
Ні**	6,1	13,1	15,0	9,0	6,5	7,4	10,7	7,6	5,4	5,6		
Важко відповісти	4,1	10,8	8,9	6,2	6,3	2,3	7,0	5,3	2,9	4,3		

Відвідувати заклади культури, які ведуть діяльність Вашою рідною мовою

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так*	91,5	81,4	82,4	90,6	79,7	89,8	86,2	88,5	83,6	79,1	87,7	82,2
Ні**	3,1	11,6	5,1	5,7	14,8	5,4	10,6	6,0	8,7	11,2	6,2	11,0
Важко відповісти	5,4	7,0	12,5	3,7	5,5	4,8	3,2	5,5	7,7	9,7	6,1	6,8
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так*	68,7	80,3	77,2	82,0	84,3	88,3	80,5	83,9	89,7	92,1		
Ні**	7,2	12,1	13,7	9,9	8,4	7,7	9,6	9,9	6,4	1,4		
Важко відповісти	6,1	7,6	9,1	8,1	7,3	4,0	9,9	6,2	3,9	5,6		

* Сума варіантів відповіді "так" і "скоріше так".

** Сума варіантів відповіді "ні" і "скоріше ні".

Чи відчуваєте Ви спільність (історичну, культурну, спільні перспективи) з жителями інших регіонів України?
 % опитаних

2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	51,1	43,0	24,1	36,7	25,7	37,6	40,4	37,8	42,4	36,8	46,9	28,6
Ні	4,3	12,0	12,0	8,9	19,7	9,5	13,0	9,1	11,4	11,4	7,1	16,0
Не з усіма, лише з деякими з них	37,1	33,9	51,4	45,3	45,4	42,5	35,1	43,8	37,5	42,5	36,6	45,4
Важко відповісти	7,6	11,0	12,5	9,2	9,2	10,4	11,4	9,4	8,7	9,3	9,4	10,1
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	41,1	25,7	39,4	34,0	40,1	40,1	37,4	37,5	40,4	56,3		
Ні	9,9	15,8	10,6	11,3	10,6	11,4	12,0	11,1	10,7	5,6		
Не з усіма, лише з деякими з них	39,3	47,7	34,8	40,7	40,0	41,0	37,4	42,5	39,9	28,2		
Важко відповісти	9,7	10,8	15,2	14,0	9,3	7,5	13,1	8,8	9,0	9,9		

Відмінності між жителями різних регіонів України – це...,
 % опитаних

2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Добре, оскільки це збагачує країну, її культуру	53,2	47,5	42,3	55,4	41,1	47,3	56,5	44,6	49,1	45,6	50,3	47,2
Погано, оскільки створює можливості для "навішування ярликів", виникнення сепаратистських рухів, заздрості одних до інших тощо	34,5	29,9	33,5	27,3	38,3	31,1	26,0	36,1	32,0	35,0	31,6	32,7
Важко відповісти	12,3	22,6	24,2	17,3	20,6	21,6	17,5	19,3	19,0	19,4	18,1	20,2
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Добре, оскільки це збагачує країну, її культуру	49,8	40,8	55,4	42,4	49,2	50,8	48,1	49,3	49,8	42,3		
Погано, оскільки створює можливості для "навішування ярликів", виникнення сепаратистських рухів, заздрості одних до інших тощо	31,8	35,0	26,2	31,8	32,0	33,1	29,3	34,2	30,6	26,8		
Важко відповісти	18,4	24,2	18,5	25,8	18,8	16,2	22,5	16,5	19,6	31,0		

Чи повинна бути в кожній країні своя, спільна для всіх громадян національна ідея?
% опитаних

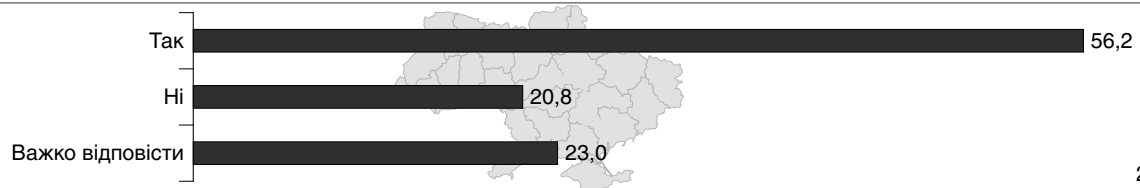
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	90,8	84,2	67,1	78,4	71,5	81,5	82,5	83,6	83,2	75,0	87,2	71,9
Ні	2,4	6,4	8,3	7,0	4,4	5,4	4,2	6,7	4,6	6,6	4,3	7,1
Важко відповісти	6,9	9,4	24,5	14,6	24,1	13,1	13,2	9,7	12,2	18,4	8,5	21,0
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	83,9	59,9	71,2	72,4	83,3	83,5	74,6	81,1	84,9	83,1		
Ні	4,9	8,6	9,1	8,0	4,6	4,8	4,8	6,3	4,7	5,6		
Важко відповісти	11,2	31,5	19,7	19,5	12,1	11,7	20,6	12,6	10,5	11,3		

Чи вважаєте Ви, що у дітей, незалежно від їх походження, варто виховувати почуття любові до України, поваги до її історії?
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	94,1	88,5	87,5	78,4	70,7	85,9	84,9	86,4	85,9	82,7	91,5	76,3
Ні	1,2	6,0	3,2	8,6	6,6	3,2	4,8	8,5	5,7	4,9	3,6	7,5
Важко відповісти	4,7	5,5	9,3	12,9	22,7	10,9	10,3	5,1	8,4	12,4	4,9	16,2
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	88,1	67,6	81,5	81,6	85,4	86,8	83,2	84,4	87,1	88,7		
Ні	4,5	10,8	6,2	4,8	5,9	4,7	4,6	6,3	4,7	2,8		
Важко відповісти	7,5	21,6	12,3	13,6	8,7	8,5	12,2	9,3	8,2	8,5		

Чи вважаєте Ви, що молодшому поколінню буде легше досягти єдності між собою, солідарності і взаємодопомоги?
% опитаних

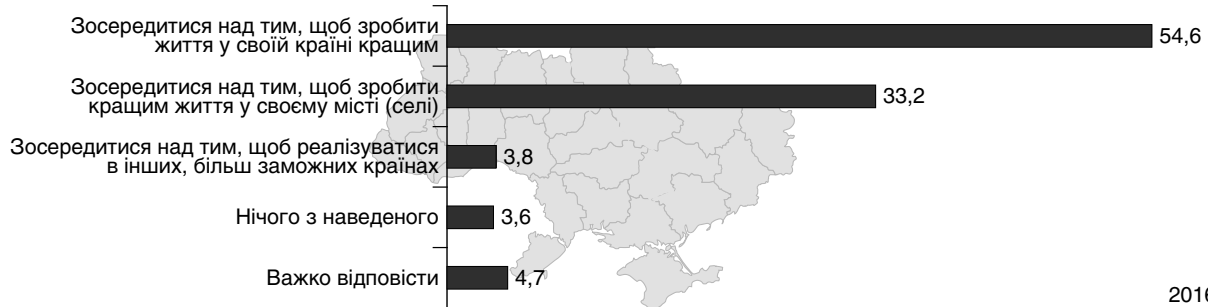
2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	70,1	56,5	41,7	48,1	56,0	57,8	56,8	56,5	59,2	52,0	61,6	49,9
Ні	13,0	24,3	22,7	24,5	18,0	20,9	18,3	21,5	20,9	22,2	18,8	23,2
Важко відповісти	16,8	19,2	35,6	27,4	25,9	21,4	24,9	22,1	19,8	25,8	19,6	26,9

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важливіше викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	57,9	48,6	51,5	56,2	53,1	59,8	54,6	56,9	55,3	59,2	
Ні	20,3	23,9	25,8	18,9	24,1	18,1	19,2	22,6	20,0	18,3	
Важко відповісти	21,8	27,5	22,7	24,9	22,7	22,1	26,2	20,5	24,7	22,5	

Що з наведеного Ви порадили б українцям?

% опитаних

2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Зосередитися над тим, щоб зробити життя у своїй країні кращим	56,0	61,0	56,7	48,5	44,9	56,6	57,3	51,7	54,5	53,3	58,9	48,7
Зосередитися над тим, щоб зробити кращим життя у своєму місті (селі)	36,2	31,1	25,6	38,8	32,6	31,1	31,3	38,4	34,1	32,4	33,8	32,6
Зосередитися над тим, щоб реалізуватися в інших, більш заможних країнах	2,6	4,4	3,3	5,7	2,5	3,6	4,2	3,9	4,3	3,0	2,7	5,0
Нічого з наведеного	1,9	0,6	6,0	2,4	12,0	5,1	2,9	3,0	3,3	3,6	1,3	6,8
Важко відповісти	3,3	3,0	8,4	4,6	7,9	3,6	4,2	3,0	3,8	7,6	3,2	6,8

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важливіше викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Зосередитися над тим, щоб зробити життя у своїй країні кращим	56,3	43,7	43,9	52,1	54,7	57,0	53,9	56,1	54,0	52,1	
Зосередитися над тим, щоб зробити кращим життя у своєму місті (селі)	33,5	31,5	34,8	34,1	34,5	31,4	31,4	32,1	35,7	36,6	
Зосередитися над тим, щоб реалізуватися в інших, більш заможних країнах	3,5	5,4	4,5	3,7	3,6	4,0	3,7	3,9	3,7	4,2	
Нічого з наведеного	2,9	8,6	7,6	4,6	1,7	4,9	3,1	4,1	3,0	2,8	
Важко відповісти	3,8	10,8	9,1	5,5	5,6	2,7	7,9	3,7	3,6	4,2	

Як часто Вам доводилося бути в інших регіонах України?

% опитаних

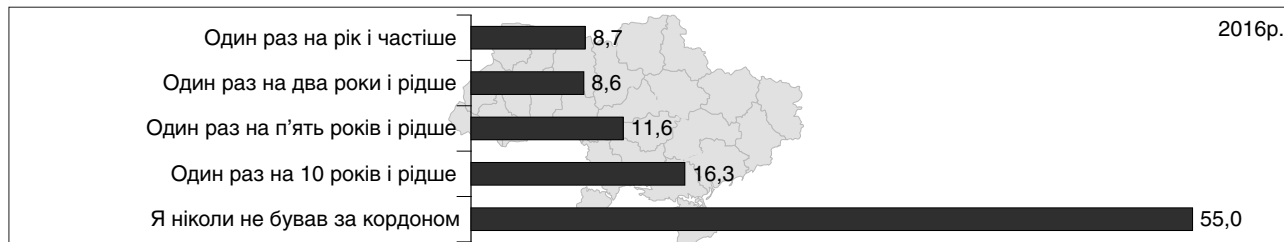
2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Один раз на рік і частіше	33,1	37,0	27,3	22,7	33,3	39,3	40,8	34,4	32,0	18,1	33,9	29,4
Один раз на два роки і рідше	18,9	21,9	20,8	22,4	14,3	20,9	25,5	23,9	19,2	14,1	19,7	20,8
Один раз на п'ять років і рідше	23,6	19,6	19,9	17,6	17,8	17,5	14,9	19,9	20,9	24,3	20,6	18,4
Один раз на 10 років і рідше	13,0	14,2	17,1	18,6	11,4	5,6	8,2	11,2	16,3	27,4	14,8	14,3
Я ніколи не бував в інших регіонах України	11,3	7,3	14,8	18,6	23,2	16,7	10,6	10,6	11,7	16,2	11,0	17,1

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Один раз на рік і частіше	33,0	26,1	9,2	24,0	31,2	39,5	19,9	30,2	42,5	47,9	
Один раз на два роки і рідше	21,0	14,4	13,8	18,2	21,1	20,9	17,1	20,2	21,9	28,2	
Один раз на п'ять років і рідше	19,6	19,4	15,4	20,5	20,7	18,7	19,5	21,4	18,0	16,9	
Один раз на 10 років і рідше	14,2	16,2	27,7	19,1	15,3	10,0	23,9	14,8	8,1	4,2	
Я ніколи не бував в інших регіонах України	12,1	23,9	33,8	18,2	11,7	11,0	19,7	13,4	9,6	2,8	

Як часто Вам доводилося бути за кордоном?

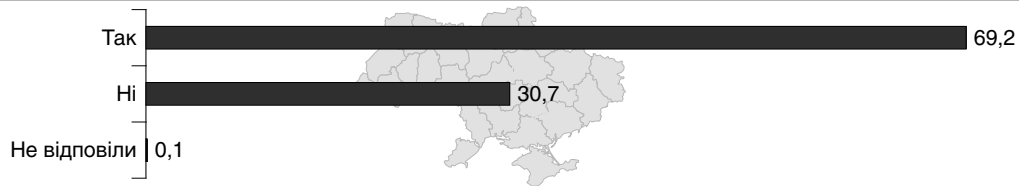
% опитаних

2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Один раз на рік і частіше	17,7	5,1	8,3	5,9	7,6	10,2	10,6	9,7	9,0	5,1	9,5	7,8
Один раз на два роки і рідше	10,4	10,3	6,9	5,6	7,3	11,4	12,2	8,5	6,5	5,1	8,4	9,0
Один раз на п'ять років і рідше	15,6	11,8	13,0	9,9	6,6	10,2	17,8	11,5	12,0	8,0	10,6	13,1
Один раз на 10 років і рідше	15,8	16,1	13,9	14,0	21,5	7,8	12,5	19,9	23,6	18,2	14,9	18,8
Я ніколи не бував за кордоном	40,4	56,7	57,9	64,5	57,1	60,4	46,8	50,5	48,9	63,6	56,7	51,3

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Один раз на рік і частіше	8,6	10,8	0,0	6,7	8,0	11,2	7,4	5,8	11,6	32,4	
Один раз на два роки і рідше	8,7	6,7	3,0	4,8	7,9	12,1	3,9	8,1	11,2	22,5	
Один раз на п'ять років і рідше	11,8	10,3	3,0	6,7	11,1	15,6	6,1	12,0	15,9	12,7	
Один раз на 10 років і рідше	15,5	21,5	9,1	11,0	19,0	17,0	12,4	18,8	15,9	14,1	
Я ніколи не бував за кордоном	55,5	50,7	84,8	70,8	53,9	44,0	70,1	55,4	45,4	18,3	

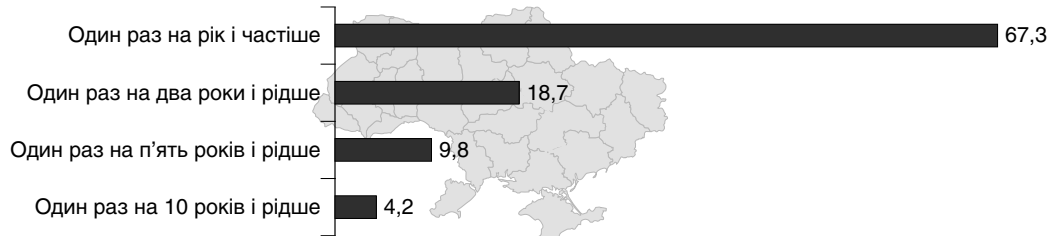
Чи маєте Ви родичів і/або друзів в інших регіонах України?
 % опитаних

2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	77,1	73,7	67,9	62,8	57,1	66,3	73,5	71,9	71,0	65,7	75,7	61,2
Ні	22,9	26,3	31,2	37,2	42,9	33,5	26,5	28,1	28,7	34,2	24,1	38,7
Не відповіли	0,0	0,0	0,9	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,3	0,2	0,2	0,1
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН						
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	70,8	62,2	50,0	60,4	73,1	72,2	64,6	69,0	73,3	76,1		
Ні	29,1	37,8	50,0	39,6	26,8	27,6	35,4	30,8	26,5	23,9		
Не відповіли	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,3	0,0	0,2	0,2	0,0		

Як часто Ви спілкуєтеся з ними?

% тих, хто має родичів та/або друзів в інших регіонах України

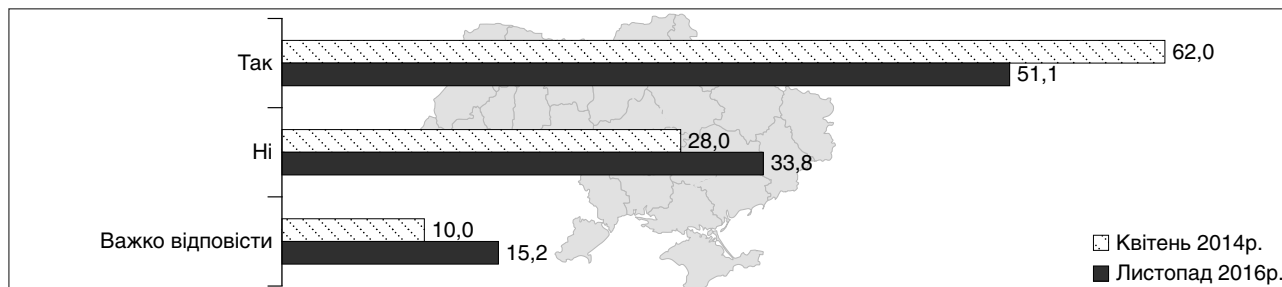
2016р.

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Один раз на рік і частіше	74,5	64,6	61,0	66,4	67,8	74,4	71,8	73,9	63,6	56,5	68,8	64,9
Один раз на два роки і рідше	13,8	23,2	21,2	16,2	16,7	17,6	18,8	16,4	20,7	19,7	19,1	18,6
Один раз на п'ять років і рідше	7,7	7,3	11,6	14,0	13,3	7,0	6,5	5,0	12,3	15,9	8,3	11,6
Один раз на 10 років і рідше	4,0	4,9	6,2	3,4	2,2	1,1	2,9	4,6	3,4	7,8	3,8	4,9
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН						
	Українці	Росіяни	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Один раз на рік і частіше	68,1	62,3	61,5	68,1	71,3	56,9	66,3	74,0	88,9			
Один раз на два роки і рідше	18,7	17,4	21,0	20,1	15,4	20,3	19,5	17,3	7,4			
Один раз на п'ять років і рідше	9,3	14,5	13,0	8,2	9,3	16,6	10,1	5,1	3,7			
Один раз на 10 років і рідше	3,9	5,8	4,6	3,5	4,0	6,1	4,1	3,6	0,0			

Чи вважаєте Ви українців і росіян “братніми народами”?

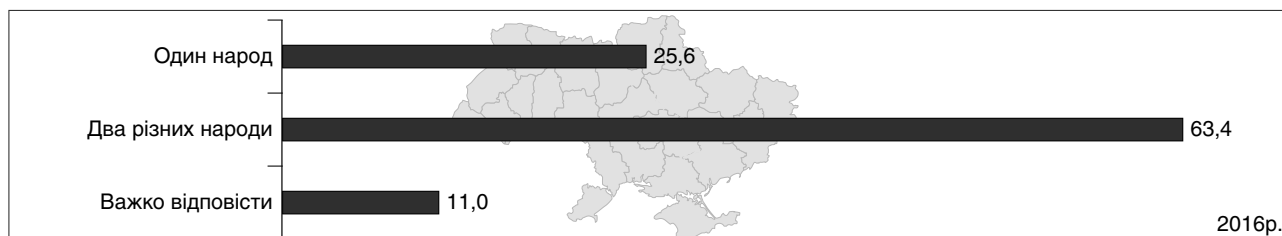
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Так	28,0	41,2	60,5	87,1	54,9	42,3	46,2	51,8	49,1	62,4	41,4	64,7
Ні	61,8	36,1	14,9	6,5	36,0	38,9	35,5	34,9	38,5	24,3	43,2	21,4
Важко відповісти	10,2	22,6	24,7	6,5	9,1	18,7	18,3	13,3	12,5	13,3	15,5	13,9
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живимо безпечно, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Так	47,4	82,4	53,0	50,2	55,3	46,8	65,7	50,8	42,5	30,0		
Ні	36,5	12,2	27,3	33,6	32,1	36,5	21,6	34,7	41,4	40,0		
Важко відповісти	16,1	5,4	19,7	16,1	12,6	16,7	12,7	14,5	16,1	30,0		

Українці і росіяни – це один народ чи два різних народи?

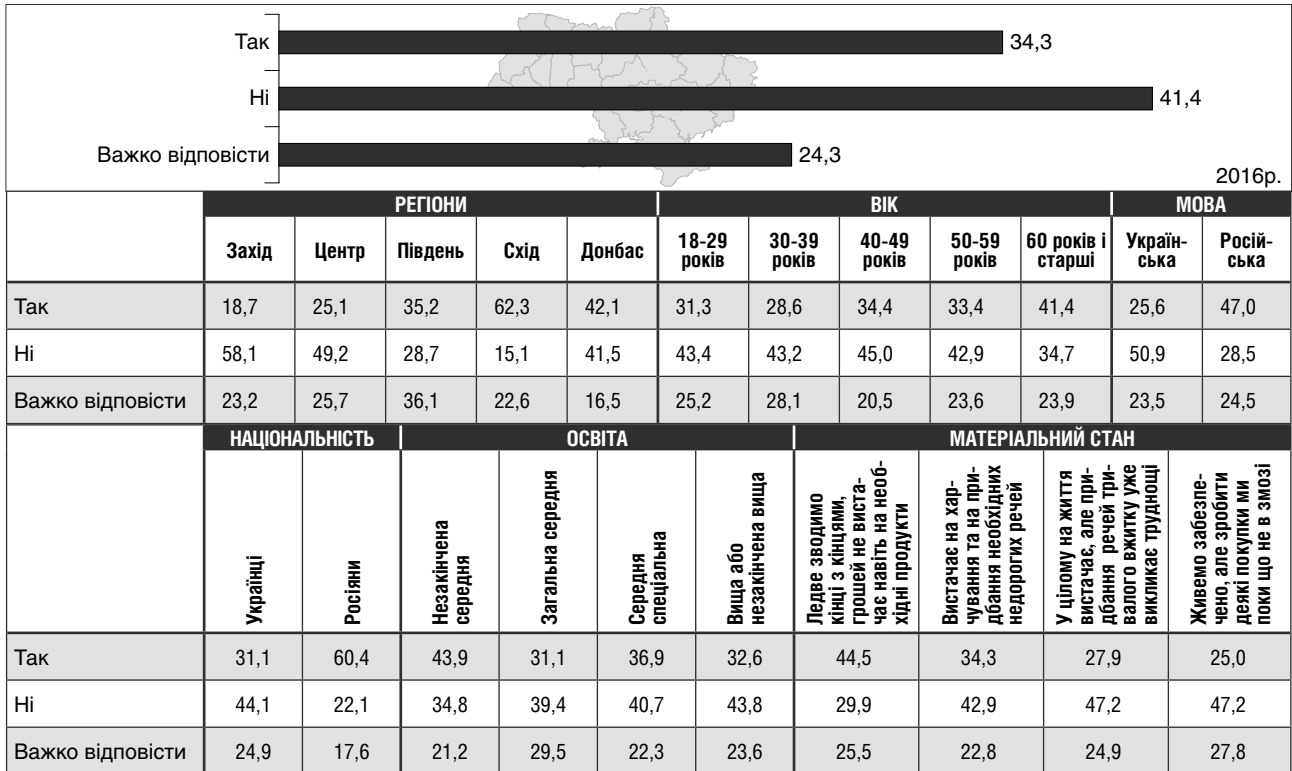
% опитаних

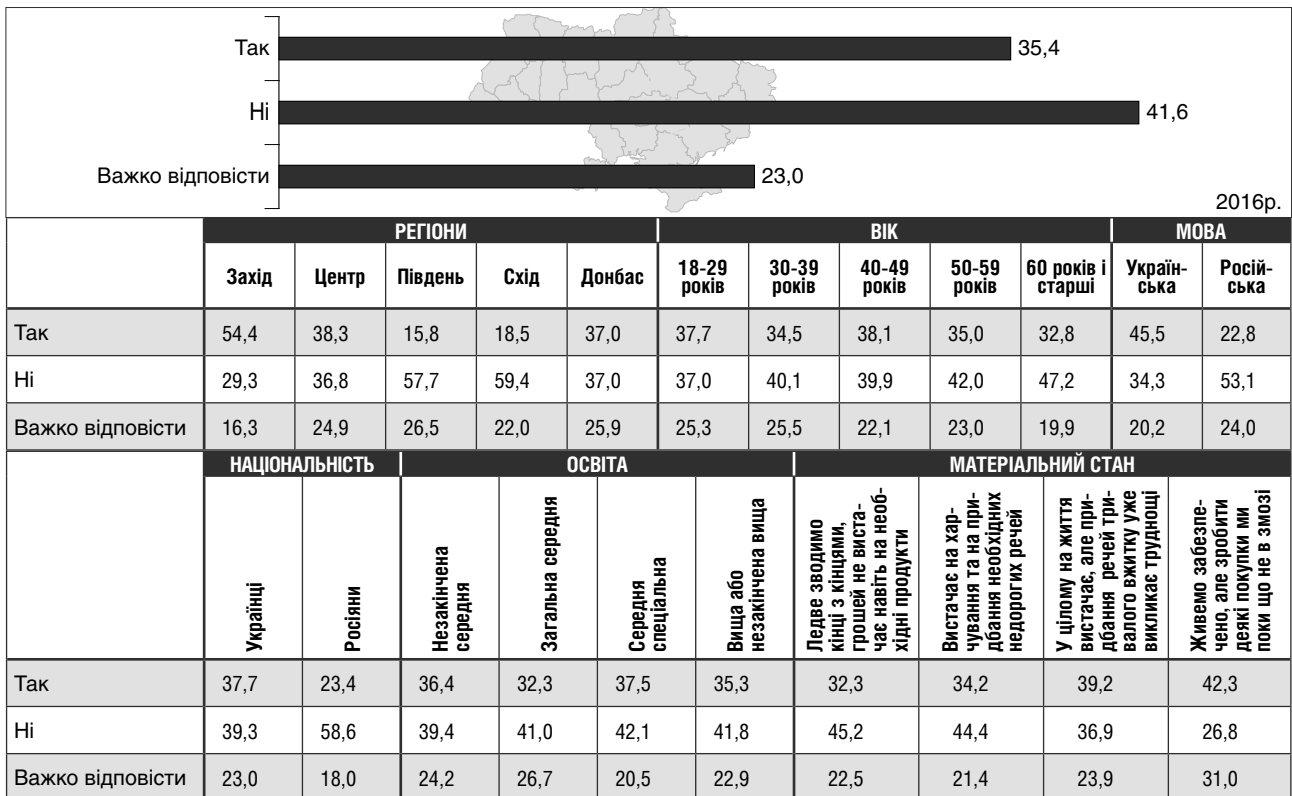
	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Один народ	9,5	16,8	39,1	45,3	34,2	19,2	22,6	25,3	23,3	34,6	14,2	41,8
Два різних народи	85,3	67,2	45,1	46,6	57,9	67,0	66,0	66,0	66,1	54,9	76,9	44,8
Важко відповісти	5,2	16,0	15,8	8,1	7,9	13,8	11,4	8,7	10,6	10,5	8,9	13,4
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей трохи важче	Живимо безпечно, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Один народ	21,5	54,5	28,8	29,7	24,6	24,1	32,4	27,1	19,2	8,5		
Два різних народи	67,3	38,3	60,6	56,2	66,3	64,5	53,8	64,1	70,0	70,4		
Важко відповісти	11,2	7,2	10,6	14,1	9,1	11,4	13,8	8,8	10,8	21,1		

Чи вважаєте Ви, що відносини України і Росії мають бути нормалізовані, навіть якщо Крим залишиться у складі Росії?
% опитаних

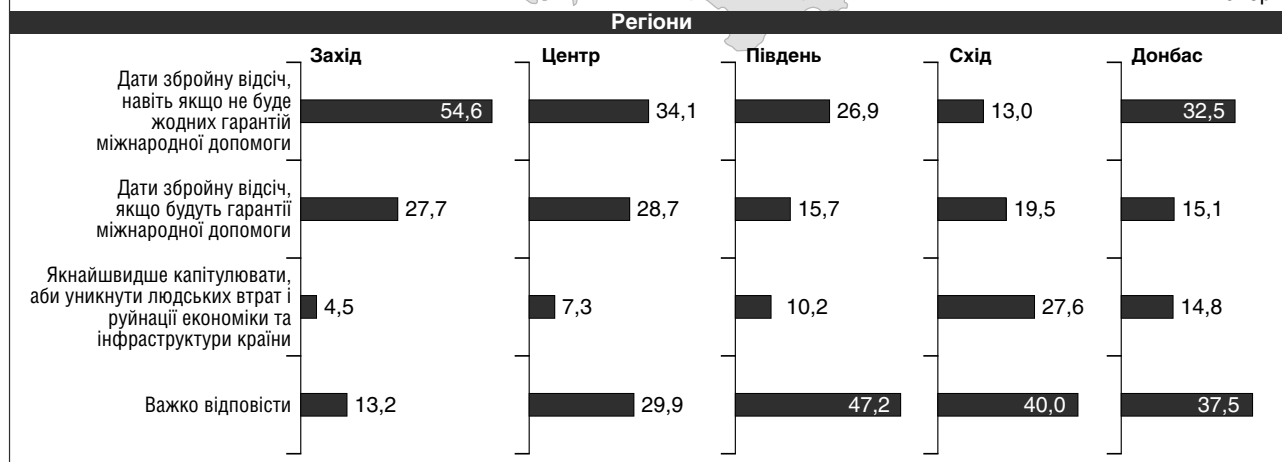
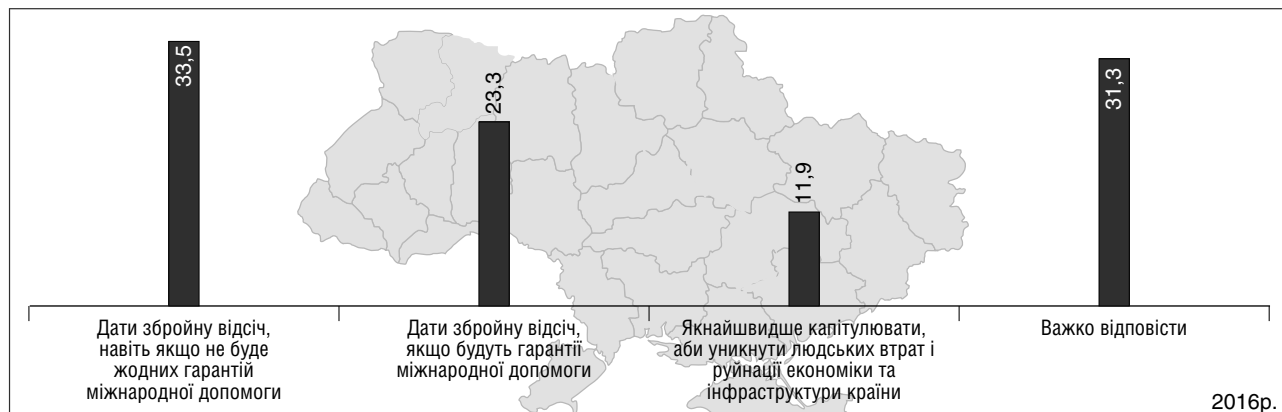

Чи вірите Ви в те, що Росія може розпочати відкриту повномасштабну війну проти України?
% опитаних

Якщо Росія розпочне відкриту повномасштабну війну проти України, як повинна діяти Україна?
% опитаних

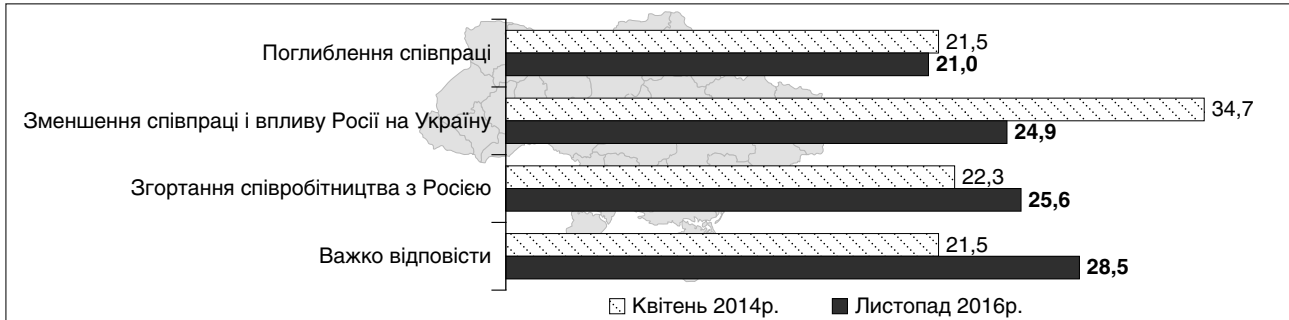

	ВІК					МОВА		НАЦІОНАЛЬНІСТЬ	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська	Українці	Росіяни
Дати збройну відсіч, навіть якщо не буде жодних гарантій міжнародної допомоги	32,8	34,7	39,6	36,7	26,9	41,6	22,7	36,0	14,0
Дати збройну відсіч, якщо будуть гарантії міжнародної допомоги	28,2	21,5	19,0	22,8	23,7	26,1	19,8	25,1	12,2
Якнайшвидше капітулювати, аби уникнути людських втрат і руйнації економіки та інфраструктури країни	10,2	10,9	12,7	10,9	14,2	8,1	16,8	10,0	23,1
Важко відповісти	28,9	32,9	28,7	29,6	35,1	24,3	40,6	28,9	50,7

	ОСВІТА				МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Дати збройну відсіч, навіть якщо не буде жодних гарантій міжнародної допомоги	19,7	30,7	34,4	35,4	24,3	33,3	40,4	45,1
Дати збройну відсіч, якщо будуть гарантії міжнародної допомоги	24,2	23,3	24,4	21,9	20,8	26,0	22,2	18,3
Якнайшвидше капітулювати, аби уникнути людських втрат і руйнації економіки та інфраструктури країни	16,7	12,0	11,2	12,2	17,7	11,3	7,9	12,7
Важко відповісти	39,4	33,9	30,0	30,5	37,2	29,4	29,5	23,9

Якою має бути політика України стосовно Росії?

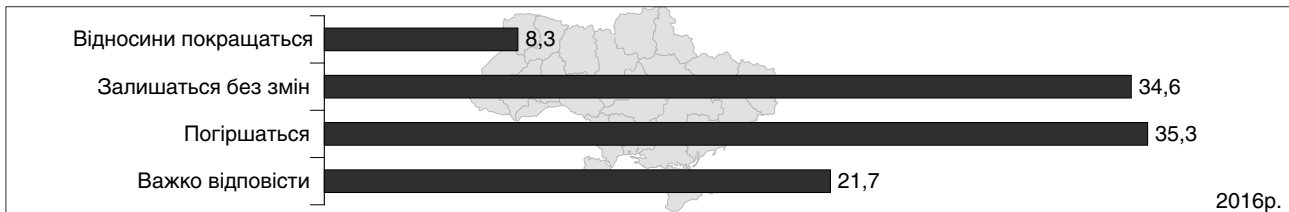
% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Поглиблення співпраці	4,0	19,3	23,7	44,7	18,0	16,5	17,2	21,5	20,3	27,4	16,8	27,5
Зменшення співпраці і впливу Росії на Україну	31,2	29,1	16,3	13,2	26,9	25,0	26,5	26,9	26,8	21,1	26,1	22,5
Згортання співробітництва з Росією	48,5	22,3	13,5	13,2	25,0	27,9	26,5	27,8	24,9	22,2	32,4	16,8
Важко відповісти	16,3	29,3	46,5	28,8	30,1	30,6	29,7	23,9	27,9	29,3	24,6	33,2
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН						
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Поглиблення співпраці	18,6	38,3	21,5	20,3	22,5	19,9	32,4	20,5	20,5	14,2	14,1	
Зменшення співпраці і впливу Росії на Україну	25,1	21,6	26,2	25,3	27,3	21,9	18,4	26,7	26,7	27,1	28,2	
Згортання співробітництва з Росією	27,9	9,5	16,9	23,5	25,8	27,6	19,0	25,3	25,3	31,3	28,2	
Важко відповісти	28,4	30,6	35,4	30,9	24,4	30,6	30,2	27,5	27,5	27,4	29,6	

Як би Ви оцінили перспективи розвитку відносин України і Росії на найближчі роки?

% опитаних

	РЕГІОНИ					ВІК					МОВА	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українська	Російська
Відносини покращаться	3,8	8,4	7,9	12,9	8,9	4,1	7,2	6,9	10,0	12,2	7,4	9,6
Залишаться без змін	39,7	35,6	31,5	34,2	28,2	33,7	36,6	33,5	36,5	33,1	36,0	32,7
Погіршаться	41,4	35,8	29,2	27,2	40,2	35,7	34,5	37,2	37,3	33,3	36,1	35,0
Важко відповісти	15,1	20,2	31,5	25,6	22,8	26,5	21,8	22,4	16,2	21,5	20,4	22,7
	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		ОСВІТА			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН						
	Українці	Росіяни	Незакінчена середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Відносини покращаться	7,4	16,1	12,1	8,5	8,4	7,8	13,8	7,8	7,8	5,8	1,4	
Залишаться без змін	35,1	32,3	30,3	35,5	36,2	32,8	30,9	36,2	36,2	33,6	46,5	
Погіршаться	36,3	26,5	30,3	33,4	34,7	37,7	31,3	35,3	35,3	39,8	29,6	
Важко відповісти	21,2	25,1	27,3	22,6	20,7	21,7	24,1	20,7	20,7	20,7	22,5	

ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ ПРО СЕБЕ, ДЕРЖАВУ, СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ, ШЛЯХИ ДОСЯГНЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ЄДНОСТІ

У рамках проекту “Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики” з 29 вересня по 12 жовтня 2016р. було проведено дискусії у 17 фокус-групах: у м.Києві, а також у Чернігівській (м.Чернігів та с.Киїнка), Черкаській (м.Черкаси та с.Мліїв), Дніпропетровській (м.Дніпро та с.Новоолександрівка), Харківській (м.Харків та с.Шарівка), Донецькій (м.Краматорськ та с.Василівська Пустош), Одеській (м.Одеса та с.Шабо), Львівській (м.Львів та с.Солошин), Закарпатській (м.Ужгород та с.Ратівці) областях України.

До участі у фокус-групах були запрошені жінки та чоловіки активного трудового віку (22-55 років), які проживають у зазначених вище містах і селах, зайняті в різних сферах діяльності (загалом 173 особи)¹.

Дослідження у фокус-групах мало своїм завданням виявити актуальні проблеми, що впливають на формування загальнонаціональної ідентичності громадян України на регіональному рівні, характеру і причин існуючих розбіжностей, а також сприятливих чинників і перешкод для посилення єдності українського суспільства.

1. ІЄРАРХІЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Питання ідентичності, самоідентифікації, самовизначення виявилось для респондентів досить складним. Для переважної більшості учасників фокус-груп першочерговою, пріоритетною є соціальна, родинна ідентичність, і лише потім – етнічна та територіально-просторова.

Значна частина респондентів скоріше схильні ідентифікувати себе в першу чергу жителем свого населеного пункту, потім – області, регіону, і лише потім – громадянином України. Однак деякі учасники самостійно, спонтанно (без підказки) зазначили, що в першу чергу відчують себе українцями, громадянами України.

При цьому, більшість учасників фокус-груп не заперечують, що відчувати себе громадянином України є для них важливим, але це відчуття не є однозначним, оскільки часто не вистачає підстав для гордості за Україну, немає відчуття захищеності, стабільності, турботи та поваги з боку держави.

Разом з тим, узагальнюючи всі відповіді щодо громадянства, можна зробити такі висновки:

- усвідомлення громадянства як певної цінності додає відчуття єдності, згуртованості, сили народу, посилює впевненість у тому, що все можна подолати, вирішити разом;
- це – один з елементів поваги до себе, невід’ємний елемент самоідентифікації людини з активною громадянською позицією, небайдужою до того, що відбувається у країні;

- це – невід’ємна частина самоідентифікації людини, яка вважає себе патріотом, любить Україну, її культуру, традиції, природу тощо;

- для частини учасників громадянство – це емоційне, але важливе відчуття рідного дому, затишку, великої родини, наявності Батьківщини та стійкого зв’язку з нею, історичного та етнічного коріння.

Практично в усіх групах було по кілька респондентів, які зазначили, що до подій 2014р. не замислювалися над своєю громадянською позицією і громадянською самоідентифікацією.

Згодом, після Майдану відчули гордість за волелюбний та сміливий український народ, необхідність і цінність самоідентифікації себе як громадянина України, українця, належності до українського народу. На жаль, за оцінками частини учасників, згодом гострота цього відчуття знизилася через загострення політичної та соціально-економічної ситуації в країні, різке зниження матеріального становища та зростання недовіри до нової влади.

Такі фактори, як незадоволення власним життям і ставленням з боку держави, ситуацією в країні, ставленням до українців у світі, знижують цінність громадянської самоідентифікації. Саме через ці фактори частина учасників фокус-груп (незалежно від регіонів, статі, віку) не демонструють вираженої та мотивованої потреби відчувати себе громадянином України.

¹ Усі цитати з виступів учасників фокус-груп наведені за стенограмою, з мінімальними редакційними правками.

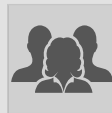
Значущість локальної ідентичності підвищується з огляду на наступні чинники:

- походження, постійне проживання у певному населеному пункті, наявність стійких сімейних, родинних зв'язків; спогади, ключові періоди, події свідомого життя пов'язані саме з цим населеним пунктом;
- відсутність достатнього досвіду подорожей або проживання в інших населених пунктах, областях, регіонах України;
- індивідуальні внутрішні відчуття та прив'язки: любов до рідного міста/сила, відчуття затишку, рідного дому;
- усталені соціальні зв'язки, норми поведінки, правила та атмосфера проживання, традиції.

Усе це разом створює відчуття комфорту, рідного дому, місця, де все тобі знайоме, очікуване та зрозуміле, а значить безпечне, надає певне відчуття захищеності та стабільності.

Натомість, відчувати себе жителем більш масштабної території, усієї країни та бути її громадянином, допомагають наступні чинники:

- досвід проживання у різних містах, особливо різних областях, регіонах країни;
- часті робочі або туристичні поїздки в межах країни та за кордон;
- наявність стійких особистих зв'язків у різних регіонах;
- любов до розмаїття традицій, звичаїв різних регіонів, любов до всього українського, патріотизм у масштабах країни, як результат власної свідомої громадянської позиції та виховання;
- відчуття свого значення, можливість впливу на певні процеси, події у суспільному житті країни, наприклад, перебування на держслужбі (участь у реалізації реформ), участь у волонтерському русі тощо;
- відчуття єдності з жителями інших областей, регіонів, навіть якщо воно базується на спільних проблемах.

– Якщо я львів'янка, то я і відчуваю себе жителькою саме Львова і більше переживаю за своє місто. В загальному за Україну переживають в Києві наші можновладці. (Львів)

– Я в первую очередь – житель Одессы... Это наш дом. В доме порядок соблюдать, а потом уже дальше куда-то идти. Это состояние души. (Одеса)

– Я-житель Днепропетровска. Я тут родилась, тут дети мои родились, я замуж вышла, жизнь моя прошла. (Дніпро).

– Я всю жизнь живу в Краматорске, и нигде я больше не была, т.е. местная. Ничего я такого не испытываю, от того, что я украинка. (Краматорськ)

– В мене батько – із західної України, а мама – із центральної України. Я була майже в усіх областях України. Тому я завжди себе, якщо будь-де подорожую, відчуваю українкою, що це саме моя країна до цих кордонів. (Черкаси)

– Гражданин с правами и обязанностями. Это очень важно. Потому что Украина – это какой-то закон. А на оккупированных территориях законов никаких нет. (Краматорськ)

– Для меня было бы важно, если бы государство что-то делало для меня. Поскольку этого нет, то непонятно, быть частью чего? Быть нужным кому? (Дніпро)

– Я родился в Советском Союзе. И когда мы стали независимыми, я, если честно, не очень это приветствовал. Потому что я был советским человеком. Но с 2014г., когда у нас отняли Крым, напали на Донбасс и Луганск – я украинец-патриот. (Одеса)

– Есть ощущение причастности к истории, которая творится вот прямо сейчас. Допустим, у меня была возможность быть гражданином Израиля, но здесь гораздо интереснее по ощущениям. (Харків)

– Важно ощущать себя гражданином. Наше государство очень молодое. 25 лет для государства – это совсем очень мало. Исходя из истории, как наши предки стремились к этому, и шли к этому – я патриот своей страны, и хотел бы, чтобы дальше наше государство развивалось, и дальше было независимым. (Одеса)

– Я горжуся, що живу саме в Україні. Я вважаю, що тут є нормальні перспективи, як би там не було. В нас люди, які не мають грошей теж можуть жити нормально, головне не сидіти і не нити. (Львів)

2. УКРАЇНА: БАТЬКІВЩИНА, КРАЇНА, ДЕРЖАВА

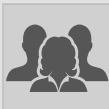
Відповідаючи на питання “Чим є для Вас Україна?”, більшість респондентів демонстрували реакцію від нейтральної до скоріше позитивної, акцентуючи на тому, що Україна – це країна, де народився та живе сам учасник фокус-груп та його предки.

Для близько третини учасників фокус-груп Україна – це Батьківщина, рідний дім, велика родина, близькі люди. Менші групи учасників зазначали, що для них Україна асоціюється з краєвидами, працелюбними та гостинними людьми. Ще менша частина вважали, що Україна – це просто територія, де вони живуть. Учасники різних фокус-груп зазначили, що пишуться волею українців, їх працьовитістю, щирістю та гостинністю.

Серед підстав для того, щоб пишались Україною, учасники фокус-груп зазначили:

- мальовничу природу, краєвиди, родючі землі, багаті надра;
- гарний, працьовитий, щирий, гостинний і вольовий народ;
- національні традиції, культуру, національну кухню;
- талановитих діячів культури, митців, науковців, науково-технічний потенціал;
- талановитих спортсменів, особливо паралімпійців;
- українців, які здобули славу за кордоном;
- героїв АТО, волонтерів, представників силових відомств, які сумлінно виконують свій обов'язок.

– Я бы сказал, что волей украинцев горжусь. Потому что... олимпийскими чемпионами становятся те, кто буквально в сарае занимаются. (Черкаси)

– Я горжусь своей семьей, предками, бабушкой, моими родителями. Трудолюбивые люди. (Київ)

– Земля і природа. Село на Полтавщині, де я народилася. Я його обожнюю. Як я не поїду туди два місяці – я хвора, я вмираю. Я поїду, сяду під грушею – мені так добре. (Київ)

– Народ у нас трудолюбивий, жизнерадостный, оптимистичный. Как бы в стране плохо не было, народ все равно надеется на лучшее, все равно смотрит в будущее с оптимизмом. (Дніпро)

– Украина очень богатая. Люди – очень хорошие, все миролюбивые, если их друг на друга не нажучивать. (Одеса)

– Военные люди сейчас подвиг совершают. (Краматорськ)

– Я не знав, що наш народ такий. Коли треба – піднявся, і не сподівався я, якщо чесно. (Львів)

– В Харькове все это очень чувствовалось, когда страна, волонтеры, все вот эти вот движения, просто народ в военкоматы шел, я тоже шел, у меня появилось ощущение, что страна не просто выживет, а будет расти. (Харьков).

Натомість, негативно впливають на ставлення до України:

- влада (Верховна Рада, Уряд, Президент, політики) та її зневажливе, безвідповідальне ставлення до народу, її безкарність (цей пункт був першим в усіх групах);

- корупція, “постійне розкрадання країни можновладцями”;
- Крим, який “тихо віддали за кілька днів”, та війна на Донбасі, яку нібито “влада може, але не хоче зупинити”;
- бідність основної частини українського народу на тлі багатой влади, олігархів, відсутність середнього класу;
- загальний занепад в усіх сферах: економіці, освіті, медицині, судовій системі, соціальних програмах тощо;
- відсутність позитивних змін, досягнень за 25 років незалежності, відсутність перспектив;
- отримання державою великої кількості кредитів та їх безвідповідальне використання;
- низький рівень культури в суспільстві (засмічені вулиці, зруйновані майданчики, нахабна поведінка молоді тощо).

Яку країну громадяни обрали б Батьківщиною?

Частина учасників фокус-груп відповіли, що хотіли б народитися у таких країнах, як Франція, Норвегія, Нідерланди, Польща, Канада, Іспанія, Німеччина, США, Австралія, Італія, рідше – Росія, Білорусь, Бразилія, ОАЕ.

Мотиви вибору іншої країни в якості потенційної батьківщини:

1. високий рівень індикаторів якості життя, можливість самореалізації, працевлаштування, можливість забезпечити комфортне та стабільне життя дітям, соціальна захищеність;
2. верховенство права в усіх сферах, дотримання законів і прав людини, цінність громадянина, повага до нього з боку держави, всі види свободи, вибору;
3. вищий рівень розвитку економіки, інновацій та технологій, вищий рівень культури громадян.

Дещо рідше:

4. наявність родичів, друзів, які можуть полегшити період адаптації;
5. більш сприятливий клімат;
6. гарна природа, гарна архітектура;
7. цікава культура, історія.

Мотивація громадян, які вирішили б обрати Україну, мала більш емоційно забарвлений характер, наприклад:

- “Це щось рідне, не можу пояснити”;
- “Ми нічого іншого не знаємо”;
- “Добре там, де нас немає”;
- Любов до України, національної культури, традицій, патріотичні почуття.

Поширені відповіді, що містили раціональний компонент:

- зрозумілі, вже звичні умови та спосіб життя. Наявність родичів, друзів, певного статусу, майна, бізнесу, корисних контактів, зв'язків;

- клімат підходить, низька ймовірність природних катаклізмів – землетрусів, вивержень вулкану, цунамі, страшних повеней тощо;
- відсутність глибоких знань про інші країни, брак досвіду мандрівника, туриста;
- переконаність у тому, що український менталітет відрізняється від менталітету інших народів;
- в Україні достатньо природних і людських ресурсів, щоб жити в достатку та процвітанні, особливо часто згадували про родючі землі;
- треба не шукати, де краще, а тут в Україні все розвивати, працювати задля добробуту родини та країни.

Значна частина учасників фокус-груп, які вважають себе патріотами, не заперечують, що за певних умов, кращої нагоди виїхали б з країни або відправили б за кордон своїх дітей.

Ті, які все одно хотіли б народитися в Україні, часто уточнювали, що це має бути Україна до 2014р. або із новою (не теперішньою) владою.

На тлі загальної картини вирізнялися одесити, які традиційно обирали в якості потенційної батьківщини не стільки країну, скільки конкретне місто – Одесу.

Чи змінилося ставлення до України за останні три роки?

Ставлення до України за останні три роки у значної частини учасників фокус-груп погіршилося. Головна причина має соціально-економічний характер – “жити в країні стало набагато важче”. Обговорення тих чи інших питань дуже часто зводилося до акценту на скрутному матеріальному становищі, неможливості заробити, невпевненості в майбутньому своєї сім’ї, а особливо – занепокоєнні щодо майбутнього своїх дітей.

З одного боку, частина учасників фокус-груп вказували на те, що не відчувається помітних змін після Революції гідності, політика держави є неефективною. Для частини учасників рішення влади, в т.ч. декомунізація – незрозумілі.

Проте, з іншого боку, помітна частина учасників у всіх фокус-групах зазначили, що події останніх трьох років змусили іншими очима подивитися на український народ, який здивував своєю небайдужістю, сміливістю, чуйністю, єдністю у відстоюванні своїх прав на Майдані, масовими виявами патріотизму, особливо в перший період АТО, розгортанням волонтерського руху.

– Стыдно за профуканный потенциал, который у нас есть, и который никто не развивает. В плане промышленности, в плане сельского хозяйства, в плане той же IT-сферы... (Харків)

– Украина заслуживает жалости. Страна уже могла бы быть богатой, но она не может стать богатой. И люди трудолюбивые, и почва у нас есть... (Дніпро)

– Появился страх. Опустились руки на самом деле. До этих событий казалось, что мы как-то

защищены, что мы какая-то страна. А когда все это произошло, то печально то, что вот пришли – забрали Крым. Пришли – забрали Донецк... (Дніпро)

– За три роки зневірилися. Я думаю, що кожен Майдан підтримував, особливо Захід і вся Україна. Всі підтримували Майдан, а чого добилися? (Львів)

– Три года назад мне было 47 и я не думала, что на свете так много есть хороших людей. До Майдана я этого не подозревала. Я была приятно поражена. И теперь я езжу в зону АТО (как волонтер). (Київ)

– Нас беда сплотила. Люди стали патриоты. Багато хто почали українською мовою спілкуватися. (Київ)

– Такой сложный период истории нашего государства. Мне нравится, что появилось много патриотов в стране. И многие начали немножко читать, ту же самую историю Украины. (Одеса)

Понад половини учасників фокус-груп сподіваються на те, що життя в Україні зміниться на краще.

У якості раціональних аргументів і можливих чинників, які здатні призвести до позитивних змін, називали:

1. зміну влади в результаті виборів на нову, більш чесну, відповідальну та по-справжньому патріотичну, включаючи нового Президента;
2. сподівання на молоде покоління українців, яке, можливо, буде більш чесним, відповідальним, професійним.

Частина учасників наголошували на відповідальності самого народу, який обрав таку владу та дозволяє до себе так погано ставитися. Висловлювалася думка, що поки не зміниться менталітет, світогляд українців, кожна наступна влада так само розкрадатиме країну, які і попередня.

У цьому контексті частина учасників у різних фокус-групах наголошували на важливості активної і відповідальної позиції кожного як громадянина, члена суспільства, жителя певного міста/села, виборця: треба більш ретельно та прискіпливо робити вибір і обов’язково ходити на вибори.

– Здесь вопрос в замене правительства. Чем быстрее это произойдет... тем скорее наша жизнь наладится. (Краматорськ)

– Более молодые поняли, что нужно самому как-то стараться брать свою жизнь в руки. У людей поменялась эта концепция в голове, старт-апов каких-то появляется в Харькове, открываются какие-то магазинчики... (Харьков)

– Мені здається, що зараз молодь росте не така як ми – в них інше мислення, вони більше волелюбні, цілеспрямовані, вони готові тут щось будувати, жити, міняти. (Львів)

– Я не понимаю, зачем нам куда-то ехать, если здесь надо добиваться, чтобы нам было комфортно в своей стране жить. Если не я, то кто же будет эту страну поднимать. (Київ)

– *Прежде всего, вдумчиво относится к выборам. Это первое. Смотреть, что мы выбираем, кого. Во-вторых, противостоять иногда тем несправедливостям, которые нас окружают. Не молчат, не прячут голову в песок, как страус. Мы должны сами себя уважать. (с.Шабо, Одеська обл.)*

– *Взагалі українцям треба думати. Будуть наступні вибори. По-перше, треба виконати свій обов'язок українця, і прийти на вибори насамперед... В нас основна маса людей на вибори не ходять, а потім кажуть, що нам погано живеться. (Черкаси)*

– *Каждый должен начать с себя. Например, скажи, что ты сделал хорошего не для себя, вот для дома, где ты живёшь, где работаешь? Вот конкретно назови. Что ты сделал для того, чтобы было хорошо? (Черкаси)*

Розмірковуючи про можливий час настання позитивних змін, значна частина дійшли висновку, що повинно змінитися щонайменше одне покоління (25-30 років), частина вважає, що це питання 5-10 років. Були й ті, які вважають, що часу потрібно набагато більше (50 років).

“Держава і країна”: особливості сприйняття

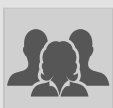
Значна частина учасників фокус-груп зазначили, що ставлення до України як країни та до держави – це різні речі. Ставлення до країни – нормальне, позитивне, оскільки країна розуміється як природа, люди, історія, традиції.

Ставлення до держави у більшості опитаних є скоріше негативним, оскільки це поняття, в першу чергу, асоціюється з урядом, президентом, владою в цілому. Іноді це ставлення є байдужим.

У різних групах були учасники, які ставили під сумнів наявність держави, мотивуючи це її нездатністю виконувати свої функції (захист територіальної цілісності України, забезпечення верховенства права, дотримання прав і свобод громадян та ін.).

У всіх фокус-групах лунала жорстка критика вищих інститутів влади.

Частина учасників фокус-груп зазначали, що коли йдеться про український народ як складову держави, то ставлення до держави покращилося.

– *Я горд за украинский народ, за то, что он не дал себя поработить. (Чернігів)*

– *Сила воли, особенно на счёт войны, что мы не сдались, мы пошли вперёд. И мы сейчас довольно неплохо обороняемся. Очень неплохо. Это очень важный момент, я считаю. (Черкаси)*

Розуміння патріотизму

Для значної частини учасників фокус-груп пріоритети самоідентифікації починаються від вузького кола сім'ї, потім – їх міста/села, і лише потім – у масштабах країни та сприйняття себе як громадянина. Тому очевидно, що для багатьох учасників найбільш близьким і зрозумілим є почуття патріотизму стосовно родини, потім – до рідного населеного пункту/області, і лише потім – до країни в цілому.

Найбільш поширені відповіді можна узагальнити наступним чином: патріотизм – це:

1. любов до Батьківщини;
2. любов та повага до всього, пов'язаного з країною, державою – історія, традиції, державні символи, культура тощо;
3. здатність віддати життя за країну, із зброєю в руках захищати її інтереси;
4. вміння об'єднатися заради процвітання та миру у країні.

На рівні сім'ї, міста/села, в повсякденному житті патріотизм може проявлятися наступним чином:

1. відповідальна та порядна поведінка в повсякденному житті: небажання зла іншим, працелюбність, порядність, сплата податків, сумлінне виконання професійних обов'язків. Відповідальність перед колегами по роботі, перед сім'єю;
2. активна громадянська позиція;
3. відпочинок, подорожі не за кордоном, а в Україні;
4. виховання у власних дітей любові, поваги до України, її традицій, історії, мови.

Такі позиції, як підтримка вітчизняних виробників, волонтерство згадувалися рідше.

Почуття патріотизму посилюється, коли громадянин чітко усвідомлює, що саме і кого саме він захищає, і має безпосередній зв'язок з почуттям власності.

У якості прикладу “справжнього” патріотизму до країни наводили згуртованість радянських людей у Велику Вітчизняну війну, порівняно з тим періодом теперішній рівень патріотизму є набагато нижчим.

Частина учасників зазначили, що помітний сплеск щирого патріотизму громадян відбувся під час Майдану та на початку АТО, але до тепер його рівень дещо знизився, оскільки громадяни не побачили такого самого патріотизму з боку нової влади.

Разом з тим, для багатьох жителів Донецької, Харківської, Дніпропетровської, Закарпатської областей виявилось складним завданням співставити поняття патріотизму з розвитком подій після Майдану та ситуацією на Сході країни.

На думку багатьох учасників різних фокус-груп, патріотом можна вважати не лише тих, хто із зброєю захищає інтереси країни, але й тих, хто у своєму мирному повсякденному житті є чесним, відповідальним, працюючим, небайдужим до несправедливості та чужого горя, добрим і здатним співчувати, допомагати іншим, робити щось не тільки для своїх рідних і близьких, але й для свого будинку, вулиці, рідного села/міста, хто має активну громадську позицію.

Останнім часом, на думку деяких учасників груп, цінність поняття “патріотизм” знівельована частими маніпуляціями з боку політиків, а також показним і нещирим патріотизмом з боку представників влади. Окремі учасників фокус-груп зазначили, що виховання та прищеплення патріотизму, навіть вимогу щодо його наявності, треба висувати не українському народу, а представникам влади, починаючи із найвищих структур.

Значна частина учасників фокус-груп наголошували на тому, що бути патріотом легше, коли матеріально забезпечений, відчуваєш повагу, підтримку, захист з боку держави, а не стикаєшся із нав'язуванням мови, примусового та іноді не доречного використання національних і державних символів тощо. Частина учасників, незалежно від регіону, підкреслили, що додавання до свого зовнішнього вигляду, вбрання елементів державної символіки ще не є патріотизмом.

– (Патріотизм, це) ...Активное противодействие гноблению собственного народа, и твоего достоинства, как украинца. (Одеса)

– А я вот считаю, что лечь под танк – это патриотизм. (Дніпро)

– Не обязательно держать в руках автомат. Патриотизм – участие в жизни страны. Помощь окружающим. (Чернігів)

– (Патріот це)... Человек, который знает историю, чтит традиции. Знает национальную символику и культуру государства. (Краматорськ)

– Патриотизм – это не верить нападкам на Украину, не бегать на эти псевдореферендумы. (с.Василівська Пустош, Донецька обл.)

– (Патріотизм, це)... Платить налоги. Воспитывать достойных детей. (Дніпро)

– Начинать надо с чего-то минимального. Выйти убраться бумажку, покрасить забор. (Дніпро)

– Это то, что делает человек каждый день – идет на работу и выполняет свои обязанности во благо своего города и своих людей. (Краматорськ)

– Патриотизм это бескорыстное, да, но когда люди отдают бескорыстно, а государство при этом их очень обманывает, и загоняет в долги, потом использует. В нашей стране очень сложно быть патриотом. (Одеса)

– Пример патриота – волонтеры, которые за “спасибо” помогают раненым. (Харьков)

– Патриотизм – це добро і дії людей, які мають свою думку, мають висловити свою думку. (Черкаси)

– Может достойно представлять Украину за рубежом. Рассказывает об украинцах с гордостью. Как гусяры раньше ходили и пели про свой край с любовью. Вот это патриот. (Краматорськ)

– Надеть флаг – не значит быть патриотом. Человек одевает флаг, обязывается, вытирается им. Он одет во флаг. Это мероприятие. Быть патриотом – это что-то делать для страны. (Краматорськ)

– Патриотизм – те ж, наприклад, що кожна людина встає і молиться за державу, до церкви йде з цією думкою. (Львів)

– Патриотизм є тоді, коли є гроші в кишені... А що ця країна для мене зробила? Подбала про мене? Склала мені приємні умови, щоб я був патріотом? Нема такого! (Львів)

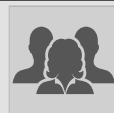
– Патріотами себе вважають ті, хто стрічку собі на машини чіпляють, а я вважаю, що, навіть просто, якщо сміття викидати саме в смітник, а не смітити. (Львів)

Державні символи

Ставлення до державних символів у більшості учасників фокус-груп є скоріше позитивним, у незначній частині – нейтральним.

У якості яскравого прикладу, коли український прапор викликає почуття гордості, називали підняття прапору під час міжнародних спортивних змагань, Олімпіад, коли є привід пишатися досягненнями України.

Деякі учасники фокус-груп через необізнаність з текстом гімну робить висновки щодо його нібито песимістичної тональності. Але для інших учасників це – привід для гордості.

– Сейчас многие знают свой гимн, герб – и это уже достижение. Благодаря войне, гордость у людей за Украину уже поднимается. (с.Василівська Пустош, Донецька обл.)

– Гордость за флаг. Вот соревнования: все знают, что это прапор Украины. Вот олимпиада параолимпийская была. Это наш символ. Это тот случай, когда страной можно гордиться. (Київ)

– Мне нравится наш герб. Там слово “воля”. Это исторический символ, которому более 2000 лет. (Київ)

– Некоторые слова в гимне мне не нравятся: “це не вмерла Украина”. Это что, похороны? (Чернігів)

– Я болельщик, и когда играют гимн Украины, то годость и “холодок” прямо по коже. (с.Василівська Пустош, Донецька обл.)

3. СТАВЛЕННЯ ДО МОВНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ

Державна українська мова

Більшість учасників у всіх фокус-групах (незалежно від регіональних, гендерних і вікових ознак) продемонстрували однаковість у наступних аспектах мовного питання:

1. українська мова – дуже гарна, мелодійна, співоча. Ставлення до неї – позитивне, рідше – нейтральне;
2. українці (незалежно від походження) повинні знати українську мову, АЛЕ не обов'язково спілкуватися нею у побуті;
3. українську мову будуть знати краще більш молоді покоління, які навчаються в українських школах та мають можливість спілкуватися українською у побуті;
4. у представників більш старшого покоління вивчити українську мову немає часу та можливостей, особливо, якщо вони проживають у населеному пункті, де переважно спілкуються російською мовою, і не мають достатньої практики спілкування українською;

5. існує проблема з “еталонною”, чистою українською мовою, оскільки в різних областях українська мова різниться, існують різні діалекти.

Значна частина учасників фокус-груп зауважили, що знати (розуміти) українську мову та володіти нею і користуватися у повсякденному житті – це різні речі.

Частина учасників фокус-груп схилиються до думки, що у жителів України має бути право обирати, якою мовою спілкуватися у повсякденному житті. Найбільш активно наполягають на такому праві учасники з Одеської, Харківської, Дніпропетровської, Донецької областей. “Українізація” викликала спротив серед деяких учасників фокус-груп з російськомовних міст.

Україномовні респонденти, демонструючи певну лояльність до російськомовних, все ж таки зауважували, що спілкування українською мовою є певним аспектом поваги до себе, як до українця, громадянина та поваги до України.

З боку значної частини російськомовних респондентів не відчувається готовності це визнати, натомість вони вимагають, щоб з ними в будь-яких ситуаціях спілкувалися російською.

Деякими учасниками відзначалося також, що питання мови є одним із чинників роз’єднання українців, його активно використовують політики, щоб відволікати від більш нагальних проблем і роз’єднувати українців різних регіонів.

Кілька учасників у різних групах заявили, що популяризація та системне впровадження української мови в усіх сферах життя повинні відбуватися не лише у вигляді офіційних нормативних актів, вимог до громадян України різного віку спілкуватися українською, але й у створенні умов і різноманітних заходів, що заохочують і сприяють вивченню української мови.

– Желательно было бы, хотя бы дети украинский знали, чтобы продолжался украинский язык дальше. (Черкаси)

– В побуті ти собі розмовляй хоч китайською, але державну мову ти маєш знати, документи ти пишеш, заповнюєш державною мовою. Мусиш знати державну мову. (Львів)

– Знание родного языка – это просто обязательно. Это уважение к своей родине. (Одеса)

– Гражданин Украины государственный язык должен знать, а разговаривать – это уже дело каждого. (Харьков)

– Я считаю, что желательно, чтобы все граждане Украины владели и знали украинский язык, но обязательно, как в Прибалтике, заставляют русскоязычное население учить латышский язык – не стоит... Но вся документация должна при этом вестись на украинском. Потому что это официальный язык. (Краматорськ)

– Если человек живет на этой территории, то он должен уважать культуру и мову. (Київ)

– Українську мову треба знати, тільки хоча би для того, щоб самим себе поважати. Ти ходиш по цій землі, дихаєш цим повітрям, живеш у цій країні.

Маєш синенький паспорт. Сам себе хочеш поважити – мову треба знати. (Черкаси)

– Взять тот же украинский язык, он навязывается: если ты не умеешь разговаривать на украинском языке, значит, ты всё... не украинец. Не патриот. (с.Шабо, Одеська обл.)

– Даже когда рекламную какую-то раздаешь, людям неинтересно это на украинском. (Дніпро)

– Я заканчивала университет в России, филолог, мне хотелось бы также свободно владеть и украинским языком. Но из нас же это выколачивали каленым железом 70 лет. (с.Василівська Пустош, Донецька обл.)

Кого можна вважати/назвати українцем?

Найбільш поширеними відповідями на питання “хто може вважатися українцем” були: ті, хто має паспорт України, хто народився та проживає на території України. Дещо менше учасників фокус-груп вказують також на тих, хто сам себе усвідомлює та вважає українцем, і на тих, хто приймає, поважає культуру та традиції України, знає/вивчає історію, українську мову, дотримується законів та поширених моральних принципів, норм поведінки.

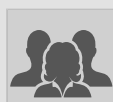
Значна частинка учасників фокус-груп схильні висувати більш високі вимоги до тих, хто народився в інших країнах і має інше походження, аніж до народжених в Україні і до себе особисто. Стосовно колишніх громадян України, які емігрували та змінили громадянство, таких сумнівів або особливих вимог в опитаних не виникало, їх вважають українцями, якщо вони себе так усвідомлюють.

Отже, українцями можна називати/вважати всіх громадян, незалежно від національності і навіть тих, хто не є громадянами України, але вважають себе українцями, дотримуються українських традицій, звичаїв, відстоюють інтереси та репутацію України, вболівають за її долю, іншими словами, люблять Україну.

Більшість учасників фокус-груп не мають сумніву в тому, що всі українці, незалежно від походження, повинні досить добре знати мову своєї держави, її історію і культуру, поважати державні символи. Це вони сприймають як аксіому, що не вимагає доказів чи додаткових аргументів.

Частина учасників дотримуються думки, що для того, щоб вважатися справжнім українцем, треба народитися в Україні, жити тут та любити цю країну.

У повсякденному житті більшість учасників фокус-груп не переймаються тим, хто якої національності, особливо жителі багатонаціональних областей.

– На мою думку, українцем може бути і та людина, яка народилась, і та людина, яка приїхала. Та людина, яка приїхала, вона прийняла громадянство України, і несе повну відповідальність за те, що вона стала українцем. І для цього вона вивчає історію, традиції, переймається нашим духом, любить нашу батьківщину, нашу Україну так, як вона любила колись іншу батьківщину, якщо то можна було назвати батьківщиною. (Черкаси)

– Наприклад, он живе в Канаді, але вважає себе українцем. Тому що він любить свою країну. Йому подобається тут бути. Він вважає себе українцем. Хоча за паспортом він – канадець, Душа лежить до цієї країни. Це внутрішнє ставлення і самоощущення. (Краматорськ)

– Я народився в Росії і живу в Україні всю життя. Я – українець. (Чернігів)

– Мої батьки все-таки російські, вони приїхали з Росії. І я народився тут, але я вважаю себе україночку, і діти мої так вважають. (Дніпро)

– Не обов'язково, щоб людина народилася українцем. Це важливо, але навіть якщо ти народився в іншій країні, приїхав сюди, живеш тут і любиш твою державу, то можна назвати її українцем. (Львів)

– Бути українцем – це моральний критерій. Інтерес до країни, до образу життя, культури. До історії і коренів. До майбутнього. (Краматорськ)

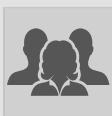
Розуміння української нації

Результати дискусій свідчать, що для багатьох, якщо не для більшості учасників фокус-груп, сам термін “нація” до кінця не є зрозумілим.

Найпопулярніші тлумачення цього терміну мали такий вигляд:

1. Нація – синонім слова “національність” (тобто етнічне походження).
2. Нація – це народ, корінне населення певної країни.
3. Нація асоціюється із націоналізмом, має негативне забарвлення.
4. Нація асоціюється із якостями, характеристиками, національними рисами, притаманними певному народу, національності. Наприклад, німці – це пунктуальність, акуратність; японці – працелюбство. У цьому контексті поняття “українська нація” викликало асоціації із працелюбними, талановитими людьми, які гарно співають, відрізняються своєрідним побутом, традиціями, багато натерпілися в різні історичні періоди, бідні в економічному плані, але готові захищати, боротися за Україну.

Деякі учасники фокус-груп вважають, що до української нації належать усі українці в світі.

– Нація – народ со своєю історією, со своїми традиціями. (Дніпро)

– Нація – це те, хто виріс в українських традиціях. Це той, хто пам'ятає свої корні і знає свій мовний діалект. (Краматорськ)

– Народ – це ширше поняття, а нація вузьче. Мені так здається. (Львів)

– Нація – це ми з вами. (Черкаси)

4. СПРИЙНЯТТЯ РІЗНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У багатьох фокус-групах спостерігався один і той самий ефект: їх учасники впевнено та однозначно стверджували, що існують істотні відмінності між різними регіонами України, а на етапі конкретизації цих відмінностей процес обміну думками суттєво

гальмувався відразу після озвучування першої відмінності: мови.

Далі менш впевнено та без конкретних прикладів говорили про регіональні відмінності в традиціях, історії, менталітеті, але навести конкретні приклади, як правило, не могли.

Розмірковуючи про регіональні відмінності, найчастіше в усіх групах обирали вектор “схід – захід” України, саме ці регіони отримали найбільшу кількість відмінностей.

Жителі Півдня України (окрім Криму), на думку частини учасників фокус-груп, не мають суттєвих відмінностей від жителів Центральної України.

Велика частина учасників, особливо сільські жителі, не мають достатньо досвіду подорожей Україною, щоб сформулювати своє особисте ставлення до цього питання. Багато хто керується чутками, враженнями знайомих та інформацією із ЗМІ.

Наприклад, у різних фокус-групах описували як типові, випадки, коли російськомовних туристів у західних областях не хотіли обслуговувати або завищували ціну через те, що вони розмовляли російською мовою. Складається враження, що можливі реальні поодинокі випадки популяризуються та стають поширеними чутками-легендами, підживлюючи негативні стереотипи, оскільки самі респонденти, які впевнено та безапеляційно по це розповідали, з подібними випадками особисто не стикалися.

Слід підкреслити, що на своїй окремішності, відмінності від жителів решти регіонів країни (і в т.ч. – західних) наголошували учасники фокус-груп з Закарпаття.

Жителі всіх регіонів, крім Донеччини, вказували на швидше негативне сприйняття жителів Сходу – через низький рівень культури, сконцентрованість злочинних елементів, бідність і певну депресивність природи, архітектури.

Разом з тим, значна частина учасників фокус-групи в Краматорську позиціонують Донбас історично окремим, відмінним від решти України, регіоном. До Сходу на чолі з Донбасом, або Донецьком відносять Харківську, Запорізьку та Дніпропетровську області.

Собі вони протиставляють Захід, де, на їх думку, “немає промисловості”, “люди не працюють, а балакають”, “тотальний розслабон”, більшість працюють за кордоном і не сплачують податків в Україні. Жителі Донеччини навіть зараз схильні повторювати, що саме вони “годуєть Україну”.

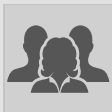
Майже в усіх групах були учасники, які в якості найбільш типової, “найбільш української” області назвали Полтавську, що теж є застарілим стереотипним уявленням.

Загалом, учасники фокус-груп звертали увагу на те, що в Україні відрізняються між собою не тільки регіони, але й області, навіть населені пункти в межах області, і це нормально. У першу чергу помітні відмінності в мові (вимова, місцеві діалекти).

Значна частина учасників наголошували на своєму “нормальному” ставленні до жителів усіх регіонів. Інші схильні вважати більш зрозумілими та близькими за менталітетом жителів сусідніх областей.

Загалом, наявні відмінності між жителями різних регіонів оцінюються як нормальне явище, що може свідчити про багатогранну українську культуру, традиції, національний колорит.

– А мне кажется, что четких разграничений нет. В любом регионе есть хорошие и плохие люди. (Чернігів)

– Кожен регіон відрізняється мисленням, розмовою, діалектом, у кожного навіть інша вимова. (Львів)

– Историческое деление – это левый берег и правый берег Днепра. Это разные культуры и мировоззрение. Это два разных языка. Левый берег – это то, что России принадлежало. (Краматорськ)

– Я думаю, выделять мы можем только Западную Украину, а так – везде одинаково. В основном да, мы все похожи здесь. (Дніпро)

– На Западной Украине очень семейные отношения, то есть они семью во главе всего ставят. Традиции у них больше соблюдаются. Религиозные очень сильно. И в общем все очень консервативно. (Харьков)

– На западе вообще нет промышленности. Там можно целый день проехать и за все время увидеть одну трубу только. А у нас – одни трубы. (Краматорськ)

– Мы здесь, на востоке, ближе к России, мы на границе. Они, Западная Украина – на границе с Польшей, Венгрией. Это влияет на наш уровень жизни и на наш менталитет. Запад – ближе к Европе, там больше свободы. (с.Василівська Пустош, Донецька обл.)

– Херсон, Миколаїв, як на мене, там люди простіші, краці. А от Одеса. Там стягають з тебе останню копійку. (Львів)

– Харьков – это восток интеллектуальный, промышленный, финансовый, сейчас город развивается сам. (Харьков)

– Исторически, религиозно и этнически мы [захід і схід України] разные народы. Нас объединили практически искусственно, советская власть собрала всех в одну кучу. (Одеса)

– Ми є українці. Так. Але Закарпаття – це не зовсім Україна... Навіть близько до неї не доходить. Ми живемо венгри, угорці, українці, цигани, ми живемо разом, ми ніколи ні з ким не сваримось. (с.Ратівці Закарпатської обл.)

– Сравнить киевский либо полтавский украинский язык и сравнить украинский язык примерно на Закарпатье, то это что-то вообще не совсем понятное. Там венгерские нотки, польские, что-то такое... (Харьков)

– Если взять Донецк и его историю, то туда свозили всех преступников. (Дніпро)

– Донбасс. Репарка. Когда я в СССР служил на Байконуре, у нас были с Украины ребята, но мы

были с Донбасса. Мы были отдельно... Донбасс был как отдельное государство. (Краматорськ)

– Донбасс был в СССР престижнее, чем сама Украина! (Краматорськ)

– Восток – я представляю почему-то рабочего. Рабочий класс. Просто тут люди скорее работают на заводах и фабриках, а там [на Заході] нет такой промышленности. А там туризм. (Краматорськ)

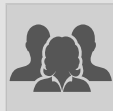
– Они более европейцы, а мы азиаты. Почему? Они изменяются за счет туризма, их города посещают много иностранцев. И люди там каждый раз настроены встречать этих гостей. Они гостеприимные и потому воспитанные, открытые и радостные. Мы немного отличаемся. Мы – замкнутые. (Краматорськ)

– Суми, Полтава – там справжня Україна, ... вони можуть виступати як показники України... (Львів)

– Одеса – це багатонаціональна така маленька країнка, як можна назвати. Тому що там дуже багато етнічних груп. (Черкаси)

– Регіони відрізняються ставленням один до одного, мова, культура, звісно ж, інша. Там традиції інші, але все це цікаво, це і є Україна. (с.Ратівці Закарпатська обл.)

На відміну від сприйняття жителів Донбасу, жителів Криму учасники фокус-груп вважають скоріше кримчанами, ніж українцями, корінним населенням Криму значна частина вважають кримських татар. Деякі учасники в кількох групах зазначили, що кримські татари виявилися більшою мірою українцями, ніж жителі Донбасу.

– Они [жителі Криму] сами не хотят к нам возвращаться. (Одеса)

– [Жителі Криму] ... не українці, з них українців не можна зробити. (Черкаси)

– И как оказалось, что самыми украинцами в Крыму являются татары. (Одеса)

5. ЄДНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗМІЦНЕННЯ

Питання єдності українського народу виявилось досить складним, неоднозначним для значного числа учасників фокус-груп та представлено досить різними думками.

Частина учасників (близько третини) не бачать проблем із єдністю українців. Інші таку проблему визнають, але не мають уявлення, як її вирішити.

Оцінюючи зміни у країні за останні три роки, учасники фокус-груп не змогли дійти спільних висновків. Значна частина вважають, що українці за останні три роки віддалилися один від одного. Частина вважають, що українці з різних регіонів зблизилися через спільні проблеми, конфлікт на Донбасі, АТО. Частина припустили, що суттєво нічого не змінилося: кожен як жив своїм життям і переймався матеріальними проблемами, так і зараз живе, тільки проблем побільшало. Були й такі, що не змогли визначити, чи відбулися зміни в даному контексті за останні три роки, чи ні.

– *Єдинства нет. Нас столько раз обманывали. Единство было в 2004г., потом еще было. Но когда нас постоянно много лет обманывают...* (Чернігів)

– *Взагалі народ згуртований, але більшість опинилася у злиднях. І є такий егоїзм, озлобленість. Особливо именно у пенсионеров.* (Черкаси)

– *Последние события, мое личное мнение, нас очень сплотили, мне кажется. Едут защищать Донбасс из Западной и Центральной Украины.* (с.Василівська Пустош, Донецька обл.)

В якості чинників, що роз'єднують український народ, називалися такі:

1. відсутність середнього класу, глибока прірва між багатими та бідними;
2. мовне питання;
3. різне бачення вектора розвитку України, очікування допомоги від різних країн: одні орієнтуються на Європу, інші – на Росію;
4. націоналізм, особливо у його радикальних проявах;
5. байдужість, заздрісність, озлобленість самих українців один до одного, зацикленість на власному добробуті, безпеці, схильність до вирішення справ, проблем за допомогою хабарів;
6. різне ставлення до війни, переселенців, до подій та жителів Донбасу;
7. рідше – різне ставлення до історії, до подій минулого та історичних постатей, наприклад, таких, як Бандера, Шухевич, Мазепа, Грушевський.

– *Война разъединяет, разве мамы Западной Украины простят жителям Донбасса, что убивали их детей? И будет опять: там Донбасс, там Запад.* (Краматорськ)

– *Менталитет по регионам отличается... То есть так, как они видят свое будущее: кто-то вместе с Россией, кто-то с западными странами. Просто исторически так сложилось, каждый смотрит в разные стороны.* (Чернігів)

– *Кто-то считает Россию агрессором, а кто-то не считает. Кому-то нужен этот Евросоюз, кому-то - нет.* (Краматорськ)

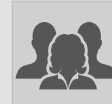
– *История разъединяет. Кто-то за Отечественную войну, кто-то за Вторую мировую, кто-то за Голодомор, кто-то против Голодомора.* (Харьков)

У якості чинників, які об'єднують українців з різних регіонів, називалися:

1. різке зниження якості життя, проблеми соціального та матеріального характеру, бідність;
2. спільна територія, кордони країни;
3. спільні надії та бажання миру, кращого життя;
4. спільне горе, біда – конфлікт на Донбасі, загибель рідних, знайомих в АТО;
5. негативне ставлення до влади, Президента;

6. здатність українців до співпереживання, взаємодопомоги, терплячисті, працьовитість.

Волонтерський рух у контексті обговорення об'єднуючих чинників згадували нечасто, громадські організації не пригадали жодного разу.

– *Объединяет бедность. И просвета этому не видно. Все понимают, и ощущают, что всем плохо.* (Чернігів)

– *Наш народ всегда был сплочённым. То есть в беде друг друга никто, по большому счёту, никогда не бросает... Если бы не было этой сплочённости, уже было б всё просто забрано давным-давно (не только Донбасс и Крым).* (Черкаси)

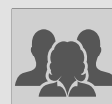
– *Все мечтают о хорошем будущем. И ради этого готовы на какие-то компромиссы. Вот закончится война и будет все хорошо.* (Краматорськ)

– *Люди скучковались больше – группами, понятиями. Стали более патриотичными. Два года армию кормили.* (Дніпро)

– *Объединяют победы, например, Олимпиада, или когда Украина выиграла Евровидение.* (Краматорськ)

– *Загнанные в угол люди начинают становиться более терпимыми друг к другу, мы начинаем притираться.* (с.Шабо, Одеська обл.)

На питання: ХТО роз'єднує українців різних регіонів, – відповіді більшості учасників усіх груп були подібними: влада, політики, потім – ЗМІ, які знову ж таки належать політикам, олігархам, та активно маніпулюють громадською думкою, свідомістю.

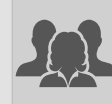

– *Нас – украинців різних регіонів – ніколи не ділила війна, нас влада ділила.* (с.Ратівці Закарпатська обл.)

– *Раніше була єдина Україна, а тепер акцентують увагу – Захід, Схід, Південь, Північ. Телебачення акцентує, бо колись так не було. Колись була єдина Україна і не було важливим, чи на сході ти жив, чи на заході.* (Львів)

– *Еще выборная кампания Януковича в 2004г. была построена, что какие-то цвета – красный, желтый, зеленый, что Ющенко к кому-то там лучше относится. Да не было ничего подобного! Нельзя было этого делать.* (с.Василівська Пустош, Донецька обл.)

Рідше, але згадували в якості суттєвого роз'єднуючого чинника – пропаганду з боку Росії.

– *Разъединяет пропаганда русских и украинские политики, которые проплачены Россией. Вот они и отработывают бабло.* (Київ)

Частина учасників фокус-груп зауважували, що усталені стереотипи стосовно жителів різних регіонів, як-то “Схід годує всю Україну” або “на Заході тільки розповідають про патріотизм, а самі живуть заробітчанством за кордоном”, є результатом пропаганди у ЗМІ.

Оцінка впливу на суспільну єдність окремих чинників

Спільне минуле

Значна частина учасників фокус-груп схильні до того, що цей чинник скоріше об'єднує. Проте єдиного визначення цього спільного минулого немає. Хтось зрозумів спільне минуле з часів козацтва, хтось у першу чергу подумав про СРСР.

Вважають, що період СРСР об'єднує в першу чергу тих, хто зараз передпенсійного або пенсійного віку. У багатьох групах були учасники, які продемонстрували певну ностальгію за радянськими часами (зокрема в Чернігівській, Одеській, Київській, Дніпропетровській областях).

Спільне сучасне

Близько половини учасників фокус-груп схильні сприймати державну незалежність України як об'єднуючий фактор: Україна стала незалежна як держава, більше уваги стали приділяти вивченню історії українського народу, популяризації української мови, національної культури, традицій.

Частина респондентів вважають, що ставлення до незалежності було різним у різних регіонах, і що саме з цього періоду почався розподіл та поступове розкрадання країни.

Спроби переоцінити події минулого з погляду саме українського народу

Цей чинник був більш зрозумілим у контексті переоцінки, перегляду певних історичних фактів, періодів. Молодші учасники продемонструвала більш нейтральну позицію.

Учасники середнього та старшого віку дійшли думки, що це все сприймається досить неоднозначно, викликає відторгнення, іноді навіть дратує. На їх думку, "історію потрібно залишити історикам і не маніпулювати нею у політичних іграх, які роз'єднують народ та цілеспрямовано відволікають його від більш актуальних проблем".

Частина респондентів незадоволені процесами перегляду трактувань тих чи інших історичних подій і вважають це "нав'язуванням".

Боротьба за цілісність своєї країни проти спільного ворога – Росії

Для багатьох учасників фокус-груп не є очевидним визначення Росії як ворога України. Це стосується не лише жителів східних і південних областей країни.

Серед учасників фокус-груп помітною була тенденція вважати винними у військовому конфлікті на Сході керівництво Росії та України, олігархічні клани обох країн, але не покладати відповідальність на цілу Росію та її народ. Значна частина не вважають за можливе воювати проти Росії, де вони мають родичів і знайомих.

У цілому, ставлення учасників фокус-груп до війни, її причин і способів її припинення є досить неоднозначним.

Бачення спільного майбутнього

Учасники всіх без винятку фокус-груп висловили бажання жити в мирній, багатій країні, незалежній від впливу інших держав та авторитетній серед міжнародної спільноти.

Шляхи досягнення такого стану учасники бачать різні, але шлях об'єднання з Росією підтримували лише поодинокі учасники.

Деякі учасники констатують, що сам факт потреби в геополітичному виборі є чинником, що роз'єднує.

Спільні герої

Розглядаючи питання спільних героїв, видатних особистостей, які б користувалися повагою та позитивним ставленням українців різних регіонів, учасники фокус-груп обирали кандидатури переважно серед науковців, дослідників, письменників, поетів, культурних діячів, лікарів, спортсменів рідше – серед політиків та історичних постатей.

Частина учасників одразу наголосили на тому, що це не мають бути політики.

Вибір учасників (від найчастіше згадуваних):

1. Микола Амосов, Олександр Шалімов, Борис Патон, рідше – Ігор Сікорський, Сергій Корольов, Олег Антонов.
2. Тарас Шевченко, Леся Українка, Григорій Сковорода, рідше – Іван Франко.
3. Богдан Ступка, одиниці – Ада Роговцева.
4. Святослав Вакарчук із групою "Океан Ельзи", рідше – Скрибін.
5. Олександр Усік, Андрій Шевченко (футболіст), Володимир Кличко (до періоду, поки не став мером Києва, після чого його імідж погіршився, на думку багатьох респондентів), Сергій Бубка.
6. Богдан Хмельницький, Михайло Грушевський.
7. Рідше – Микола Гоголь, Михайло Булгаков, Ільф і Петров, Леонід Биков, Сергій Жадан, Казимир Малевич.

Першочергові кроки для об'єднання українців, які повинна зробити влада

За результатами відповідей учасників фокус-груп можна виокремити такі очікування:

1. закінчити війну на Донбасі;
2. підвищити рівень життя громадян та їх соціальний захист. У результаті люди стануть більш спокійними, добрішими, задоволеними, краще ставитимуться до держави, підвищиться рівень патріотизму та єдності;
3. підвищити цінність особистості в суспільстві, повагу до кожного громадянина з боку держави;
4. припинити розділяти українців, наголошувати на їх відмінностях у негативному контексті, маніпулювати питаннями мови, історичними подіями;

5. відшукати та активно просувати національну ідею, яка буде зрозумілою та привабливою для жителів різних регіонів, ідеологію, яка, наприклад, робитиме акцент на незалежності України від інших країн, на активному економічному, науково-технічному розвитку тощо;
6. активно підвищувати культурний рівень населення.

Головну відповідальність за проведення політики єдності респонденти покладають на Президента та владу різних рівнів, наголошуючи на тому, що прості громадяни не мають інструментів впливу на владу та ситуацію у країні загалом.

Учасники всіх фокус-груп наголошували на тому, що дійсно об'єднати українців може новий харизматичний чесний лідер, який повинен бути професіоналом, а головне патріотом.

Що можуть зробити прості громадяни (на думку частини учасників фокус-груп), щоб посилити єдність суспільства:

1. займати більш активну громадську позицію у різних її проявах: не бути байдужим до чужих проблем, уміти співпереживати та допомагати іншим, брати участь у вирішенні проблем на рівні будинку, під'їзду;
2. не ігнорувати вибори різного рівня з думкою, що "від мене нічого не залежить, і оберуть тих, кого треба, а не за кого голосували";
3. реагувати на факти несправедливості та неповаги з боку держави, не боятися відстоювати свою позицію навіть за допомогою участі в акціях протесту;
4. бути більш толерантними, терплячими, розсудливими. З повагою ставитися до жителів інших регіонів, не бути жертвами стереотипів. Бути порядними та відповідальними, наприклад, не давати хабарів;
5. більше подорожувати Україною, більше знайомитися із традиціями, звичаями, особливостями інших регіонів. Бути більш відкритими для спілкування, запрошувати гостей;
6. підвищувати власний культурний та освітній рівень, який не дозволить бути жертвами пропаганди, стереотипів, вестися на провокації та порожні обіцянки;
7. виховувати в дітях повагу один до одного, прищеплювати любов до України, до її різноманітних традицій, культури, історії, мови, національних символів, звичаїв, до її колориту та неповторності кожної з областей. Виховувати гідних, щирих, добрих, працьовитих патріотів.

ДЕЯКІ ВИСНОВКИ ЗА ПІДСУМКАМИ ФОКУС-ГРУП

Відповіді громадян засвідчили, що в суспільстві зберігається неоднозначне ставлення до України та

різних груп українців. Значну роль у відповідях відіграло незадоволення респондентів їх особистою соціально-економічною ситуацією, у першу чергу – падінням рівня життя. У багатьох випадках саме це лягало в основу ставлення до держави (в цілому – негативного). Окрім того, значна частина учасників усіх фокус-груп продемонстрували схильність до пріоритетної концентрації на власних проблемах і проблемах свого кола спілкування.

Сприйняття учасниками фокус-груп України як держави часто змішуються з недовірою до державних інституцій, державного керівництва і політиків, а також часто є залежними від думок, що побутують у тому чи іншому колі спілкування, незалежно від наявності доступу до інших джерел інформації.

Під час оцінок інших регіонів України та в оцінках європейського вектора розвитку держави даються взнаки брак особистого досвіду, достатньої поінформованості, зумовлюючи живучість стереотипів і чутливість громадян до поширених міфологем.

Відчувається значний рівень взаємної недовіри жителів різних регіонів, який часто є наслідком усталених стереотипів, консерватизму та недостовірної інформації, браку знань і взаємної комунікації. На це вказує, зокрема, мала кількість конкретних посилянь під час озвучення проблем у спілкуванні з жителями інших регіонів.

Можна констатувати, що наслідки політизації і використання відмінностей між жителями різних регіонів країни, в т.ч. – історичної пам'яті, мовного питання, геополітичного вибору – продовжують чинити негативний вплив на процес формування спільної загальнонаціональної ідентичності.

Ситуація ускладнюється погіршенням соціально-економічного становища більшості громадян, розчаруванням у діях владних інститутів, втратою довіри до влади та політиків, зневіри у їх спроможності здійснити позитивні зміни в країні.

Водночас, дослідження чітко фіксує наявність тенденції до цілком толерантного взаємного сприйняття жителями різних регіонів країни. Окрім того, воно засвідчує наявність у суспільстві потенціалу для консолідації та суспільного запиту на формування нової, спільної для всіх громадян національної ідеї, яка пропонувала б громадянам чіткі й зрозумілі спільні перспективи. Так, значна частина учасників фокус-груп продемонстрували схильність до усвідомлення себе саме як громадян. Важливо також зазначити, що жителі різних регіонів України хотіли б мати більше підстав для гордості за свою країну.

Аналізуючи результати досліджень у фокус-групах, слід також брати до уваги особливості цього виду досліджень і їх відмінності від масових соціологічних опитувань, у т.ч. – можливість впливу лідерів на учасників фокус-груп, регіональну та місцеву специфіку та ін.

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ/ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН У КРАЇНАХ БАЛТІЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Багато країн колишнього СРСР і соціалістичного табору постали перед проблемою формування або “перезавантаження” своєї ідентичності в нових умовах, що принципово відрізняються як від їх соціалістичного минулого, так і від міжвоєнного періоду, коли відбувалися становлення (країни Балтії), відродження (Польща) або динамічний розвиток (Румунія) їх державності.

При цьому, підходи та засоби формування ідентичності у кожній з країн відображували специфіку їх історичного розвитку, суспільно-політичної, соціально-демографічної, етнонаціональної, мовної, конфесійної ситуації, що зумовлює їх унікальний, подекуди суперечливий характер. Цей чинник має враховуватися у процесі вивчення відповідного досвіду та оцінки можливостей і доцільності його використання у вітчизняній практиці.

Головними напрямками розв’язання проблеми формування/збереження ідентичності, що тією чи іншою мірою реалізувалися у згаданих країнах, можна вважати такі.

1. Розробка політики пам’яті або “історичної політики”, основними завданнями якої були, як правило: подолання “комуністичної спадщини” в культурі, науці, освіті, національному світогляді; формування позитивного образу нації, якій ця спадщина була нав’язана під зовнішнім примусом; створення прийнятної для національної гідності картини відносин з іншими народами у довоєнному минулому.

З цією метою приймалися відповідні нормативні акти, створювалися інституції з їх реалізації (інститути національної пам’яті та інші дослідницькі центри та фонди, музейні установи, фахові комісії при владних інституціях тощо), здійснювалися заходи в освітній і культурній сферах, проводилася реконструкція символічного простору країни.

2. В окремих випадках, особливо тоді, коли вироблення прийнятної для всього суспільства політики пам’яті становило проблему, засобом формування ідентичності виступали заходи, спрямовані “назовні”: створення міфологем великої в минулому країни та розділеного народу, відокремлені частини якого необхідно інтегрувати в єдиному державному утворенні або, принаймні, взяти під культурну та політичну опіку. Такий шлях формування або зміцнення національної ідентичності створював проблеми у відносинах із сусідніми країнами, ускладнював міждержавні відносини.

3. У тих країнах, де національний склад після Другої світової війни суттєво змінився не на користь титульного етносу, були передбачені особливі заходи: (1) відмова в автоматичному наданні громадянства тим, хто прибув до країни після втрати нею незалежності, та їх нащадкам і, відповідно, обмеження їх можливостей впливати на політичний курс країни; (2) прийняття законів про громадянство, відповідно до яких останнє може набуватися мігрантами та їх нащадками лише на досить жорстких умовах натуралізації.

4. Усі країни Балтії, на відміну від країн ЦСЄ, як і інші колишні республіки СРСР, тією чи іншою мірою пережили вплив русифікації, що виявлявся не стільки у витісненні мов корінного населення, скільки в їх штучній стагнації – неминучому наслідку обмеження сфери їх функціонування в умовах бездержавності. Для вирішення цих проблем (розвитку мов титульних етносів, розширення сфери їх застосування і кола їх носіїв) були вжиті особливі заходи – прийняті відповідні закони, створені спеціальні органи для контролю за їх виконанням (мовні інспекції) і з питань розвитку та збереження чистоти державних мов.

Політика ідентичності в країнах Балтії має як спільні риси, так і відмінності, зумовлені різною історією і національним складом населення на час відновлення державної незалежності. До спільних рис можна віднести бажання радикально відмежуватися від радянської спадщини.

На відміну від України, Литва, Латвія та Естонія ніколи не розглядали радянський період як час, в якому “було і щось добре”. Для них це був період окупації, тому радянська влада, хоча й частково представлена місцевими кадрами, вважалась абсолютно чужим інститутом, і будь-які її “досягнення” оцінювалися негативно, як такі, що здійснювалися не в інтересах цих країн.

Відповідно, і “визволення від німецько-фашистських загарбників” вважалось лише заміною одного окупанта іншим, а термін “Велика Вітчизняна війна” від самого початку був виключений з історичного дискурсу. Внаслідок цього відносини країн Балтії з Росією, яка офіційно проголосила себе правонаступницею СРСР і з певного часу створила своєрідний культ перемоги у згаданій війни, завжди були прохолодними або й загостреними.

Оскільки балтійські республіки розглядали здобуття незалежності як відновлення державного статусу, який мали до 1940р., а себе – як прямих політичних і правових спадкоємців держав міжвоєнного періоду, в їх суспільствах (за винятком некорінного населення) не виникало сумнівів щодо основ їх ідентичності.

Отже, йшлося не про її формування чи “перезавантаження”, а, насамперед, про її захист шляхом подолання наслідків радянської окупації і “повернення” до європейської спільноти. Послідовне прагнення балтійських політичних еліт домогтися для своїх країн членства в ЄС і НАТО диктувалося чітким усвідомленням, що лише це, а не будь-які регіональні альянси чи двосторонні домовленості, може стати надійною гарантією збереження їх державного суверенітету та національної самобудності.

Особливості політики ідентичності Латвії в перші роки відновлення державної незалежності значною мірою зумовлювалися тим, що за час її перебування у складі СРСР, відсоток етнічних латишів у загальній структурі населення республіки істотно зменшився. У 1989р. вони становили 52%, тоді як у 1935р. – 77%, у 1959р. – 62%, у 1970р. – 57%, у 1979р. – 54%¹.

Російською мовою володіли 81,6% населення Латвії, в т.ч. 68,3% латишів, при тому, що латиською мовою володіли лише 20% російськомовних жителів республіки, в т.ч., 21,2% етнічних росіянів². З 1959р. по 1989р. відсоток тих, хто вважав російську мову

рідною, зріс з 31,4% до 42,1%³. Російська мова переважала у столиці Латвії та в усіх містах республіканського підпорядкування.

Виникали небезпідставні побоювання, що такі тенденції за загальної малочисельності етнічних латишів (із 2 665 770 жителів Латвії у 1989р. латиші склали 1 387 757)⁴ можуть призвести до їх асиміляції. Тому першим напрямом збереження латиської ідентичності стала мовна політика. Місцевими органами влади ще до формального здобуття незалежності, як першочергові, були вжиті заходи щодо захисту латиської мови.

У 1989р. до Конституції Латвійської РСР була внесена стаття про латиську мову як державну на території республіки, а також прийнятий Закон “Про мови”, суттєво змінений у 1992р. У 1999р. був прийнятий новий Закон “Про державну мову”. Закон визнає єдиною державною латиську мову. Статус мови корінного населення було надано лівської мові, яку держава зобов’язувалася зберігати, захищати і розвивати (нині нею володіють лише кілька десятків осіб⁵). Всі інші мови, що використовувалися в країні як мови приватного спілкування, були визнані іноземними.

Відповідно до закону був складений перелік професій у публічному і приватному секторах, які вимагають знання державної мови, і визначені штрафи за порушення вимог до її знання. У подальшому цей перелік був розширений, а штрафи – збільшені. Закон “Про державну мову” та інші закони та підзаконні акти забезпечили домінування латиської мови в освіті, судочинстві, у ЗМІ.

При цьому, інші мови (переважно російська) зберігають певні позиції у середній і середній професійній освіті, а також у приватних вищих навчальних закладах. З 811 шкіл, які отримують державне фінансування, у 104 існують навчальні програми мовами національних меншин (у 94 – російською, 4 – польською, 1 – українською, 1 – білоруською, 2 – на іврит, 1 – литовською, 1 – естонською⁶). Водночас навчання в них частково ведеться й державною мовою.

У судових процесах можливе використання недержавної мови за згодою всіх сторін. В інших випадках особи, які не володіють державною мовою, забезпечуються перекладачем.

Державним органом, на який покладається нагляд за дотриманням Закону та інших нормативно-правових актів у частинах, де йдеться про використання державної мови, був визначений Центр державної мови (*Valsts valodas centrs*) при Міністерстві юстиції (створений у 1992р.). Латвія з принципових міркувань не ратифікувала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин.

16 січня 2002р. з ініціативи Президента Латвії Вайри Віке-Фрейберги була створена Комісія з державної мови з метою “осмислення ситуації з державною мовою, розробки пропозицій щодо зміцнення статусу латиської мови як державної і розвитку державної мови”. Діяльність Комісії фінансується Канцелярією

¹ Сайт Центрального статистичного бюро (Centrālās statistikas pārvaldes (CSP). – http://data.csb.gov.lv/pxweb/en/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_iedzskaitis/ISO080.px/?rxid=a79839fe-11ba-4ecd-8cc3-4035692c5fc8.

² Результати перепису населення Латвійської РСР 1989р. – http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/1989_tautas_skaitisana.pdf.

³ Там само.

⁴ Сайт Центрального статистичного бюро (Centrālās statistikas pārvaldes (CSP). http://data.csb.gov.lv/pxweb/en/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_iedzskaitis/ISO080.px/table/tableViewLayout2/?rxid=a79839fe-11ba-4ecd-8cc3-4035692c5fc8.

⁵ Миноритарные языки Европы. – <http://minlan.narod.ru/Livonian.html>.

⁶ Minority education: statistics and trends. – Сайт Міністерства закордонних справ Латвії, 21 березня 2016р., <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/society-integration/minority-education-in-latvia/minority-education-statistics-and-trends>.

Президента Латвійської Республіки⁷. Головними завданнями Комісії є забезпечення розробки концепції політики державної мови на підставі всеосяжного аналізу мовної ситуації, розробка державної програми з дослідження і розвитку латиської мови й визначення стратегії реалізації цієї програми⁸.

Важливе місце у збереженні ідентичності посідає політика з питань громадянства, спрямована на запобігання асиміляції корінного населення Латвії. Першим з її заходів стало прийняття постанови Верховної Ради Латвійської Республіки “Про відновлення прав громадян Латвійської Республіки і основні умови натуралізації” від 15 жовтня 1991р. 22 липня 1994р. ця постанова та інші дотичні документи втратили силу у зв’язку з прийняттям Закону “Про громадянство”⁹.

Згідно з цим Законом, громадянами Латвії визнавалися особи, які були її громадянами станом на 17 червня 1940р. (день окупації Латвії частинами Червоної Армії), та їх нащадки, а також латиші та ліви, які підтвердили: проживання своїх предків на території Латвії у період з 1881р. по 17 червня 1940р., своє знання латиської мови, належність до державної нації (для латишів) або автохтонів (для лівів). Право на громадянство зберігалось за особами, які залишили Латвію в період з 17 червня 1940р. до 4 травня 1990р., рятуючись від окупаційного режиму СРСР або Німеччини, та їх нащадки.

Інші категорії населення були визнані негромадянами і, за бажання, могли пройти процес натуралізації. Умови натуралізації: проживання на території Латвії останні п’ять років; знання латиської мови (на побутовому рівні), основних положень Конституції, тексту державного гімну, основ історії та культури Латвії; наявність легального джерела засобів існування; вихід з попереднього громадянства; зобов’язання бути вірним Латвійській Республіці. Для низки категорій жителів Латвії встановлені обмеження на натуралізацію¹⁰. На цей час у Латвії нараховується 232 тис. негромадян, які позбавлені можливості брати участь у політичній діяльності, а також основних соціальних гарантій і права вільного вибору професії та місця роботи¹¹.

Закон передбачає позбавлення громадянства Латвії, зокрема, за: службу у збройних силах чи інших військових організаціях інших держав за певними винятками; ведення дій, спрямованих на насильницьке повалення державної влади Латвійської Республіки, ліквідацію її незалежності; публічні заклики до таких дій або насильницької зміни конституційного ладу, щоправда, із застереженням “якщо це констатовано рішенням суду і у випадку позбавлення громадянства Латвії особа не стає особою без громадянства”.

У 2013р. до Закону були внесені зміни та доповнення, які дещо лібералізували набуття латвійського громадянства.

Третім напрямом політики зі збереження національної ідентичності стала політика пам’яті, в якій найбільша увага приділяється періоду радянської окупації та Другій світовій війні. Головними документами, в яких сформульоване офіційне ставлення до подій тих часів, є декларації Сейму Латвійської Республіки “Про окупацію Латвії” від 22 серпня 1996р., “Про латиських легіонерів у Другій світовій війні” від 29 жовтня 1998р., “Про засудження тоталітарного комуністичного окупаційного режиму, що здійснювався в Латвії” від 12 травня 2005р.

У згаданих постановках сформульовані основні підходи до оцінок історичного минулого: стверджується, що під час радянської окупації здійснювався цілеспрямований геноцид проти народу Латвії та заходи із знищення його ідентичності; дається позитивне пояснення мотивів участі громадян Латвії у формуваннях Латиського добровольчого легіону СС та антирадянському національному підпіллі – захист Латвії від відновлення сталінського режиму та боротьба за державну незалежність країни; засуджується тоталітарний комуністичний окупаційний режим СРСР та діяльність усіх осіб, які брали участь у здійсненні злочинів цього режиму, визнаються та шануються учасники національного опору як борці за свободу Латвії¹².

У 1998р. при Президентові Латвійської Республіки була створена Комісія істориків. Існує також посада Радника Президента з питань історії, чим підкреслюється значущість історичних питань для сучасної державної політики Латвії. Головним завданням Комісії на першому етапі її існування було дослідження та осмислення проблеми “Злочини проти людства під час двох окупацій 1940-1956рр.”, а також організація підготовки підсумкової доповіді¹³.

У подальшому Комісія має “зробити внесок у шкільне викладання історії, підготувавши базу для написання нових навчальних посібників, а також сприяти поширенню у суспільстві інформації про події цього періоду, роз’яснювати історію Латвії за кордоном”¹⁴.

Серед державних структур, які активно займаються дослідженнями історії окупації і популяризацією набутих знань, потрібно згадати Музей окупації, Воєнний музей Латвії, Центр документації наслідків

⁷ Valsts valodas komisija (Комісія з державної мови). – Сайт Президента Латвії, http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=8.

⁸ Там само.

⁹ Закон “О гражданстве”. – Сайт Міністерства закордонних справ Латвії, <http://www.mfa.gov.lv/ru/informacionnye-materialy-i-dokumenty/voprosy-istorii-latvii/zakon-latvijskoy-respubliki-o-grazhdanstve>.

¹⁰ Натуралізації, відповідно до Закону “О гражданстве”, не підлягають, зокрема: ті, хто залишився в Латвії після демобілізації зі збройних сил СРСР після 17 червня 1940р., якщо до призову або вступу на службу Латвія не була постійним місцем їх проживання; колишні працівники спецслужб СРСР (за винятком тих, хто працював у фінансових, адміністративно-господарчих і планових відділах); ті, хто після 13 січня 1991р. діяли проти Латвійської Республіки у складі КПРС, ЛКП, Інтерфронту ЛРСР, Об’єднаної ради трудових колективів, Організації ветеранів війни та праці, Вселатвійського комітету громадського порятунку, Латвійського союзу комуністів.

¹¹ Скільки неграждан осталося в Латвії? – TV*NET, http://rus.tvnet.lv/novosti/obschjestvo/329317-skolko_njegrazhdan_ostalos_v_latvii.

¹² Тексти постанов див.: Дюков А.Р., Симиндей В.В. Государственная историческая политика Латвии: материалы к изучению. – Фонд “Историческая память”, 2011, с.20-31, www.historyfoundation.ru/dl.php?file=739.

¹³ Для виконання цього завдання були створені п’ять робочих груп за напрямками “Злочини проти людства на території Латвії 1940-1941 роки”, “Голокост у Латвії 1941-1944 роки”, “Злочини проти людства на території Латвії під час нацистської окупації 1941-1944 роки”, “Злочини проти людства в Латвії під час радянської окупації 1944-1956 роки”, “Латвія у складі Радянського союзу 1956-1990 роки”. Див.: Комиссия историков Латвии. – Сайт Президента Латвії, http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=7&lng=ru.

¹⁴ Там само.

тоталітаризму при Бюро із захисту Конституції. Серед недержавних – Товариство з вивчення окупації Латвії, фонд “Мала бібліотека історії Латвії”, серед завдань якого – вироблення у населення Республіки “імунітету” до російсько-радянських міфів.

Загалом, політика ідентичності Латвії спрямована, передусім, на подолання радянської спадщини в політичній, демографічній та культурній площинах і обмеження пропагандистського впливу Росії, в якій небезпідставно бачать загрозу латвійському суверенітету.

Особлива увага естонців до захисту власної ідентичності після відновлення державності зумовлюється негативними демографічними чинниками, які діяли в Республіці в

радянський період. Частка естонців у складі населення Естонії у повоєнні роки постійно зменшувалася. Так, якщо в 1934р. естонці склали 88% населення країни, то у 1989р. – 61,5%¹⁵. Така тенденція не могла не викликати побоювання щодо майбутнього нації. За даними соціологічного опитування у 1995р., 67% естонців вважали, що загроза існуванню естонської нації все ще існує¹⁶.

Як і в Латвії, головними напрямками збереження національної ідентичності стали мовна політика, політика в галузях громадянства та національної пам'яті.

Метою мовної політики було визначено збереження, поширення і розвиток естонської мови, перетворення її на мову міжнаціонального спілкування в країні. Згідно з Законом Естонської Республіки “Про мову” 1995р., державною мовою в Естонії є естонська, всі інші мови, в т.ч. й ті, якими користуються національні меншини, вважаються іноземними. Заходи з підтримки іноземної мови, згідно з Законом, не повинні завдавати шкоди естонській мові.

Володіння естонською мовою є обов'язковим для публічних службовців, працівників державних установ та установ місцевого самоврядування, а також працівників публічно-правових юридичних осіб та їх установ, нотаріусів, судових виконавців, присяжних перекладачів і працівників їх бюро.

Від працівників комерційних товариств, некомерційних об'єднань і фондів, які мають статус приватноправових юридичних осіб, а також фізичних осіб – підприємців володіння естонською мовою вимагається тоді, коли це виправдано з точки зору суспільних інтересів, до сфери яких належать: безпека суспільства, громадський порядок, публічне управління, освіта, охорона здоров'я, захист прав споживачів і безпека праці. Знання мови оцінюється на іспиті, за результатами якого особі видається посвідчення про рівень володіння мовою. Ці посвідчення заносяться до державного реєстру.

Державний нагляд за виконанням Закону здійснюється Мовною інспекцією, чиновники якої мають право направляти осіб із зазначених вище категорій на іспит, якщо у них виникли обґрунтовані сумніви щодо володіння цими особами естонською мовою на належному рівні. У разі, якщо особа не склала іспит на відповідному рівні, вона позбавляється свідоцтва про володіння мовою з відповідними кадровими наслідками.

Крім того, Мовна інспекція контролює відповідність офіційного використання мови літературним нормам, виконання вимог, встановлених до мови діловодства, ведення засідань, спілкування з громадянами тощо. Чиновники інспекції мають право безперешкодно отримувати необхідну їм інформацію, вносити роботодавцям пропозиції про припинення трудових договорів з працівниками, які не володіють естонською мовою на належному рівні, вносити такі ж пропозиції щодо звільнення з посад публічних службовців.

Мова національних меншин може використовуватися у внутрішньому діловодстві органів місцевого самоврядування, якщо в самоврядній одиниці представники даної меншини складають не менше половини населення. Право на використання мови меншини як мови внутрішнього діловодства надається Урядом Республіки за пропозицією зборів місцевого самоврядування.

Однак, мова меншини може використовуватися в цих органах лише поряд з естонською мовою, а їх листування з іншими органами місцевого самоврядування і державними установами здійснюється лише естонською. Естонською мовою мають бути і тексти на печатках, штампелях та офіційних бланках, а також тексти повісток, оголошень і повідомлень, до яких можуть докладатися переклади мовою відповідної меншини.

Естонська є основною мовою інформації. Нею повинні перекладатися іноземні тексти аудіовізуальних творів, радіо- та телепередач, реклами. Перекладу не потребують уроки іноземної мови, дикторські тексти оригінальних іноземних передач новин, прямих передач, однак вони не можуть становити більше 10% тижневого обсягу передач власного виробництва¹⁷.

¹⁵ Population by Nationality. – <http://estonia.eu/about-estonia/country/population-by-nationality.html>.

¹⁶ Алар Яанус. Эстонский закон о гражданстве: принципы и эволюция. – <http://www.hrights.ru/text/b9/Chapter10.htm>.

¹⁷ Закон Эстонской Республики “О языке”. – <http://rup.ee/rus/pdf/zakoninarusskom/27.pdf>.

Мовними питаннями опікується Рада з естонської мови при Міністерстві освіти і досліджень, створена 6 квітня 2000р.¹⁸ У 2004р. Урядом була затверджена Стратегія розвитку естонської мови у 2004-2010рр. Нині реалізується План розвитку естонської мови на 2011-2017рр.¹⁹

Важливим напрямом мовної політики стало зміцнення позицій естонської мови в освітній системі. Згідно з ст. 21 Закону “Про базові і середні школи”, прийнятого у 2010 р., естонська мова є мовою навчання у базових школах (дев’ять років навчання) та у вищих середніх школах (12 років навчання). Муніципальні школи можуть за певною процедурою обирати інші мови навчання²⁰.

Однак, у школах і класах з неестонською мовою навчання, *по-перше*, обов’язковим є вивчення естонської мови у 1-3 класах, *по-друге*, “... забезпечується організація навчання естонської мови на рівні, який дозволить випускникам базової школи продовжити навчання в естонському навчальному закладі”.

Цілями переведення на естонську мову більшої частини шкільної освіти називаються: “заохочення учнів використовувати державну мову в різних мовних ситуаціях, забезпечення їм рівних можливостей для отримання вищої освіти, участі в суспільному житті, допомога в досягненні успіхів на ринку праці”. Навчання державною мовою розглядається також як “важливий засіб інтеграції, який може збільшити єдність суспільства”²¹.

Одним із засобів збереження власної ідентичності, забезпечення перспектив національного розвитку та державного будівництва стало обмеження можливостей неестонського населення впливати на політичне та економічне життя країни, а, відповідно, і зменшення можливостей Росії впливати через російськомовне населення на політику відновленої держави (як і в Латвії, в Естонії йшлося не про здобуття незалежності, а про відновлення державності, втраченої у 1940р. внаслідок радянської окупації).

На початку 1992р. був введений у дію Закон “Про громадянство” 1938р., відповідно до якого громадянами Республіки вважалися лише ті, хто мав її громадянство до 16 червня 1940р., та їх прями нащадки. Особи, які прибули до країни після її анексії СРСР, та їх нащадки, могли набути естонське громадянство досить складним шляхом натуралізації. Внаслідок того, що негромадяни (близько третини населення, переважно росіяни) були позбавлені політичних прав і не могли брати участі у виборах, депутатський склад Парламенту після виборів 1992р. став цілковито естонським. Це дало можливість відновленій державі швидко провести ліберальні економічні реформи та послідовно утримувати курс на євроінтеграцію.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Development Plan of the ESTONIAN LANGUAGE 2011-2017. – https://www.hm.ee/sites/default/files/eestikeelearengukavainglise.indd_.pdf.

²⁰ Basic Schools and Upper Secondary Schools Act. Passed 09.06.2010. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013042/consolide>.

²¹ Russian-language schools' transition to partial Estonian-language instruction – What is happening and why? – Estonia.eu, 19 September 2016, <http://estonia.eu/about-estonia/society/russian-language-schools-transition-to-partial-estonian-language-instruction-what-is-happening-and-why.html>.

²² Закон Эстонской Республики “О гражданстве”. – Правозащита в онлайн, 23 августа 2014г., <http://pravfond.eu/?p=1430>.

²³ International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. – <http://www.historycommission.ee>.

Нині чинний Закон Естонської Республіки “Про громадянство”, прийнятий у 1995р., містить такі вимоги для одержання естонського громадянства: наявність посвідки на довготривале або постійне проживання; проживання в Естонії на підставі даної посвідки не менше восьми років, з них п’ять – постійно; наявність в Естонії зареєстрованого місця проживання; володіння естонською мовою відповідно до вимог цього Закону; знання Конституції і Закону “Про громадянство”; наявність легального постійного доходу; лояльність до Естонської держави; принесення присяги вірності конституційному ладу Естонії.

Знання мови передбачається на рівні В-1, що дозволяє: вміти спілкуватися у більшості повсякденних ситуацій; мати можливість описати власний досвід, події, мрії і цілі, стисло обгрунтувати та пояснити свої позиції і плани; розуміти все суттєве на такі теми як робота, школа і дозвілля; вміти скласти простий текст зі знайомих тем.

Існують і обмеження у наданні громадянства Естонії. У ньому відмовляють, зокрема: особам, які вчинили дії, спрямовані проти Естонської держави та її безпеки; перебувають або перебували на розвідувальній службі або службі в органах безпеки іноземної держави; служили в складі кадрових військовослужбовців у збройних силах іноземної держави; звільнені з них у запас або у відставку; їх дружинам, які прибули до Естонії у зв’язку з направленням військовослужбовця на місце служби, зарахуванням у запас або звільненням у відставку²².

Очевидно, що останні положення були спрямовані проти колишніх працівників спецслужб СРСР і військовослужбовців Радянської Армії, які переважно не підтримували незалежність країн Балтії, а подекуди й активно їй протидіяли.

Значну роль у формуванні пострадянської естонської ідентичності відіграє політика пам’яті, яка, як і в Латвії, спрямована передусім на “зведення рахунків” з радянським періодом естонської історії.

У 1998р. Президентом Леннартом Мері була створена Естонська міжнародна комісія з розслідувань злочинів проти людяності. Комісія розслідувала злочини проти людяності, скоєні в Естонії, починаючи з її окупації Червоною Армією у червні 1940р. У своїй роботі вона спиралася на визначення “злочину проти людяності”, “воєнного злочину”, “геноциду”, що містяться в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Комісія видала три доповіді: “Німецька окупація Естонії 1941-1944рр.”, “Радянська окупація Естонії 1940-1941 років”, “Радянська окупація Естонії з 1944р. і далі”.

Комісія завершила свою роботу у грудні 2008р.²³ Її роботу в частині досліджень радянського періоду естонської історії продовжує Естонський інститут пам’яті, створений у 2008р. за ініціативою Президента Тоомаса Хендріка Ільвеса з метою “дати громадянам Естонії докладний і об’єктивний огляд становища з правами людини в Естонії під час її окупації Радянським Союзом”.

Естонський інститут пам'яті діє при Президентові Республіки. Він не виконує правозахисних або судових функцій, а досліджує порушення прав людини в зазначений період, створює базу даних, яка “дозволила б вивчати процеси, що проходили в радянські часи в Естонії, а також їх наслідки в сучасному естонському суспільстві і в усій Центральній та Східній Європі, починаючи з моменту розпаду Радянського Союзу”²⁴. Обираючи теми досліджень і готуючи висновки, Інститут спирається на Загальну декларацію прав людини, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН у 1948р.

До інституцій, що формують історичну пам'ять естонців і їх пострадянську ідентичність, належить і створений у 2003р. в Таллінні Музей окупацій Естонії, експозиція якого відображає період з 1940р. по 1991р.²⁵

Ситуація в Литві, після відновлення державної незалежності, досить суттєво відрізнялася від латвійської та естонської, оскільки литовці склали переважну більшість населення республіки – 79,58% за переписом 1989р.²⁶ Серед національних меншин найбільшими були росіяни (9,37%) і поляки (7,02%)²⁷. У зв'язку з цим проблема асиміляції литовців не вважалась актуальною, що дозволило прийняти ліберальний закон про громадянство, згідно з яким громадянами проголошувалися всі жителі республіки на момент відновлення державної незалежності²⁸. У Литві ніколи не виникало проблеми “апатридів”, яка ускладнювала внутрішньополітичну ситуацію в інших країнах Балтії та їх міжнародні відносини.

За даними перепису 2011р., литовці складають більшість у всіх районах республіки (в більшості районів – понад 80%), за винятком Шальчинінкайського та Вільнюського, де переважають етнічні поляки²⁹. Така однорідність етнічного складу зумовлює відносно незначну вагу міжнаціональних проблем у житті країни, хоча вони існують: наприклад, поляки вимагають культурної автономії, зокрема права на польське написання власних імен і прізвищ у документах, двомовних назв вулиць, населених пунктів і вивісок у місцях компактного проживання.

Литва приділяє велику увагу збереженню мови як важливої складової національної ідентичності. Закон Литовської Республіки “Про державну мову”, як і її Конституція, проголошує державною литовську мову. Інші мови не мають офіційного статусу.

Згідно з законом, литовською мовою ведеться діловодство, облік, звітність, документація всіх інституцій, установ, підприємств та організацій, а також листування між державними інституціями та інституціями місцевого самоврядування, установами, підприємствами та організаціями; здійснюються усі угоди між юридичними та фізичними особами; ведуться судові

процеси (особам, що нею не володіють, надаються безкоштовні послуги перекладача); проводяться офіційні заходи (сесії, з'їзди, збори, засідання, наради тощо), що організуються державними інституціями та інституціями місцевого самоврядування, державними установами, підприємствами³⁰.

Держава гарантує право на одержання загальної, професійної, вищої освіти державною мовою на всій своїй території. При цьому існують школи національних меншин, де литовська мова викладається лише як предмет. Однак передбачається впровадження в них викладання литовською мовою також історії та географії.

Аудіовізуальні програми, кінофільми, що демонструються публічно, повинні перекладатися державною мовою або супроводжуватися литовськими субтитрами (водночас на радіо та телебаченні існують передачі мовами національних меншин – білоруською, польською, російською, українською).

Керівники, службовці та посадові особи державних органів та органів місцевого самоврядування, установ, служб, керівники, службовці, посадові особи поліції, правоохоронних служб, закладів зв'язку, транспорту, охорони здоров'я, соціального захисту і т.п. повинні знати державну мову відповідно до категорій знання мови, встановлених урядом.

Закон передбачає піклування держави про престиж правильної литовської мови, створення умов для збереження її норм, особистих імен, топонімів, діалектів, письмових пам'яток; забезпечення матеріальної бази для функціонування державної мови; здійснення всебічної підтримки дослідженням у царині литовської мови як пріоритетній галузі науки.

Контроль за виконанням закону покладається на Мовну інспекцію Державної комісії литовської мови³¹.

Державна комісія литовської мови визначає напрями та завдання опіки державної мови, встановлює і апробує її норми. Членів Комісії у складі 17 осіб призначає Сейм Литовської Республіки. 15 з них представляють університети, Інститут литовської мови та інші установи.

Комісія розглядає проекти законів, пов'язаних з мовною політикою і які стосуються державної мови, і подає рекомендації Сейму або уряду. Згідно з рішенням Конституційного суду, Сейм не може ігнорувати пропозиції Комісії, якщо вони стосуються використання мови.

У період між засіданнями Комісії постійно працюють комісії з термінології, граматики, вимови, прізвищ та імен, інформаційних технологій. Важливим напрямом діяльності Комісії є сприяння поширенню литовської мови в інформаційній сфері. З цієї метою Міністерство зв'язку Литви реалізує програму “Литовська мова в інформаційному суспільстві”.

У Литві створено Державний банк термінів, до якого включаються лише ті терміни, що були апробовані Комісією, і саме вони повинні використовуватися в офіційному слововжитку.

²⁴ Эстонский институт памяти. – Сайт Президента Эстонии, <https://president.ee/ru/president/institutions/152-2010-10-04-12-59-06/5079-2010-10-04-13-53-56/layout-institution.html>. Див. також: Estonian Institute of Historical Memory. – <http://www.mnemosyne.ee>.

²⁵ Сайт Музею окупацій Естонії. – <http://www.okupatsioon.ee/index.php/et>.

²⁶ Национальный состав населения по республикам СССР. – Всесоюзная перепись населения 1989г., http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=8.

²⁷ Там само.

²⁸ Литва: анализ избирательного законодательства в контексте соблюдения общедемократических стандартов и прав человека. – Сайт SIS-EMO, <http://www.cis-emo.net/ru/materials/demokratische-processy/litva-analiz-izbiratel'nogo-zakonodatel'stva-v-kontekste-soblyudeniya-obshchedemokraticeskikh>.

²⁹ Results of the 2011 Population and Housing Census of the Republic of Lithuania. – <http://statistics.bookdesign.lt/?lang=en>.

³⁰ Закон Литовской Республики “О государственном языке” (1995г.). – http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_mova.html.

³¹ Закон Литовской Республики “О государственном языке”. – http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_mova.html.

Згідно з Законом “Про суспільну інформацію” від 2 липня 1996р., публічна інформація готується і поширюється державною або іншою мовами з дотриманням Закону “Про державну мову” і постанов Державної комісії литовської мови. Передачі, що транслюються не литовською мовою, повинні перекладатися або йти з субтитрами (виняток становлять навчальні, святкові, спеціальні програми та передачі, а також програми і передачі іноземних держав і тих, що призначені для національних меншин). Частку останніх у кожному конкретному випадку (під час видачі ліцензії на мовлення) визначає Комісія з радіо і телебачення Литви із урахуванням потреб національних меншин³².

За даними перепису населення 2011р., 98% жителів Литви назвали рідною одну мову, з них 85,4% – литовську. Більшість представників найбільших етнічних груп назвали рідною мову свого етносу: 99,2% литовців, 77,1% поляків і 87,2% росіян³³.

Важливу частку національної ідентичності в Литві складає історична пам'ять. У литовців, які створили власну державність ще у XIII ст., вона є досить глибокою, але, як і в українців, досить контроверсійною, оскільки на значну частину литовської історичної спадщини можуть претендувати білоруси (які склали більшість населення Великого князівства Литовського) і поляки (які політично та культурно домінували в Речі Посполитій після Люблінської унії 1569р.).

На цей час головними темами політики пам'яті є період радянської і німецької окупації та литовський рух опору. За заперечення факту окупації Литви передбачена кримінальна відповідальність – ув'язнення до трьох років. Героїзація руху опору є важливим напрямом політики пам'яті. В Литві поширеною є думка, що саме його масовість і організованість не дозволили радянській владі змінити етнічний склад країни шляхом переселення до неї жителів інших регіонів СРСР, як це було зроблено в Латвії та Естонії.

У Литві існує Центр дослідження геноциду та Резистенції жителів Литви³⁴. До 16 липня 1993р. це був Державний центр дослідження геноциду жителів Литви (створений постановою Сейму Литовської Республіки від 29 жовтня 1992р. з метою збереження, опрацювання і вивчення “архівів усіх спецслужб, репресивних структур і Комуністичної партії Литви”). При Центрі діє Музей жертв геноциду.

У 1998р. при Центрі був заснований Фонд дослідження геноциду і резистенції жителів Литви, підтримки та увічнення пам'яті жертв. Фонд надає матеріальну допомогу жертвам репресій і учасникам руху опору, фінансує програми з увічнення їх пам'яті. Діяльність Центру, крім його статуту, регулюється окремим Законом “Про Центр дослідження геноциду і резистенції населення Литви” від 5 червня 1997р.³⁵

11 березня 2006р. була підписана декларація про співробітництво між Центром дослідження геноциду і резистенції жителів Литви і Центром дослідження українського визвольного руху.

На відміну від колишніх радянських республік, а нині незалежних держав, для Польщі, як і інших постсоціалістичних країн, не були настільки актуальними про-

блеми утисків, зменшення чисельності або й геноциду корінної нації, захисту національної мови та культури. Втім, питання захисту польської мови вважається важливим засобом збереження національної ідентичності та розвитку національної культури. Це впливає з тексту преамбули до Закону “Про польську мову” від 7 жовтня 1999р. (*Ustawa o języku polskim*), де містяться наступні положення, що зумовили необхідність прийняття цього акта:

- польська мова є основним елементом національної ідентичності і надбанням національної культури;
- існує історичний досвід, коли боротьба загарбників та окупантів з польською мовою була знаряддям денаціоналізації;
- існує необхідність захисту національної ідентичності в процесі глобалізації;
- польська культура є внеском у розбудову спільної культурно різноманітної Європи, і збереження та розвиток цієї культури є можливими лише через захист польської мови;
- захист польської мови є обов'язком усіх органів і публічних інституцій Республіки Польщі та її жителів³⁶.

Одним з важливих чинників формування сучасної польської ідентичності є історична пам'ять. Польському суспільству за відносно короткий історичний період неодноразово доводилося коригувати уявлення про себе, звертаючись за підтвердженням нових поглядів до минулого.

У різні періоди становлення й розвитку сучасної польської нації актуалізувалися різні періоди національної історії, в інтерпретації яких шукали відповідей на проблеми сьогодення. Зокрема, перед постсоціалістичною Польщею стояли наступні завдання, що вимагали звернення до новітньої історії:

- довести світові відданість європейській ідеї, тобто готовність держави та суспільства до вступу до НАТО та ЄС;
- зв'язати минуле з сучасним, тобто довоєнну та постсоціалістичну Польщу, що вимагало визначення ставлення до повоєнного минулого;

³² Закон Литовской Республики “Об общественной информации”. – http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/LIBRARY/catalog/law/lit_inf.html.

³³ Results of the 2011 Population and Housing Census of the Republic of Lithuania. – <http://statistics.bookdesign.lt/?lang=en>.

³⁴ Сайт Центру дослідження геноциду та Резистенції жителів Литви – <http://genocid.lt/centras/ru>.

³⁵ Закон Литовской Республики “Про центр по изучению геноцида и резистенции населения Литвы”. – http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=43653.

³⁶ Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim. – Сайт Internetowy System Aktów Prawnych, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19990900999>.

- визначити ставлення до проблем історичного минулого у відносинах із сусідніми народами, з яких деякі щойно отримали/відновили свою державність;
- врешті-решт, окреслити контури сучасної польської ідентичності.

Хоча “історична політика” (*“polityka historyczna”*) була офіційно визнана одним з напрямів державної політики лише у 2005р., після приходу до влади партії “Право і справедливість”, реально вона має в Польщі давні традиції і добре забезпечена інституційно.

Крім академічних установ, у країні ще з повоєнних часів діяли такі державні інституції як Рада охорони пам’яті боротьби і мучеництва³⁷ і Головна комісія дослідження злочинів проти польського народу – Інститут національної пам’яті³⁸. Нині головною державною інституцією Польщі у цій сфері є Інститут національної пам’яті.

Інститут був створений як державна установа 18 грудня 1998р. Об’єктом його багатобічної діяльності стали злочини проти польського народу, скоєні в період з 1 вересня 1939р. до 31 липня 1990р.

Інститут займається обліком, збором, зберіганням, опрацюванням і публікацією документів польських органів безпеки комуністичних часів, а також органів безпеки Третього Рейху та СРСР, що стосуються злочинів проти польських громадян нацистського та комуністичного режимів, інших злочинів проти миру, людства або воєнних злочинів, скоєних у зазначений період, розслідуванням цих злочинів, люстрацією працівників органів безпеки та державної влади (за період 1944-1990рр.), просвітницькою діяльністю.

Складовими Інституту є Бюро з надання доступу та архівації документів, Бюро публічної освіти, Люстраційне бюро та Головна комісія з розслідування злочинів проти польського народу.

Філії Інституту створюються у містах, де знаходяться апеляційні суди. Хоча Інститут національної пам’яті фінансується з державного бюджету, згідно з законом про його утворення він є незалежним у своїй діяльності від органів влади. Його президент обирається і звільняється Сеймом за поданням Ради Інституту. Прокурорів Комісії з розслідування злочинів проти польського народу і Люстраційного бюро, які належать до складу Інституту, як і прокурорів комісій і бюро, що належать до складу філій, призначає і звільняє Генеральний прокурор. Директора Комісії призначає і звільняє Президент Польщі за поданням Генерального прокурора після консультацій з президентом Інституту національної пам’яті³⁹.

У 1991р. була створена Установа у справах комбатантів і репресованих осіб, яка ставила своїми головними завданнями: забезпечення комбатантам і репресованим особам належної пошани, допомоги й опіки; збереження і поширення традицій боротьби за суверенітет і незалежність Польщі⁴⁰.

Згідно з Законом про комбатантів, а також осіб, що стали жертвами воєнних і повоєнних репресій, комбатантами вважаються, зокрема ті, хто служив у: Війську Польському або польських військових формуваннях при арміях союзників під час Другої світової війни; підпільних формуваннях і партизанських загонах у 1939-1945рр.; арміях союзників і союзницьких організаціях руху опору у 1939-1945рр. (за винятком Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР та інших спецслужб, що діяли проти польського народу); підпільних військових формуваннях з кінця війни до кінця 1956р., а також ті, хто брав участь у боях з Українською повстанською армією⁴¹.

Таким чином, комбатантами були визнані й колишні бійці Армії Крайової, офіційне ставлення до яких у соціалістичній Польщі було приблизно таким самим, як у СРСР до УПА.

Серед неурядових організацій потрібно відзначити Центр “Карта”. Він виник у 1982р., спочатку як редакція однойменної підпільної газети (а згодом альманаху). З 2004р. має статус неприбуткової благодійної організації, яка займається документуванням та оприлюдненням матеріалів щодо новітньої історії Польщі та Центрально-Східної Європи.

³⁷ Рада охорони пам’яті боротьби і мучеництва (*Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa*), утворена в 1947р., нинішню назву отримала в 1988р., підпорядкована Прем’єр-міністру Польщі.

³⁸ Головна комісія дослідження злочинів проти польського народу – Інститут національної пам’яті (*Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej*) утворена в 1945р. як Головна комісія дослідження німецьких злочинів у Польщі. Зазначену вище назву отримала в 1991р., в 1998р. увійшла до складу Інституту національної пам’яті як слідчий орган.

³⁹ Сайт Інституту національної пам’яті Польщі – <http://ipn.gov.pl>.

⁴⁰ *Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych*. – <https://www.udskior.gov.pl/Informacje,o,Urzedzie,8.html#content>.

⁴¹ *Ustawa z dnia 24 stycznia 1991 r. o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego*. – Сайт Internetowy System Aktów Prawnych, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910170075>.

Центр збирає та систематизує документи за такими напрямками: Східний архів – присвячений долям польського населення і людства на східних теренах Другої Речі Посполитої після початку Другої світової війни; Архів опозиції – присвячений суспільному спротиву та опозиції проти влади у 1944-1989рр.; Архів “близької історії” – містить конкурсні роботи учнів шкіл вищого ступеня (*ponadgimnazjalnych*), в яких описуються події, що відбувалися в різних регіонах Польщі протягом ХХ ст.; Архів фотографії – містить понад 190 тис. фотографій за період 1890-1990рр.; Архів усної історії – містить понад 2 500 звуко- та відеозаписів за період 1987-2007рр.

Засоби популяризації зібраної і дослідженої інформації надзвичайно різноманітні. У 2005р. Центром був створений Інтернет-портал “Вчитися історії”, присвячений історії Польщі та її сусідів у ХХ ст. Також діє портал “ХХ сторіччя” і видається історичний кварталник “Карта”.

Прикладом міжнародної співпраці стала започаткована в 1992р. програма “Спільне місце – Східна Європа”, в якій, крім Центру, беруть участь товариства “Меморіал” України та Росії, а також організації з Білорусі, Литви, Болгарії, Чехії та Словаччини⁴².

У 2006р. за ініціативою Центру у Варшаві був створений “Будинок зустрічей з історією” – культурна інституція, що з метою популяризації новітньої історії організовує виставки, покази документальних і художніх фільмів, дискусії, конференції, освітні програми, мистецькі інсталяції, театральні вистави тощо⁴³.

У грудні 2007р. за дорученням Сенату Польської республіки Центром “Карта” була підготовлена експертиза діяльності державної влади в царині внутрішніх і міжнародних проблем, пов’язаних з новітньою історією. Цей документ розцінювався як спроба формулювання згаданої політики.

Загалом, для політики пам’яті Польщі завжди було характерне культивування образів героїзму та мучеництва, що відповідає трагічній історії країни у ХІХ ст. (поразки повстань 1831р. і 1863р.) і особливо у ХХ ст., коли обидва образи найбільш яскраво втілилися у Варшавському повстанні 1944р. Однак останнім часом під впливом ідеології партії “Право і справедливості” цей напрям став основним.

При цьому, слід вважати позитивним те, що політика пам’яті в Польщі все ж таки не монополізована ні владою, ні будь-якою партією і залишається предметом досить жвавих дискусій у громадських та експертних колах⁴⁴. Це зменшує (хоча й не усуває) загрозу “індоктринації” суспільної свідомості певними ідеологізованими трактуваннями новітньої історії.

⁴² Сайт Центру “Карта” – <http://www.karta.org.pl>.

⁴³ Сайт організації Dom Spotkań z Historią. – <http://www.dsh.waw.pl>.

⁴⁴ Докладніше див.: Бабакова О. Польща, яку не впізнати. Що змінилося за рік у сусідній країні. – Європейська правда, 21 листопада 2016р., <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/11/21/7057742>; Исаев И. Зачем в Польше пересматривают прошлое. – Московский центр Карнеги. <http://inosmi.ru/social/20160820/237596978.html>.

⁴⁵ Див. наприклад: Pamięć jako przedmiot władzy. Pod redakcją Piotra Kosiewskiego. – Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2008, 85 с.

⁴⁶ Так, значне фінансування отримали фільми “Варшавська битва” Є.Гофмана (2011р.) та “Валенса” А.Вайди (2013р.). Щороку на Фестиваль польських художніх фільмів у м.Гдиня подаються кілька історичних стрічок. Найбільш популярні теми – Друга світова війна, Варшавське повстання 1944р., соціалістичний період у Польщі і воєнний стан 1981-1983рр., відносини з Росією. Див.: Кино и государство в Польше: как работает Польский институт киноискусства? – <http://kinobuzz.ru/2012/12/26/state-support-poland>.

⁴⁷ Михайл М. В лабиринте памяти. Проработка прошлого в посткоммунистической Румынии. – Сайт “Историческая экспертиза”, http://istorex.ru/page/mach_m_v_labirinte_pamyati_prorabotka_proshlogo_v_postkommunisticheskoy_rumini.

Одним з важливих засобів підтримки історичної пам’яті і зміцнення національної ідентичності в Польщі завжди був кінематограф (можна згадати класичні екранізації історичних творів Г.Сенкевича та С.Жеромського ще в соціалістичні часи). І нині зйомки фільмів на історичну тематику мають пріоритетну підтримку з боку Польського інституту кіномистецтва та Міністерства культури⁴⁶.

Говорячи про польську “історичну політику” в контексті українських інтересів, потрібно пам’ятати, що деякі її напрями періодично стають “каменем спотикання” в українсько-польських відносинах.

Одним з важливих чинників формування сучасної румунської ідентичності є історична пам’ять. Експерти відзначають її складність і багатшаровість, зумовлену суперечливістю і драматичністю румунської довоєнної та воєнної історії: “У 1990 році румунське суспільство виглядало як зріз різних геологічних епох. Ще були живі легіонери, прибічники Кароля II, шанувальники короля Міхая та апологети Антонеску. Існували адепти Георгіу-Дежа, Чаушеску і прихильники Ілієску з пам’яттю про “комунізм з людським обличчям” між 1964 та 1971 роками”⁴⁷.

Тому в Румунії, на відміну від деяких інших постсоціалістичних і пострадянських країн, зв’язати сьогодення з докомуністичним минулим виявилось значно важче. Якщо політика пам’яті у країнах Балтії і Польщі полягала, переважно, у зведенні рахунків з тоталітарними режимами, жертвами яких ці країни стали під час Другої світової війни і після неї, то в Румунії ситуація виглядала набагато складнішою. Адже до 1944р. ця країна була союзницею нацистської Німеччини, довоєнні роки в її історії були позначені гострими політичними конфліктами та проявами насильства, що ускладнювало для суспільної свідомості ідентифікацію сучасної Румунії з державою того періоду.

Утім, певний час злочини, скоєні радикальними націоналістичними організаціями та режимом І.Антонеску, в т.ч. й на територіях, окупованих румунською армією в роки Другої світової війни, не знаходили однозначної оцінки в румунській громадській думці. Травматичний досвід останнього періоду правління Н.Чаушеску (1980-1989рр.) призвів до того, що в суспільній свідомості саме комуністичний період став виглядати найбільш драматичним і “похмурим” у новітній румунській історії.

На його тлі довоєнні часи виглядали привабливішими, ніж вони були в дійсності. З іншого боку, в суспільній свідомості в перші післяреволюційні роки відбувалася певна ідеалізація як легіонерського руху – “виразника та захисника румунських національних ідеалів”, так і І.Антонеску – “патріота і борця проти більшовизму”⁴⁸. Останньому навіть ставили пам’ятники і називали його іменем вулиці.

Ситуація змінилася у жовтні 2004р., коли за ініціативою “лівого” Президента І.Ілієску була створена міжнародна комісія з вивчення Голокосту в Румунії, яку очолив відомий громадський діяч і письменник, лауреат Нобелівської премії Е.Візель.

Доповідь комісії розкрила масштаб насильства проти євреїв і циган у Румунії та на окупованій румунською армією території під час Другої світової війни та засвідчила злочинний характер режиму, що правив країною в той період. Логічним підсумком цього напрямку румунської політики пам’яті став Закон “Про внесення змін і доповнень до надзвичайної постанови Уряду “Про заборону організацій та символів фашистського, расистського і ксенофобського характеру, а також пропаганди культу осіб, винних у скоєнні злочинів проти миру та людяності”, прийнятий 30 липня 2015р.⁴⁹

Особливий резонанс викликали формулювання Закону, які стосувалися:

- визначення Голокосту в Румунії (“Під Голокостом на території Румунії розуміються систематичні переслідування та знищення євреїв і циган, підтримувані румунською владою і державними інституціями, на підпорядкованих їй територіях у період 1940-1944 років”);
- оцінок легіонерського руху (“Під легіонерським рухом розуміються фашистські організації в Румунії, які діяли у період 1927-1941 років під назвами “Легіон архангела Михаїла”, “Залізна гвардія” і “Партія “Все для країни””, згідно з якими “легіонерські організації” прирівнювалися до “фашистських, расистських і ксенофобських”.

Цей закон у деяких ЗМІ назвали “антирумунським”, “останнім чаушистським законом”, “замахом на національну пам’ять”. У клерикально-консервативних колах він отримав назву “антилегіонерського” і був охарактеризований як “фронтальна атака на національну пам’ять про героїв і мучеників – антикомуністів”. Нагадувалося, що легіонери піддавалися жорстоким репресіям і при королі Каролі II, і при І.Антонеску, і при комуністах, тобто виглядали ідеальними жертвами боротьби за національну ідею. Вказувалося також, що закон завдає удару по румунській культурі, оскільки членами легіонерського руху були такі видатні її представники як М.Еліаде та Е.Чоран⁵⁰.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Legea nr. 217/2015 pentru modificarea și completarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 31/2002 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii.

⁵⁰ Legea 217/2015 – Cronica unui atentat la Memoria Națională. – Ortodoxia Tinerilor, 27.08.2015, <http://www.ortodoxiatinerilor.ro/sfintii-inchisorilor/21300-legea-217-2015-cronica-unui-atentat-la-memoria-nationala>

⁵¹ Інститут створений 18 листопада 2009р. шляхом об’єднання Інституту з розслідування комуністичних злочинів у Румунії (створений 2005р.) з Національним інститутом пам’яті румунської еміграції (створений 2003р.).

⁵² Сайт Інституту. – <http://www.iiccr.ro>.

У 2006р. за ініціативою “правого” Президента Т.Бесеску була створена президентська комісія з вивчення комуністичної диктатури в Румунії. Вона також підготувала доповідь, подану Парламенту 18 грудня 2006р., в якій комуністичний режим характеризувався як “нелегітимний і злочинний”. Доповідь також містила рекомендації, зокрема щодо необхідності подальшого дослідження цього періоду румунської історії і правового реагування на факти конкретних злочинів, пов’язаних з функціонуванням згаданого режиму.

Головною державною установою, що проводить такі дослідження, є Інститут розслідування комуністичних злочинів та пам’яті румунської еміграції⁵¹. Діяльність Інституту присвячена “аналізу природи, цілей та наслідків тоталітаризму в Румунії у 1945-1989рр., а також пам’яті про цей режим у румунській еміграції та в посткомуністичний період”.

Інститут також ставить за мету вивчати “інтелектуальні джерела комуністичної доктрини, генеалогію тоталітарної думки і практик, структури Комуністичної партії до і після 1945р., інституційне визначення колишньої Секурітати, як і репресивних механізмів у соціалістичній Румунії”, “досліджувати організацію і функціонування інститутів, відповідальних за встановлення та увічнення комуністичного режиму”, “ідентифікувати риторичну і пропаганду комуністичної ідеології в галузях, що мають публічний вплив, таких як кінематограф, телебачення, пластичні мистецтва, музика тощо”, “вивчати вплив комуністичної ідеології і практики та урбаністичну політику у 1945-1989рр. у галузях освіти, архітектури, спадщини, образотворчих мистецтв”, “аналізувати коротко- та довготерміновий вплив економічної, екологічної і соціальної політик, ініційованих комуністичним режимом”.

До завдань Інституту належить підготовка матеріалів для слідства та люстрації: він має “збирати дані, документи і свідчення стосовно всіх дій, що призвели до порушення прав і свобод людини під час комуністичного режиму, базуючись на цьому, попереджати слідчі органи, не зважаючи на час та обставини, за яких ті дії були вчинені; викривати членів партії, військових, цивільних і посадових осіб, які активно діяли в репресивній партії і державній системі; ідентифікувати зловживання та злочини, скоєні або інспіровані згаданими вище особами”. Крім цього, Інститут займається науковою і просвітницькою діяльністю у своїй царині⁵².

Отже, пам’ять про комуністичний режим та його попередників навряд чи можна розглядати як об’єднавчий чинник для румунського суспільства, хоча її актуалізація є необхідною для подальшого просування країни на шляху демократії та засвоєння європейських цінностей. Однак на цю роль може претендувати пам’ять про пакт Молотова-Ріббентропа,

внаслідок реалізації секретних протоколів до якого Румунія втратила значну частину своєї території, а також спогади про страждання румунських громадян внаслідок дій Червоної Армії та радянських спецслужб у 1940-1941рр. і після 1944р.

Так, 1 квітня 2011р. було оголошене Національним днем пам'яті румунів, що стали жертвами різанини в селі Біла Криниця (рум. *Fântâna Albă*), депортацій, голодомору та інших репресій тоталітарного режиму в Північній Буковині та Бессарабії.

Біля села Біла Криниця (нині Чернівецька область, Україна) у квітні 1941р. радянськими прикордонниками була вбита група місцевих жителів, які намагалися втекти з СРСР до Румунії. У румунській історіографії прийняте число загиблих – 3 000, хоча називаються й цифри від 7 до 15 тис.

У квітні 2016р. в Європарламенті була відкрита виставка “Різанина у Фінтина Албі. 75 років – прихована сторінка історії”. На її відкритті румунський депутат Європарламенту З.Мурешан порівняв цей злочин з “різаниною польської еліти в Катині”. Цей захід викликав негативну реакцію у Росії⁵³. Таку ж реакцію з боку МЗС РФ викликала й відкрита в січні 2016р. в Бухаресті виставка, присвячена депортації до СРСР трансільванських німців у січні 1945р.⁵⁴

Значний об'єднувачий потенціал у Румунії, як на рівні політичному, так і на рівні суспільства, мають також ідеї єдності румунської нації попри державні кордони та відмінності в самоідентифікації різних груп, які розглядаються як її потенційні складові, і відновлення “Великої Румунії” у кордонах до 28 червня 1940р.

Найбільшою із згаданих груп є молдавани. Юніоністські тенденції, важливим елементом яких є заперечення самотності молдавського народу та молдавської мови, стимулюються румунською владою як у самій Молдові, так і в Україні, де існує чисельна молдавська меншина. Можна згадати протести румунського МЗС з приводу внесення “молдаван” до переліку національних груп під час українських переписів населення. 24 лютого 2014р. МЗС Румунії виступив із заявою з приводу можливого скасування Закону України “Про засади державної мовної політики”, у якій, зокрема, висловлювалося занепокоєння з приводу визнання українським законодавством окремої молдавської мови.

Згідно з поправками до румунського закону про громадянство від 29 жовтня 2009р., останні можуть отримати за спрощеною процедурою особи, які народилися на території, що була частиною Румунії з 1918р. до 1940р., а також їх родичі до третього покоління⁵⁵. Таким чином, Румунія фактично поширює своє громадянство на території України (Північна Буковина та Південна Бессарабія), Молдови та деяких інших країн. Підтримку ідеї “Великої Румунії” можна вважати сталою тенденцією румунської політики, яка має підтримку в суспільстві. Згідно з даними соціологічних опитувань, у 2012р. 86% жителів Румунії підтримали б об'єднання їх країни з Молдовою⁵⁶.

8 травня 2013р. румунський Парламент за ініціативи Демократичної ліберальної партії ухвалив Закон, згідно з яким романомовні балканські народи (арумуни, істрорумуни, мегленорумуни, молдавани, влахи та ін.) визнаються представниками єдиного румунського етносу. Вони отримали назву “румуні звідусюди” (*Românii de Pretutindeni*).

За словами міністра закордонних справ Румунії Б.Ауреску, румуні “існували протягом тривалого часу під різними назвами. Всі вони відображають одне й те саме коріння, ту саму культуру, ту саму мову, ту саму духовність: румунізм. Отже, ми проти будь-яких спроб переписати нашу історію таким чином, аби вплинути на священний принцип самоуправління та ідентифікації і накласти різні ідентичності для тих, хто відчувають себе румунами та заявляють про свою належність до румунської культури й духовності”⁵⁷.

“Румуні звідусюди” стали об'єктами державної політики ще до того, як вони набули законодавчого визначення у правовій базі Румунії. Їх справами опікуються, зокрема, Департамент політики відносин з румунами звідусюди при Міністерстві закордонних справ (*Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni*)⁵⁸ і неурядова Національна фундація для румунів звідусюди, заснована 20 квітня 1999р.⁵⁹ Робота з їх культурної інтеграції є одним з напрямів діяльності Міністерства національної освіти і наукових досліджень Румунії.

На цей час національне об'єднання і відновлення “Великої Румунії” може розглядатись як консолідуюча ідея для румунського суспільства, пов'язана з більш глибокими спогадами про майже двотисячолітню історію формування румунського етносу⁶⁰.

⁵³ Румунія представила в Європарламенті свою “Катюнь”. – Інформаційне агентство REGNUM, 7 квітня 2016р., <http://regnum.ru/news/polit/2113817.html>.

⁵⁴ В МИД Румынии удивляются как их российские коллеги исказили День памяти жертв Холокоста. – Укринформ, 5 февраля 2016г., <http://www.ukrinform.ru/rubric-world/1960932-v-mid-rumynii-udivlajutsa-kak-ih-rossijskie-kollegi-iskazili-den-pamati-zertv-holokosta.html>.

⁵⁵ Пальчук В. Политика подвійного громадянства в країнах Східної Європи: наслідки для України. – Конституційна Асамблея, електронна бібліотека НБУВ, http://nbuvip.gov.ua/asambleya/pol_pod_gr.php.

⁵⁶ Бондаренко А. Объединение Молдовы и Румынии: миф, который может стать правдой. – Европейська правда, 3 липня 2015р., <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2015/07/3/7035520>.

⁵⁷ Ауреску: Румыны во всем мире должны пользоваться основными правами, которые направлены на сохранение их самобытности. – Сайт Посольства Румынии в Республике Беларусь, <http://minsk.mae.ro/ru/romania-news/5827>.

⁵⁸ Сайт Департаменту. – <http://www.dprp.gov.ro>.

⁵⁹ Fundatia Nationala pentru Românii de Pretutindeni. – FNRP, http://www.romanii.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=75.

⁶⁰ Певною мірою вона нагадує ідею “русского мира” (і його православного аналога “Святой Руси”), яка є одночасно засобом обґрунтування експансіоністської політики Російської Федерації і консолідації її населення під гаслами підтримки “співвітчизників” за кордоном і відновлення державної величі Росії.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

№534/2016

Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері

З метою сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, визначення пріоритетних заходів з вирішення цих питань, а також забезпечення взаємодії державних органів з організаціями громадянського суспільства з реалізації таких заходів **постановляю:**

1. Звернутися до державних органів, органів місцевого самоврядування стосовно визначення одним із пріоритетів їх діяльності забезпечення вжиття заходів щодо зміцнення національної єдності та консолідації українського суспільства, взаємодії з організаціями громадянського суспільства.

2. Кабінету Міністрів України:

1) розробити у тримісячний строк за участю представників державних органів та органів місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства, із залученням провідних вітчизняних вчених і міжнародних експертів та затвердити комплексний план заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у цій сфері, передбачивши, зокрема:

проведення систематичних досліджень суспільних процесів та громадської думки з актуальних питань, що стосуються зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства, можливих загроз цим процесам, розроблення на основі аналізу та оцінки таких досліджень пропозицій для органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування щодо вирішення проблемних питань, що виникають у цій сфері;

вироблення дієвого механізму отримання, у тому числі із залученням міжнародних інституцій, інформації про факти порушення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях, оперативного реагування на такі факти, привернення уваги до них міжнародної спільноти;

вжиття заходів щодо розвитку міжрегіонального співробітництва з реалізації економічних, соціальних, освітніх, туристичних, інформаційних та інших проектів, у тому числі культурно-мистецьких, зокрема, підтримки загальноукраїнського проекту культурної інтеграції “Український Донбас”;

забезпечення підтримки, у тому числі шляхом надання грантів, проведенню наукових досліджень, реалізації науково-популярних, інформаційних та інших проектів, спрямованих на відновлення і збереження історичної пам’яті Українського народу, зміцнення національної єдності, консолідацію українського суспільства;

створення тематичного веб-ресурсу для поширення інформації про історію Українського народу, досягнення наших співвітчизників та їх внесок у розвиток світової цивілізації, сучасні події в Україні, а також про заходи, що здійснюються для зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства, національно-патріотичного виховання громадян, подолання існуючих стереотипів та пропагандистських міфів, спрямованих на руйнування єдності Українського народу;

організацію проведення серед учнів, студентів, молодих учених конкурсів робіт, у тому числі науково-дослідницьких, курсових, дипломних, наукових робіт, присвячених темам звитяг Українського народу у боротьбі за волю і незалежність, історії державних символів України, національно-патріотичного виховання, зокрема щодо розроблення сценаріїв для театральних постановок та радіовистав, створення короткометражних фільмів, соціальної реклами, інших тематичних мистецьких, медійних, освітніх та наукових проектів, а також сприяння поширенню робіт лауреатів таких конкурсів;

опрацювання питання щодо надання державної підтримки створенню та розповсюдженню національних фільмів історико-патріотичного змісту;

залучення представників української громадськості за кордоном та організацій закордонних українців до підготовки та проведення заходів, спрямованих на зміцнення національної єдності та консолідацію українського суспільства;

вирішення в установленому порядку питання фінансування відповідних заходів;

2) забезпечити врахування під час розроблення проекту Державної цільової програми “Відновлення та розбудова миру в східних регіонах України” заходів щодо:

вирішення першочергових питань життєзабезпечення громадян, які проживають на територіях Донецької та Луганської областей, звільнених внаслідок проведення антитерористичної операції, насамперед у населених пунктах, розташованих біля ліній зіткнення;

забезпечення навчальних закладів, розташованих на відповідних територіях, педагогічними та науково-педагогічними працівниками, зокрема у галузях суспільних і гуманітарних дисциплін, передбачивши вирішення в установленому порядку питань щодо надання таким працівникам житла, компенсації їм матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість;

забезпечення доступу населення до об'єктивної інформації про події в Україні та світі, розповсюдження матеріалів, спрямованих на протидію інформаційній війні Російської Федерації проти України;

3) розробити із залученням представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства, експертів, учених та затвердити у тримісячний строк план заходів з розвитку громадянської освіти в Україні на 2017-2021 роки, забезпечити в установленому порядку реалізацію відповідних заходів;

4) забезпечити взаємодію центральних та місцевих органів виконавчої влади з організаціями громадянського суспільства з метою підтримки ініціатив громадськості, спрямованих, зокрема, на:

поширення інформації стосовно інтеграційного курсу України в європейський політичний, економічний та правовий простір, євроатлантичний безпековий простір;

національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання дітей і молоді, створення умов для їх розвитку як творчих особистостей;

розвиток взаємодії та спілкування дітей та молоді з різних регіонів, проведення ними спільних медійних, культурних, освітніх та інших заходів;

розширення сфери застосування української мови як одного з найважливіших чинників національної самобутності Українського народу, гарантії його національно-державної суверенності;

створення умов щодо оздоровлення та літнього відпочинку в інших регіонах України дітей та молоді, які проживають на територіях Донецької та Луганської областей, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту;

розвиток волонтерського руху;

проведення інформаційної та роз'яснювальної роботи стосовно подолання історичних та розвінчування сучасних пропагандистських міфів.

2. Кабінету Міністрів України, органам виконавчої влади:

1) забезпечувати підтримку громадських ініціатив щодо проведення за участю учасників антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях, волонтерів, внутрішньо переміщених осіб міжнародних, всеукраїнських та місцевих заходів національно-патріотичного змісту, у тому числі спрямованих на утвердження національно-патріотичної свідомості дітей та молоді, ушанування героїв боротьби Українського народу за незалежність і територіальну цілісність, популяризацію національної духовно-культурної спадщини, розвиток мережі військово-патріотичних клубів;

2) уживати заходів щодо інформаційного висвітлення заходів щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, розвитку міжрегіонального співробітництва.

3. Обласним, Київській міській державним адміністраціям:

1) розробити у двомісячний строк після затвердження Кабінетом Міністрів України комплексного плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у цій сфері і забезпечити реалізацію відповідних регіональних планів заходів;

2) сприяти реалізації всеукраїнських і регіональних громадських ініціатив, спрямованих на зміцнення національної єдності, утвердження патріотизму, відновлення і збереження національної пам'яті, розвиток національної свідомості, популяризацію духовно-культурної спадщини Українського народу, міжрегіональне співробітництво.

4. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент П.ПОРОШЕНКО

1 грудня 2016 року